

KAARLO GUMMERUS
JA AXEL ALFTHAN

HOBUSEKASVATUSE KÄSIRAAMAT

I OSA

Kirjastus Ühisus „MAA” Tallinnas

HOBUSEKASVATUSE KÄSIRAAMAT

KIRJUTANUD

KAARLO GUMMERUS JA AXEL ALFTHAN

I. OSA

46 PILDIGA

SOOME KEELEST TÖLKNUD

A. OLT

:MAA:

TALLINNAS, 1921

KIRJASTUS-ÜHISUS «MAA»

Tõlkija eessõna.

Paremad asjatundjad hobusekasvatuse alal Soomes Kurkijoe hobusekasvatuse kooli juhataja Kaarlo Gummerus ja Soome põllutöoministeriumi hobusekasvatuse eriteadlane Axel Alfthan on käesoleva raamatu kirjutanud. Oma väärtuse poolest kuulub raamat kahtlemata paremate omasarnaste hulka ilma kirjanduses. Soomes on käesolev teos väga elavat poolehoidu ja osavõttu leidnud, nii et lühikese ajaga kaks arvurikast trükki tarvilikuks said. Kuna olud meie ja sugurahva juures mitmeti õige sarnased on, tohiks suguvendade teos ka meilgi tungivat tarvidust hobusekasvatuse käsiraamatu järele esialgul rahuldada.

Hra Kaarlo Gummerus oli nii lahke ja kirjutas eestikeelse väljaande tarvis lisaks oma uuemate uurimiste peale põhjeneva eri peatüki „Eesti hobuse ajalugu“.

Tallinnas, oktoober 1921.

A. O.

E e s s õ n a.

Hobusekasvatuse alal on senini puudust tuntud soomekeelse raamatu järele, mis üheskoos hobusekasvatuse ja hobuse tõuparanduse aluseid kui ka oma maa hobusekasvatuse püüdeid käsitaks. Seda puudust oleme katsunud nüüd kõrvaldada.

On õige raske raamatut kokkuseadida, mis kõiki teadushimulisi sel alal rahuldaks, sest osa lugejaid tahaks ühest raamatust laialdasemaid ja täielikumaid teadmisi omandada, kuna jälle osa võrdlemisi lühemate, kergemini arusaadavate seletustega lepiks. Oleme sellepärast teatavat keskteed katsunud tabada, silmaspidades meie enam haritud põllumeeste ja kõrgemate põllutöökoolide ning hobusekasvatuskooli tarvet. Alamate põllutöökoolide õperaamatuks oleks ta vahest liiaks laialdane.

Kuna koduloomade anatoomia, tervishoiu-, ravitusõpetuse ja rautamisõpetuse alal juba eri õperaamatuid on, ei lugenud meie mitte tarvilikuks käesolevat teost mainitud aineid käsitavate peatükkide poolest laiendada.

Raamatu I-se osa on kirjutanud allakirjutanud Gummerus ja II-e osa allakirjutanud Alfthan.

Jaanuaris 1917.

Kaarlo Gummerus.

Axel Alfthan.

Teise trüki eessõna.

Kui mõne aasta eest Hobusekasvatuse käsiraamatut kokkuseadima hakkasime, oli võrdlemisi raske otsustada, kui laialt ainet käsitada tuleks, et raamat võimalikult mitmes suhtes tarvidust soomekeelse hobusekasvatuse käsiraamatu järele rahuldaks. Peaesmärgiks valisime lõpulikult seisukoha, et raamat peaks olema kergesti arusaadav kuid samal ajal ka enam arenenud põllumeeste ja hobusekasvatuse kooli kui ka kõrgemate põllutöökoolide tarvet vastama. Arvesse võttes, et soomekeelsed eri-õperaamatud koduloomade anatoomia, tervishoiu- ja ravitsemisõpetuse kui ka rautamisõpetuse alalt juba olemas olid, ei luge nud meie tarvilikuks seda teost mainitud asju käsita vate peatükkide poolest laiendada.

Hobusekasvatuse käsiraamat on meie rõõmuks lugejate ringkonnas nii suurt poolehoidu saavutanud, et esimene rohke trükk lõpule on müüdud. Sellest julgustatud avaldame nüüd teise trüki. — Viimaste aastate vilgas uurimine ja katsetegevus koduloomade tõuparanduse ja iseäranis toitmise alal andsid loomulikult põhjust sellele uuele trükile mõnesuguseid lisandusi teha, et meie teos viimaste teaduslike ja tegelikkude saavutuste tasapinnal püsiks.

Sügiskuul 1920.

Kaarlo Gummerus.

Axel Alfthan.

SISSEJUHATUS.

Hobusepidamise tasuwus.

Osav põllumees katsub kõiki majapidamise eri harusid niiviisi korraldada, et nad oleksid tulutoovad, s. o., et nad võimalikult vähede kuludega annaksid võimalikult palju tulu.

Põlluharimises ja iseäranis karjapidamises, sea- kasvatuses kui ka sulgloomadepidamises ja aiatöös võib hoolsalt raamatuid pidades kulude ja tulude põhjal kaunis täpipealselt tasuvussuhted välja arvata. Ka hobusepidamises võib tasuvust niisama kindlasti välja arvata niisugusel korral, kui hobustega võõrast tööd tehakse, nagu veo- ehk sõiduäris. Kuid omas majapidamises tarvitataivate hobuste tööd ei ole teisiti võimalik arvudes hinnata, kui tööpäevade kujul, mis aga väga ebamäärane arvamisi viis on; põllutöös tarvitataivate hobusejõud on nimelt väga lähedases ühenduses peaaegu kõigi põlluharudega, nii et juba sellepärast on raske tema väärtust täpipealt hinnata. Veel raskem on hinnata üksikute hobuste tehtud tööhulka, sest seda ei saa meie ühegi mõõduüksusega mõõta, nagu näit lüpsikarja toodangut proovilüpsi, rasvaproovi abil j. n. e.; teiste sõnadega: meie ei saa mitte hobuste tööjõu väärtust põllutöös vastuvaidlemata arvudega äranäidata.

Isegi hobusekasvatuses tehtud tasuvuse väljaarvamised on ainult niikaua asjalikud, kuni sälud niivõrd noored, et nad oma tööga veel ühtki nimetamisväärt osa oma kasvatuskuludest ära ei suuda tasuda. Sellest osalt olenebki, et nii mõnigi tubli põllumees kogu

hobusepidamise peale viltu silmadega vaatab, seda paratamatuks hädaks pidades, ega avalda talle küllalt poolehoidmist.

Algastmelises põllutöös tehti kõik maatööd inimese jõul. Kuid pea õpiti siiski ka hobusejõudu abiks tarvitama. Viimastel aegadel on hakatud — teatavil juhtumisel — mõningaid looduse jõudusid, nagu tuule, vee, auru, elektri j. t. jõudusid tarvitama. Kuid senini on siiski hobusejõud põllutöös kõige kohasemaks inimese jõu abiks, sest seda võib tarvitada mitte ainult põllul, vaid ka metsades igasugusil mail ja igasugusil teedel — suvel ja talvel. Kui nüüd kord hobusejõud põllumehele nii tarvilik on, siis tohiks arusaadav olla, et hobusepidamise ja selle tulutoovale järjele tõstmise peale igas põllumajapidamises küll tähelpanekut maksaks pöörata.

Peaküsimused hobusepidamise tasuvuses on: 1) kuidas saaks igas majapidamises kõige odavamalt talu tarvete kohase hobusejõu ja 2) kuidas võiks nii saadud hobusejõudu sel kombel ära kasutada, etta mitte raisku ei läheks.

Hobusepidamise tasuvuse peale mõjuvad nii mõningad asjaolud, palju mitmekesisemad kui nii mõnelgi põllumehel mõttesegi on tulnud.

Tähtsamad oleksid järgmised :

1. Hobuste tarbekohasus. Igas talus on kõige tasuvam selle talu põllutöötarvete kohaseid hobuseid pidada.

Kuna talud oma maapinna laadi, mägisuse, vedude kauguse, põlluharimise põhjalikkuse ja nii mõ-

nede teiste asjaolude poolest väga lahku lähevad, on loomulik, et eri taludes võidakse kasulikumalt oma kogu, tugevuse ja loomuomaduste poolest erilaadilisi hobuseid tarvitada, samal põhjusel kui isesugustes taludes ka laadi ja suuruse poolest isesuguseid masinaid tarvitatakse. Niisugustes kohtades, kus kõik tööd rasked on ja kus hobused iga päev raskes veotöös on, ei maksa teadagi kergeid hobuseid pidada, sest kui keha kerge, tuleks hobusel hommikust õhtuni oma viimast lihaste jõudu pingul pidada. Samuti oleks ebatulus liiaks suuri ja raskeid hobuseid pidada niisugustes taludes, kus tööd võrdlemisi kerged, nagu kerge mullaga mail, ehk kus tööd ainult vahete vahel — kiirematel aegadel — kõvemät pingutust nõuavad. Tarvilik on ka, et kõik põllutööle tarvitavad hobused teatava talu töödeks kõigi oma omaduste poolest tarbekohased oleksid, sest kui mõned hulgas kõlbmatud on, siis rõhuvad nad tasuvuse alla, samuti nagu näit. paha lüpsiga lehmad kogu karja tasuvuse alla viivad.

2. Hobuste terwise seisukord.

Iseenesest selge on et ainult laitmata heas korras olev masin võimalikult vähede kuludega võimalikult palju jõudu võib tootada. Sama loomulik on, et hobune, kuna tedagi jõumasinaks, elavaks jõumasinaks peame, mitte ainult vaba kõigist takistavatest haigustest ja vigadest, vaid ka tervise poolest igapidi esimese järgu loom peab olema. Väga harilik nähtus on, et hobusel seedimiselundid mitte korras ei ole. Nõrga kõhuga hobused ei ole mitte just selgesti haiged, kuid arusaadav on, et siis, kui suur osa toiduaineist seedimata sooltest läbi läheb, hobune mitte kuludele vastavat jõudu ei või sünnitada ja ta selle-

pärast märksa vähem tulu toob, kui täiesti terve mao ja sooltega hobune. Niisugust pikaldast mao- ja soolte katarri põdevat hobust võib täiesti kivistunud aurukatlagaga võrrelda, mis palju põletisaineid sööb, kuid milles aururõhumine sellest hoolimata mitte täie määranani ei tõuse. Mõni niisuguse nõrga soolestikuga hobune, võib kogu hobusepidamise tulu hoopis madalale viia olgugi ta oma loomu ja lihaste jõu poolest muidu tubli loom.

3. Hobuste tublidus ehk heas seisukorras olek.

Sellest ei ole veel küllalt, et hobune terve on; ta peab ka tubli ehk heas seisukorras olema. Mõni arvab, et tublidus ehk heas seisukorras olek on aina sama mis lihavus, läikiv karv j. n. e. Tublilt hobuselt nõutakse siiski veel palju teisi omadusi. Hobune on tarbekohases seisukorras, kui kõik tema elundid kõige sellega ära on harjunud, mida temalt selles talus nõutakse ja kui tema igapäevases töös püsib väsimatuna, tugevana, parajas rammus ja terve väljanägemisega. Enne kui hobuselt mõõdukatki tööd võib nõuda, peab teda vähehaaval kord korralt harjutama talu toidu ja ravitsemisega kui ka niisuguse tööga, mida temalt iga päev nõutakse. Nii siis peab hobust harjutama — treenerima — iseäraldi iga tööga. — Tuntud asi on, et vilunud ja kohanenud hobused on üldiselt kindlamad töötegijad kui juhuslised harjumata hobused. Nii ei ole siis sugugi mitte tulus põllutööhobuseid vahetada aina moodi pärast, ilma sundivate põhjusteta. Juba sellepärast mitte, et kodunemata hobune kurb on ega kosu. Kojuigatsuse läbi rõhutatud meel mõjub loomulikult suuresti tööviljakuse peale nii hobuse kui inimesegi juures.

4. Hobuste arv.

Suur tähtsus hobustepidamise tasuvuse kohta on ka sel asjaolul, et talus peetakse paras arv tühblid hobuseid. Kui hobuseid liiaks palju peetakse, siis tuleb loomulikult ülearust tööjõudu ülevalpidada, sest ka jõude seisvad hobused tarvitavad muidugi ravitsemist ja elatistoitu, kuigi mitte toodangu toitu. Selge on muidugi, et võib aegu olla, kus mitte kõigil hobusil ei tule täielikult töös olla. See aeg, kus hobused pisut hõlpsamalt saavad olla, ei lähe sugugi mitte raisku, sest hobune — olles elav masin — tarvitab vahel ka kergemaid aegu, kus ta koed võivad uueneda ja meel värskeneda, et siis kiirematel tööaegadel jälle seda nobedamini raskematele jõupingutustele asuda. Niisama kahjulik kui on nii paljude hobuste pidamine, et nende tööjõudu harilikudel aegadel mitte täielikult ära ei saa tarvitada, niisama kahjulik on ka liiaks vähese hobuste arvu pidamine. Kui hobuseid liiaks vähe on, siis peab neist kõike võimalikku jõuhulka „välja pigistama“. Kiirematel aegadel tuleb neil siis tavalikult üle määra jõudu pingutada. Ja kui niisugune teguviis jätkub, väsivad nad ja nõrgenevad, muutuvad alaväärtuslisteks ja jõuetuteks ning vananevad enne aegu. Kuid sellel on veel teine, tasuvuse seisukohalt veel enam mõtlemapanev järeldus. Ja nimelt see, et siis, kui hobune loomulikudel puhkeaegadel mitte kosuda ei saa, vaid peaaegu järjest viimast jõudu pingutades rakkes peab olema, siis niisugune tööjõud kalliks läheb. Ülitoodang on nimelt väga kallis. Hobuste ülitoodang on ainult niisama kallis kui rekordlehmade viimased piimaliitrid ehk aurukatla viimased aurunaelad. Erakordadel peab põllumees nõudma nii hobuselt kui iseeneselt ja kogu tööväelt ülitoodangut ja siis võib see end tasudagi, kuid nõuda hobuselt pea-

aegu järjest ülitoodangut, see läheb kulukaks. Seda ei suuda pärast enam heaks teha ka ülemäärane toitmine. Vähema toiduhulgaga tuldakse läbi ja tööd saavad paremini toimetud, kui talus niipalju hobuseid peetakse, et talu harilikud tööd ilma üleliigse väsitusega tehtud saavad. Ja see kapitaali kokkuhoidmine, mis vahest tarvilikust arvust vähem hobuseid pidades sünnib, kulub kindlasti kahekordselt ära enne aegu vananenud hobuste uuendamise peale. Ja siis hobustega töötgemine! — Selge on, et tööd hoopis teisel viisil edenevad kui hobused heas korras ja täies jõus on, ega mitte norus peaga oma vaevatud keha ja ülitööga rikunud liikmeid ei vea. Raisku läheb ka kalli palgaliste ajajate aeg puudulikkude jõumasinate seltsis.

5. Veo- ja põllutööriistade kerge käik ja täiskõlbulikkus.

Iseenesest selge on, et veo- ja põllutööriistad tarbekohased peavad olema, nii et nendega tehtud töö hästi ja kiiresti tehtud saab. Vastupidavuse otstarbel on nad teatavasti võrdlemisi õige rasked. Mitmed põllukünni riistad peavad juba sellepärast rasked olema, et nad küllalt sügavalt põllu sisse tungiks. Kuid kuigi veoriistadel teatav tugevus olema peab, tuleb siiski hoiatada, et seda tugevust nendes mitte liiaks palju ei oleks, sest üleaarne raskus veo- ja põllutööriistades nõuab ülearu palju tööjõudu ja on sellepärast kahjulik. Peaaegu veel tähtsam kui see, on et veo- ja tööriistad oleksid võimalikult kerge käiguga, sest üleliigne jõud, mis raske käiguga veo- ja tööriistade vedamiseks tarvitatakse, läheb täielikult raisku. Kui suur vahe on vankerte ja regede käigul kerguse poolest selle järele kuidas esimestes rattad, teljed, ta-

sakaal j. n. e. on korraldatud, teistes jalaste laius, nende sirgus ühes sihis olek, raudade sirgus ja siledus, roopa laius j. n. e. on järjestud! Ja missugune vahe on üksikute atrade käigu kerguses olenedes terra laadist, teravusest, tiiva asendist, tiisli seisukorrast ja muist asjaoludest! Samasugune vahe on ka paljude teiste põllutööriistade käigu kerguses. Ja ometi on palju peremehi, tööjuhatajaid ja hobusemehi, kes vaevalt millaski järelvaatavad, kas kõik veoriistad ja masinad täies korras ja vaba käiguga on. Nad rahulduvad sellega, et töö nendega ikka kuidagi viisi tehtud saab. Jõu raisku mineku peale nad ei mõtlegi. See läheb hobustepidamise arvele, mida nende meelest ei maksa katsudagi tulutoovaks teha.

Hobustepidamise tasuvuse seisukohalt on ka tähtis, et veo- ja tööriistad ka oma vastupidavuse poolest täies korras oleksid. Kui veoriistad ja masinad niivõrd kulunud on, et nad tööajal nõrkusest rikki lähevad, siis läheb selle läbi niihästi hobuste kui ka tööliste aeg kaduma. Et tööll niisugusel korral mitte head tagajärge ei ole, on päevaselge.

6. Hobuseriistade tarbekohasus ja heas korras olek ning etterakendamine.

Kuna hobune riistade abil koormat veab, on arusaadav, kui suur vahe sel on, kas riistad parajad on või nad rõhuvad ebatasaselt ehk langeb rõhk ebaõigele kohale. Riistade parajusest oleneb suuresti, kui kergesti hobune veab. Kuid peaaegu niisama tähtis on, et ajaja oskab hobust korralikult etterakendada. Kõige parajamad riistad, võivad muutuda puudulikkudeks, kui rakendaja on vilumatu või hoolimatu. Ebamugavatest riistadest tulevadki

enamjagu pigistusi ja paistetusi hobuse pihas, sedulga all, rinna all, kuklas j. m. Niisuguse hobusega vedamine on — peale toore loomapiinamise — ka kahjutoov. Sest selge on, et hobune kui ta vabalt ei saa vedada asjata oma lihakseid, künnapaid ja liikmeid pingutab; sel kombel läheb kallis jõud raisku. Harilikult on niisuguste tooreloomuga ja hooletute peremeeste hobuste riistad ka muidu halvas korras. Nad on lõhenend, võidmatud ja lagund, Sii et töö ajal aina järjest rebisevad aga katki. Kui palju tulutoovam oleks aga riistu puhastada, võida ja ühtlasi — kui tarvidus nõuab — ära parandada, nii et nad tööajal oleksid täies ja kindlas korras, nagu teisedki tööabinõud! Kui palju kauem nahkasjad vastu peavad, kui neid hästi võietakse ja muidu korras peetakse, see on üldiselt tuntud asi. Suur vahe tasuvuse seisukohalt on ka selles, kas tarvitatakse raskeveo korral ka tõesti tugevaid tööriistu, või õhukestest rihmadest toredusriistu, mis on mõeldud ja ostenud kerge sõidu jaoks.

7. Ajajate ajamisviis ja hobustega ümberkäimine.

Palju hobuse jõudu võib kasel teel kokku hoida, et ajajad mõistlikud on, loomaga inimlikult ja mõistlikult ümberkäivad. Kui ajaja ebatasaselt ajab, kiskudes ja rebides hobust ja tööhobusega — kui pähe pistab — kanget ajakut kihutades teda jälle siis seista lastes, kui hobune märg, aurav ja väsind on, siis kulub niisuguses ajamises hulga rohkem tööjõudu ja see väsitab hobust palju enam kui sama töö tasases hoos tehtud saab, kus hobune vabalt ja kindlasti sammub. Tuntud asi on, et ühedes taludes palju tööd tehakse väsimata, heas seisukorras olevate hobus-

tega, teistes on aga hobused vigased, viletsas kehas. Kuigi neid hästi söödetakse ja tööd sugugi niipalju ei tehta kui esimestes.

8. Hobuste toitmise ja ravitsemise korralikkus ja järjekindlus.

Iga praeguse aja põllumees teab, kui suur tähtsus karjapidamises toitmisasja ja toiduportsjoni korralikkusel ja järjekindlusel on, samuti ka toitmise enese ja muu ravitsemise täpipealsusel. Kõrgeid lüpsimäärasid ei saavutata mitte üksi suure toiduhulgaga, mis millaski järjekindla toitmise ja ravitsemise aset ei või täita. Kõrge nettotoodangu — tasuvuse — otsekoheseks tingimuseks on täpipealne, tarbekohane toitmine ja ravitsemine. Ja niisuguse kogemuse annab meile lüpsikarjapidamine, kuigi karjal võimalus on rahulikult ööpäeva jooksul toitu seedida. Kuna tööhobusel võimalust ei ole sama rahulikult igal ajal ööpäeva jooksul oma toitu seedida, siis peaks isenesest selge olema, et eespool mainitud täpipealsus ja korralikkus hobuste toitmisel ja ravitsemisel heade tagajärgede saavutamiseks veel tarvilikum on kui karjapidamises. — Mida parajamal ajal hobused puhata saavad, mida parajamal ajal ja parajamal möödul neid toidetakse ja mida parajam on muu ravitsemine ja hobuse tarvitamine, seda paremini töötavad kõik elundid. Kõik üllatused nii toitmisajas, toiduhulgas, kui ka tööajas ja tööviisis võivad organismi tegevust rikkuda ja sellega hobustepidamise peale kahjulikult mõjuda.

Kui juba kord hobuste ravitsuse korralikkus ja järjekindlus hobustepidamise tulutoovuse seisukohalt nii tähtsad on, siis on loomulik, et hobuste söötmist

ja ravitsemist mitte ei või jätta juhuslikult ühe või teise talitaja hooleks. Väiksemates kohtades hoolitseb harilikult iga töömees oma looma eest, kuid siiski peab peremees ehk keegi muu usaldatav isik toitmise ja ravitsemise järele valvama. Sama isik peab jõutoidu väljajagama kui ka muud ravitsemist määrama ja juhtima. Suuremates kohtades nõuab aga korralik ravitsemine iseäralist tallmeistert, kes kas üksi või oma abilistega kogu talli eest täielikku hoolt kannab. Et niisugune tallmeister vilunud ja osav omas töös ja kõige pealt usaldatav korraarmastaja mees peab olema, on niisama loomulik kui see, et karjaravitseja omas ametis osav ja hoolas peab olema. Iseäranis toitmisajal peab tallmeister kogu aja aina tallis olema, ka toitmise vaheaegadel peab ta toiduaineid valmis seadima, hobuste jalgu pudenenud toitu kokku korjama j. n. e. Kui kõik tallmeistrile kuuluvad tööd ausasti, korralikult ja hoolsasti tehakse, siis nõuab see rohkem aega kui mõni peremees ehk aimabki. Siin on loomulikult seesama vahe mis vanaaegses ja nüüdisaegses karjapidamiseski. — Juhuslised hobusetalitajad ei suuda ifalgi alalise tallmeistri aset täita, niisama kui juhuslised karjatalitajad kindla karjaravitseja kohuseid täita ei või. Sest selge on, et niisugusel korral kui juhusline talitaja kindla tallmeistre ülesandeid täidab, toitmine ja ravitsemine harilikult enam ehk vähem lahku läheb ja selle all kannatavad hobused ning sellega ühtlasi muidugi ka hobustepidavuse tasuvus.

9. Hobuste kapjade ravitsem. ja rautamine.

Kõrvalistes kohtades, kus hobuse kapjadel peaaegu looduslikkudes oludes tuleb viibida, ei ole hobust suvisel ajal sagedasti üleüldse mitte tarvis rau-

tada. Kabjad püsivad niisugusel korral loomulikkudena, kestvarena ja tervetena. Kuid nüüdisaegses põhjalikus põllutöös on lugu teine. Nüüdsel ajal nõutakse hobuselt peaaegu igapäev korrapärast tööd, tööd igasugustel teedel sui kui ka talvel. Sellepärast peabki nüüdisaegne põllutööhobune peaaegu aasta ümber rauas olema, — suvel kulumise ärahoidmiseks, talvel libisemise takistamiseks. Mida enam liivaseid vankreteid juure tuleb, seda vastupidavamaid raudu nõutakse põllumehe hobuselt suvel ja mida enam sõidetud ja libamad on talveteed, seda hoolsamini peab põllumees talvel oma hobuse teravates raudades pidama. Kuid sellest ei ole küllalt. Kui hobune rautatud on, ei püsi kabjad mitte enam iseeneest loomulikkudena, vaid peab inimene selle eest hoolt kandma. Selleks peab põllumees hoolt kandma, et hobusel suvel oleksid küllalt tugevad rauad, talvel jäise teega aga vastavalt teravad rauad; peale selle peab ta ka hoolitsema, et kabjad oma välimuse poolest loomulikkudena püsiks ja rauad kindlasti paigal oleksid. Kui palju hobuse jõudu läheb kaduma, kui hobusel kabjad vedades tundelikud on ja ta sellepärast ettevaatlikult pingul lihastega ja valu tundes astub ja kui palju jõudu raisatakse sel teel, et hobuse kabjad talvel iga sammuga taha poole libisevad, — kuigi vähe, — seda on raske täpisealt välja arvata, kuid kergesti võime seda aimata, kui mees peame, kui raske on inimesel saabastes käia, mis mitte parajad ei ole, või — talvel — libedal teel sileda põhjaga jalanõudes. Ja ometi ei ole inimesel harilikult mitte koormat järel !

10. Peremehe silm.

Samuti nagu peremees kõigi oma majapidamise harude järele peab valvama ja neid korraldama, sa-

muti peab ta ka hobustepidamise järele valvama ja teda korraldama. Tema ise peab tähele panema kui kohased üksikud hobused oma ülesannete tarvis on ja peab nii seadima, et iga hobune temale võimalikult parajamas töös oleks ja et paarisveos paarid oleksid ühtlased. Ta peab silmas pidama hobuste tervist ja seisukorda, veoriistade kõlbulikkust, hobuse riistu ja rakendusabinõusid, ajajate ajamisviisi, hobuste toitmist ja ravitsemist kui ka rautamist j. n. e. — Väga tähtis on, et peremees — niipalju kui võimalik — üksikud tööd paraja teega ära laseks teha. Iga kord ei lähe see küll mitte just korda, kuid kui hobused halva teega pikki väsitavaid teekonde tegema peavad, siis teadku peremees, et selle töö tegemine niisugusel ajal väga palju tööjõudu nõuab ja otsustagu siis alles, kas töö sellest hoolimata siiski just sel ajal teha tuleb.

Kui peremehe silm hobustepidamise järele valvab, siis muutub ka seegi põllutöö haru tulutoovaks. Lohakaks muutuvad ka head töömehed ja tallmeistrid, kui märkavad, et peremees oma loomadest ei hooli. Siis ei ole ka ime, kui hobuste pidamine ennast ei tasu, vaid „paratamatuks paheks“ muutub. Sest missugune majapidamise haru edeneks iseenesest, ilma peremehe hooleta, ilma peremehe silmata.

Hobustepidamisesse kuulub ka hobustekasvatus. Tarviliku tööjõu pärast tuleb igal põllumehel hobuseid pidada. Kuid sellest ei järgne veel sugugi, et kõigis kohtades ka tingimata hobuseid peab kasvatama, sest hobusekasvatusega maksab ikka ainult neis kohtades tegemist teha, kus see end ära tasub. Hobusekasvatuse tasuvus oleneb aga loomulikult mitmesugustest asjaoludest, nagu talu seisukohast, toiduainete rahaväär- tusest ja nende kõlblikkusest, hobuste hinna suhteist, maapinna ja karjamaa laadist, suguhobustest ja kõi-

ge pealt kasvataja võimetest ja osavusest. Neid kui ka muid olusid tähele pannes peab põllumees järelkaaluma, kas võib end hobusekasvatus neis oludes ära tasuda või on tal muul viisil võimalik — näit. karja kaudu — kasulikumalt oma toiduvara rahaks muuta. Viimasel juhtumisel tuleb tal loomulikult müügi-hobuste kasvatamisest loobuda. Järelkaaluda tuleb siis veel, kas neis tingimustes maksab vähemalt oma tarbeks hobuseid kasvatada või oleks kasulikum ka talu tarbehobused ostuteel omandada.

Üldiselt asutakse praegusel ajal sel seisukohal, et põllumees peaks — niipalju kui võimalik — kõik kodutarbeained kodumajapidamises valmistama. Nii tuleks üldiselt ka hobused oma tarviduseks ise kasvatada. Sellest on see tulu, et siis saadakse tuntud, kodustele nõuetele vastavat tõugu hobuseid, saadakse koduste oludega harjunud, nendes hästi kosuvaid hobuseid, saadakse hobuseid, kes on kasvatatud teataval viisil oma tarviduste kohaselt. Mõne varsa kasvatamise kulu muu hobusepidamise kõrval ei märkagi suuremast ja siis ei ole ka tarvis hobuseid raha eest osta. Kuid ka sel korral ei tohi varsa kasvatus mitte niisuguseks kõrvaliseks asjaks muutuda, mida palju tähele ei panda. Ka sel juhtumisel peab suguloomadeks selleks kõlbulikka hobuseid tarvitama ja varsa kasvatus eest võimalikult suurt hoolt pidama. Sest kui hobust kasvatatakse oma tarbeks, nimelt siis just peab kõike võimalikku hoolt kandma, et varsast areneks töövõimeline, olevate oludega harjunud, tugev, vastupidav ja täiesti terve, s. o. tulutoov hobune.

I OSA.

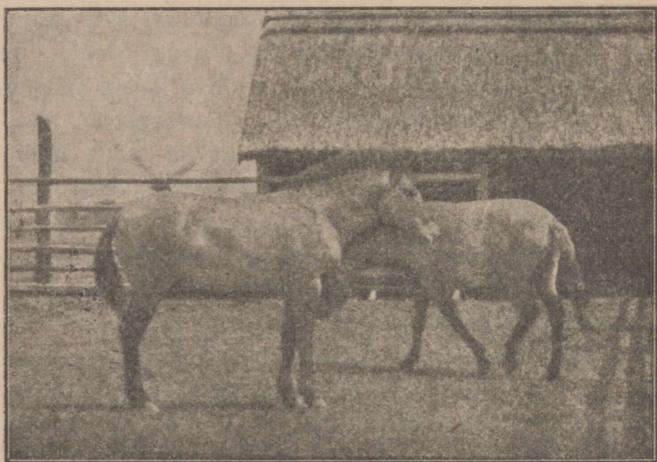
Metshobune.

Taltsutamine.

Loomateadus ja muinasuurimised on tõeks teinud, et enneajaloolistel aegadel hobuloomi ehk kabiloomi kõigis maailma osades on elanud. Neid on olnud mitmesuguseid ja on nad — kõige järele otsustades — liikunud suurte karjadena rohurikastes maa-kohtades. Iseäranis rohkesti arvatakse neid hobuloomi olemas olnud jääajale järgneval diluviaal ajajärgul, millal ilmastik kogu maakeral pehme oli ja rohtlaaned lopsakad. Tähelepannevamad hobuloomad on hobune ja eesel. Neid on arvatavasti juba tuhandete aastate eest enam haritute rahvaste hulgas siin ja seal koduloomadeks taltsutama hakatud. Suurem osa neist on vististi siiski metsikutena ja argadena karjana liikuvatena loomadena kuni võrdlemisi hiliste aegade ni püsinud.

Selle järele kuidas meie maakera, iseäranis tema põhja osad jahedamaks muutusid ja end metsaga kat- sid, algasid põhjapoolsemate osade metshobused muu- tuma. Nigelamad metssöödamaad ja purevad talvepa- kased lõivad oma pitsari nende hobustekarjade peale, kes mitte lõunapoole ei põgenenud. Need põhjala ho- bused muutusid aegade jooksul kogu poolest väikse- maks, hasvu poolest nõrgemaks ja nende karvakate muutus tihedamaks, isegi hoopis sasiseks (metshobu- ne). Soojemate maade hobused selle vastu püsisid tu- gevamatena, paremini arenenutena ja siledama kar- vaga.

Kuid selle järele, kui inimkond igal pool edenema hakkas ja maakera kõiki osasid valdama, selle järele hakati ka hobuseid taltsutama. Teiste metshobuste peale peeti aga jahti ja tarvitati neid inimeste toiduks, nagu muudki metsa saaki. Neil ja võimalik, et ka teistel põhjustel, hävinesid metshobused igal pool. Meie päivil tabatakse päris metshobuseid ainult veel Sise-Aasia asumatuil kõrgustikel. Neid peaaegu kättesaamatuid argu loomi kutsuvad mongoollased nime-

Pilt 1. Sise-Aasia metshobune.

ga t a k i. Haritud maailmas kutsutakse neid ülesleidja nime järele Przevalsky hobuseks.

Przevalsky hobune (pilt 1) on umbes 130 cm. (1 ars. 14 vers.) kõrge, pruunikas-halli karva. Tema pea on pikergune, pisut kongus, kitsa ja ümarguse otsaga; kael on lühike, kuiv; selg on õige ja tugev, kuid lahjapoolne, sest et küljekondid mitte iseäranis kumerad ei ole; laudjas on enamasti järsk, tema peal on inetu kühm, peale selle on laudjas tagantpoolt kitsas ehk kokkusurutud. Jalad on kuivad, tugevate tukaliikmetega; lihaksed nendes on peenepoolsed. Jalgade asend ei ole õige, vaid esimesed jalad on vähe tahapoole ja

kabjad väljapoole, tagumised jalad jälle vähe kõverad ja kindrest kumerad. Lakk on metshobusel lühike ja kalk, nii et ta püsti seisab; ka saba jõhv on lühike. Neid hobuseid võib nüüdsel ajal näha Euroopa suuremates looma-aedades, nagu Hamburgis, Berliinis ja mujal.

Et sugu puudusesse väljasurnud Euroopa metshobused mõnes suhtes Aasia metshobusest lahku läksid, selleks saame tõendusi mäekaevandustest leitud luust j. m. Ühest jääaja aegsest koopast Prantsusmaalt on jää-aja inimese poolt kivisse raiutud koopajoonistus leitud (pilt 2) mis juhtumisi Euroopa metshobust kujutab. Tema lühike kuid jämedapoolne pea, võrdlemisi lihakas kael ja paks keha kui ka selja- ja muudki äärjooned tuletavad elavalt nüüdseid algupärasemates oludes peetuid Euroopa puhastõulisi tüüpe meele. (Võrdle pildiga 7 ja 16.)

Kuna osa Euroopa metshobuste järeltulijaist (nüüdsed Kesk-Euroopa tööhobused) kogu poolest suured on, siis võiks arvata, et Euroopa metshobused õige kogukad on olnud. Kuid nii ei olnud lugu siiski mitte. Kaevandustest leitud luud osutavad selle vastu, et ka Euroopa metshobune on olnud ainult sada kolmkümmend kuni sada nelikümmend cm. kõrge, kuid tüse.

Lõuna-Venemaa ja Turkestani rohtlaantes, Argentiinas ja mujal elavad ka suurte karjadena hobused, keda igapäevases elus sagedasti metshobusteks kutsutakse. Kuid need ei ole sugugi mitte tõelised metshobused, vaid taltsate hobuste järeltulijad, taltsatest poolmetsikuteks muutunud rohtlaante- ehk stepihobune, kellel omad omanikud on. Hobusekarjased peavad taltsa hobuse seljas ratsutades karjad koos ja tarbekorral püüavad nad silmusköiega taltsutamiseks määratud hobuse kinni. Hobusekarjane on silmuse viskamises imestamisväärne. Täit nelja ratsutades heidab ta silmapilguga, kinnivõetavale hobusele sil-

muse kaela ja väsitab teda niikaua kuni talle selga pääseb. Taltsutamatu hobune katsub metsikult püsti ajades ja takka üleslüües ennast õudsast taltsutajast vabastada, kuid hobusekarjane on väledam. Viimaks väsib stepihobune ära, jääb rahulikumaks ja peab alla andma. Nüüd algavad igapäevased ratsaharjutused, kuni hobune viimaks taltsaks ratsuks muutub.

Millal hobuseid kõige enne on hakatud taltsutama, seda meie ei tea, kuid kõige järele otsustades on see juba vara eel-ajaloolisel ajajärgul sündinud, kuna maailma kõige vanemad kultuur-rahvad — assüürlased, babüloomlased j. m. — näivad sõjakäikudel juba toredaid — piltide järele otsustades — parandatud ratsahobuseid tarvitanud olevat. Ühes Idamaa kultuuriga oli Lõuna-Aasia hobune juba vara palju õrnemaks ja suurtsugusemaks arenend, kui barbaride hobune.

Vanemal aegadel on kõige järele otsustades taltsutatud hobust ainult ratsuna mitte millaski aga veoloomana tarvitatud. Veoloomadeks on hobuseid kindlasti kõige enne tarvitama hakanud eurooplased, kuna alles Rooma kujutustes rakendatud hobuseid näeme.

Algkujud.

Alguses oli vististi igal maailma osal oma hobune, kuid nad on — nagu ju mainitud — kas taltsaks tehtud või jälle välja surnud — peale taki Aasia metshobuse. — Nii on vist Aasias elanud A a s i a h o b u n e ja Euroopas E u r o o p a h o b u n e. Ka Ameerikas on kaevandustes hobuse luid leitud, kuigi seal mingisuguseid hobuseid ei olnud, kui see maailma jagu üles leiti. Aafrikas on ka juba eelajaloolistel aegadel hobuseid olnud, kuid mõningatel põhjustel arvatakse, et need Aasia hobustega sama algupära, nii siis õieti Aasia hobused olid.

Meie pöörame oma tähelepanu, nii siis, ainult Aasia ja Euroopa hobuse peale. Need hobused näivad juba algusest saadik üksteisest võrdlemisi selgesti erinenud olevat. Esimene on kuiva ehitusega, ta pea on „luisem“, kael soonelisem, selja äärjoon õigem, kogu keha sihvakam, jalad peenemad ja kuumemad. Euroopa hobune selle vastu on raskema peaga (lõuapärad on paksud) paksema kaelaga, tusedama kehaga ja paksemate jalgadega. Kuid kummaski ilmajaos on ju ammugi eelpool nimetud ilmastiku

Pilt 2. Euroopa metshobune. Jääaegne koopajoonistus. Leitud Prantsusmaal.

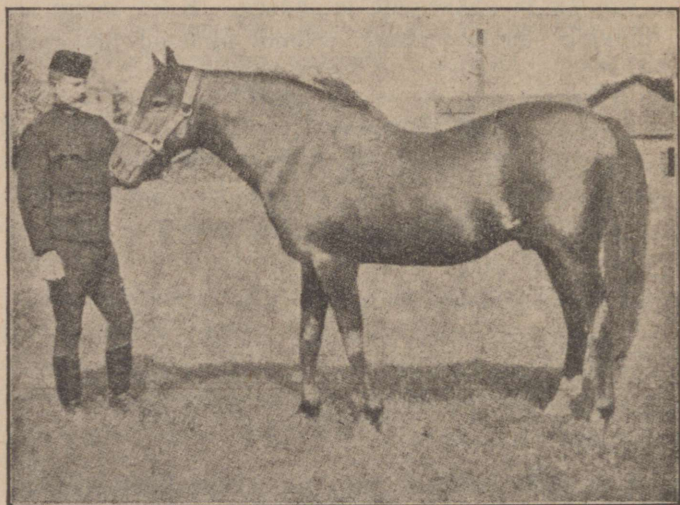
mõjul ja teisel põhjusil kaks üksteisest lahkuminevat algkuju, nimelt vähem põhjas ja suurem lõunas elav algkuju moodustunud. Nii on kokku neli algkuju ehk põhitudüpi sündinud.

1) Suurtsugune ja tore vanaaja kultuurrahvaste väljaarendatud põhi-tüüp (pilt 4 ja 5), kelle hälliks vististi Lõuna-Aasia on olnud ja kes juba eelajaloolisel ajajärgul ulatas kõigisse Vahemere maadesse, sellega ka Põhja-Aafrikasse ja Lõuna-Euroopasse.

2) Kidur, kuid sitke Mongoolia algkuju (pilt 6-a ja b), kelle asukohaks olid sise Aasia karmid maa-kojad. 3) Jämedapoolne Kesk-Euroopa algkuju

(pilt 7 ja 8), kelle pesapaigaks on arvatavasti olnud tolelaegne Gallia, Germaania ja Alpimägestik. 4) Eelmise sarnane, kuid iga pidi väiksem Põhja-Euroopa algkuju (pilt 16 ja 18). Euroopa külmemates põhjapoolsetes maakohtades.

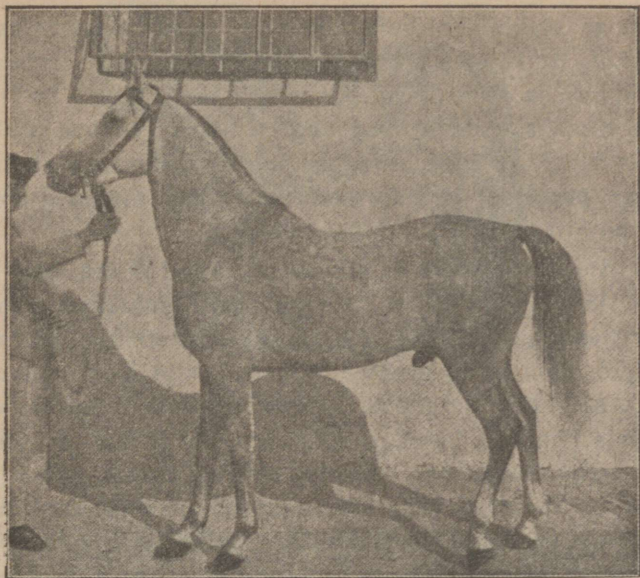
Idamaa algkuju. Ajaloost teame, et Lõuna-Aasia oli vana-aja kõige vanema kultuuri kesk-kohaks. Tolle aja kultuurrahvad — babüloomlased,

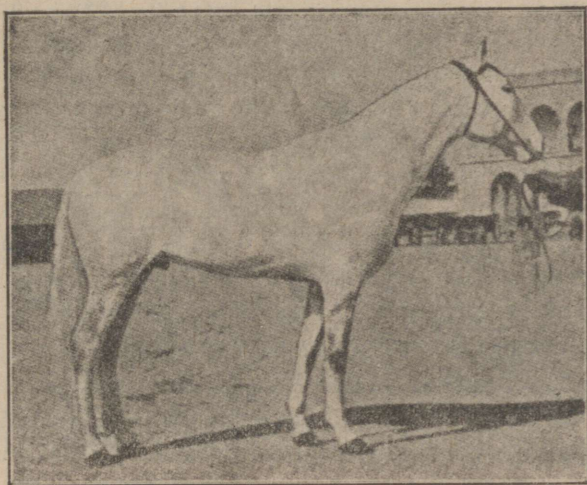
Pilt 3. Araabia täisverd täkk O. Bajan (21 aastane).

assüürlased j. t. — on arvatavasti juba tuhandeid aastaid enne meie ajaarvamist hobuseid koduloomadena pidanud.

Sõjakäikudel pandi suurt rõhku vastupidava ja head sugu hobuse peale. Loomulik on, et sellepärast ka need vanad kultuurrahvad teataval määral hobusteparandusega tegemist tegid. Nii ei ole ka ime, et Lõuna-Aasia hobune enne teisi suurtsugusemaks muutus, ilusamaks ja kestmaks. Nii sündis n. n. Idamaa hobune ehk orientaal.

Pilt 4. Araabia täisverd täkk Babilna hobusekasvandusest Ungaris

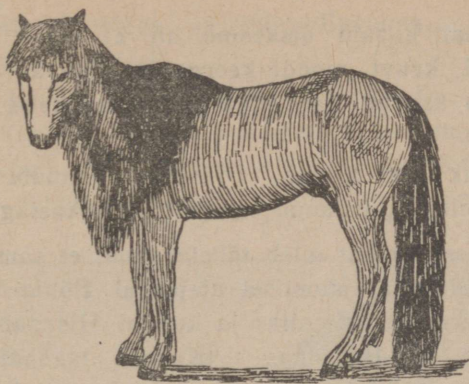

Pilt 5. Berbia täkk.

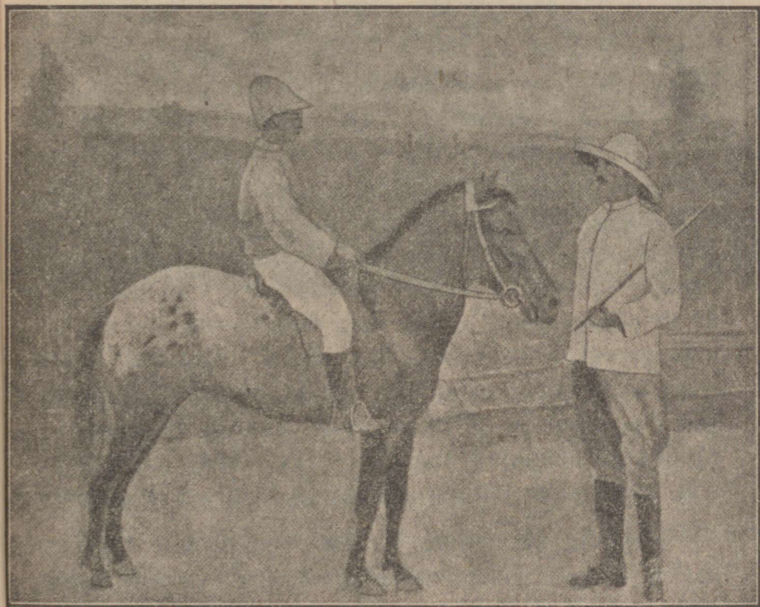
Idamaa algkuju olevaid hobuseid on ju vanast ajast mitu eri tõugu olnud, nagu Persia, Serbia, Egiptuse ja kõige pealt A r a a b i a (pildid 3 ja 4). See viimaks nimetud tõug ongi see, kes Idamaa kuulsaks teinud. Kuna Araabia hobune Idamaa algkuju kõige peenemat ja suurtsugusemat osa edustab, siis anname tema kohta lühikese seletuse.

Araabia hobune ei ole suur (142—150 cm. ehk 1 ars. 15 vers. — 2 ars. 1 vers.) kuid suhteline, proportsionaalne. Tema pea on kui kunstniku kätest tulnud, kael pikk, peenike ja paenduv ja hästi arenenud, selg õige ja tugev, laudjas mõõdukalt lai, kuid kaunis libamisi, kuigi ta mõnikord, sel põhjal, et hanna asend kõrge on, võib võrdlemisi õigena paista; laba on enamasti püst, rind eest kitsapoolne, kuid tagantpoolt külgedelt, rinnaluude kumeruse tõttu lai. Jalad on peened, kuid nende tugevad, kuivad künnapad paistavad õrna naha alt selgesti välja. Tukaliikmed ehk sõrgatsid peenepoolsed ja pikergused, andes käigule nõtkuvust. Kabjad on väiksed, väga korrapärased ja vastupidavad. Endise aja araablattel öeldakse ka võrdlemisi korrapärane jalgade asend olnud olevat, kuid nüüd annavad nad sagedasti põhjust arvustamiseks. Kuna Araabia hobuse loomus tuline on, kuid ühtlasi õrn ja leplik, kuna tema seisak ja liikumine haruldaselt toredad ja kuna ta seal juures vähega rahul on ja väsimatu, siis saame aru, et niisugust looma inimkond juba väga varal ajal on ihaldand ja imestand. Araabia hobusele on juba vanasti meelitatav aunimi „täisverd“ antud.

Kõik Idamaa hobuste tõud ei ole siiski mitte nii õrna ehitusega olnud. Peasjas lähenevad nad siiski oma ehituse ja omaduste poolest araablastele, kuigi nad jämedama plaaniga ja sagedasti suuremadki on (pilt 5). Pea kõikide orientaalide iseäralduseks on

Pilt 6 a. Mongoolia looduse hobune.

Pilt 6 b. Mongoolia ratsu (heas seisukorras).

nende pealt kitsam otsaesine, nii et nende teravad, sagedasti kruvi moodi keerus ja liikuvad kõrvad ligistikku asuvad, kael pikk ja kitsas, keha peenike, kõik tore.

Ekslik oleks arvata, et Idamaa põhitüübi esialgne asukoht oleks piirdunud ainult Lõuna-Aasiaga.

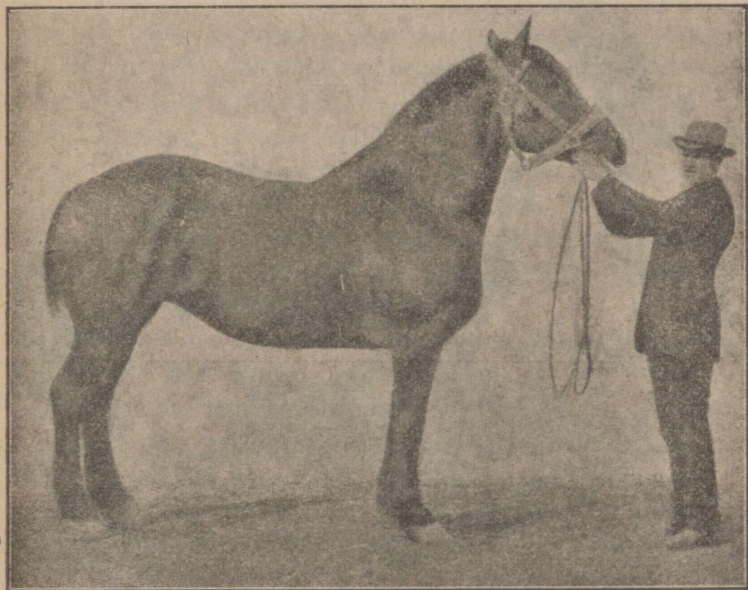
Ümberpöördult tuleb tähelepanna, et sama tüüpi leitakse üldiselt ajaloolisel ajajärgul Põhja-Aafrikas, Lääne-Euroopas (Itaalias ja koguni Hispaanias) kui ka Lõuna-Ida-Euroopas (Kaspia lagendikkudel). Idamaa põhitüübi asumisalaks võime sellega pida üldse kõik in. n. Vahemere maid. Kõigis neis mais on veel tänapäevani alaliselt Idamaa tüüp. Kuid kõige paremad Idamaa ratsahobused leiame veel nüüdki Lõuna-Aasias (Araabias, Süürias j. m.).

2. Mongoolia algkuju. Sise- ja Põhja-Aasia ehk Mongoolia algkuju (pilt 6-a ja b) on eelpool mainitud ilmastiku suhete, viletsate söödamaade ja — kõige pealt — algastmeliste olude mõjul kõige puudulikumalt välja arenenud ja ka pisemakski jäänud. Peajoontes tuletab ta oma metsikut sugulast Aasia metshobu meele, ainult et ta lakk on, nagu teistelgi taltsatel hobustel mahalangev ja sabajõhv üldiselt tihe ja pikk. Mongoolia hobune on, nagu Idamaa omagi, vastupidav, oma nigela välimuse kohta isegi uskumata vastupidav, selle juures imestamisvääriiselt vähese toidu ja ravitsemisega rahulolev.— Muutmatult leidub Mongoolia algkuju meie päivil üldiselt veel Põhja- ja Sise-Aasias iseäranis Mongoolias.

Nagu ju mainisime, on Euroopa hobune algusest saadik igapidi jämedama plaaniga (pilt 2) kui Aasia hobune. Kuid ka temagi on, nagu juba eelpool mainitud, kahes üksteisest teataval määral lahkuminevas

sihis, nimelt Kesk- ja Põhja-Euroopa, algkujus, arenenud.

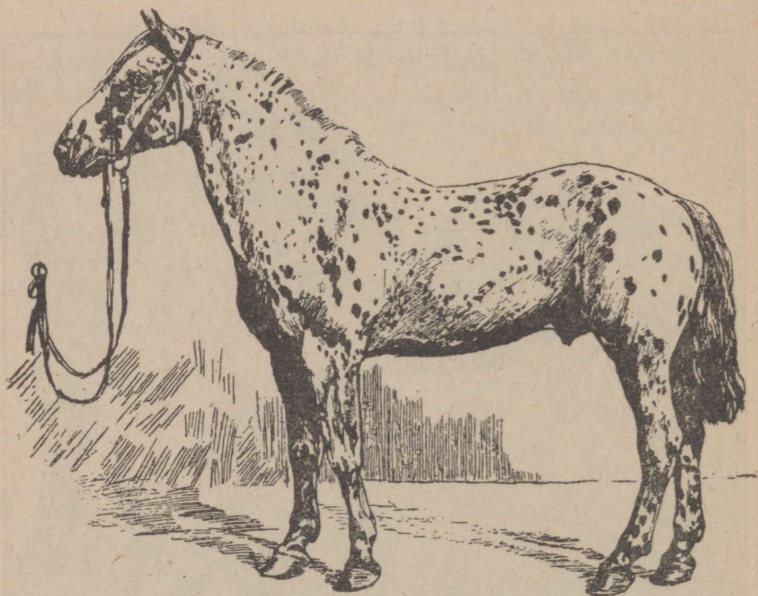
3. Kesk-Euroopa algkuju. Germaania ja Gallias, nii siis praeguse Saksa- ja Prantsusmaa paigul, on ju Rooma võitjate-valitsejate (t. h. Caesar) jutustuse järele tugevaid, suure kehaga ja

Pilt 7. Algupärane mägi-ardenni mära.

häid hobuseid leidunud, see oli algupärane Kesk-Euroopa hobune (pilt 7). Ta kõrgus võis olla umbes 150—160 cm. (2 ars. 1 vers. — 2 ars. 3 vers.). Ta pea oli raskem, iseäranis lõuapärad olid jämedamad, lihakamad kui Aasia hobustel; ta kael oli lühem, laiem ja paksem, ta keha oli raskem, tüsedam, kuid selg sagedasti vähe nõgus. Jalad olid tal vähe paksupoossed, kuid siiski kuivad

ja selgepiirdelised. Ju aegsasti märgati, et Kesk-Euroopa hobustel on külgesündinud kalduvus parema hoiu ja toidu mõjul suuremaks muutuda ja sigineda, mille juures laudjas kergesti näis väga püstiks ja peaaegu suhtetult laiaks arenevat, n. n. jaotud laudjaks. See algkuju on veel vana aja lõpul kogu Kesk-

Pilt 8. Noori hobune (pinzgau tõugu).

Euroopas üldiseks olnud. Nüüdsel ajal leitakse teda muutmatult kõige kindlamini Austria mägestiku maa-kohtades. Kõige algupärasemaks peetakse praegusel ajal n. n. Noorimaa hobust (pilt 8).

4. Põhja-Euroopa algkuju. Eespool nimetasime juba, et põhjamaade metsades asuvad hobused olid pisemad ja kidurama väljanägemisega kui soojemate maade hobused. Nii oli asjalugu ka Euroopaski. Euroopa põhjapoolsemate osade hobu-

sed tuletasid suurel määral oma Kesk-Euroopa sugulasi meele; olid ainult väiksemad (umbes 130—135 cm. ehk 1 ars. 13 vers. — 15 vers.) ja kuivemad ning pikema karvaga. Põhja-Euroopa algkuju on üldse lühike, kuid vähe kuivem kui keskeurooplasel, siiski on lõuapärad võrdlemisi tusedad, kael on lühike ja tugev, keha, iseäranis laudjas, ümargune, jalad keha suuruse kohta tugevad ja karvased. Põhja-Euroopa hobune on väle liikuma, vastupidav ja vähesega leppiv. See „metsa hobune“ on algul vististi üle kogu Põhja-Euroopa olemas olnud, siis veel Skandinaavias, Briti saartel, Islandis ja vahest ka igalpool Läänemere ümbruses ja saartel. Veel leitakse seda algkuju Islandis peaaegu muutumatuna, üksikutel Schotlandi saartel (pilt 18), Gotlandis (pilt 16), Ölandis kui ka üksikutel Soome ranna saartel.

Nagu eelolevast selgub, on need neli algkuju — niivõrd kui nad üksteisega segamatuna on püsinud — üksteisest võrdlemisi õige lahkuminevad olnud.

Loomulik on, et piirid nende nelja põhitüübi vahel ka esialgugi väga selged ei olnud.

Ümberpöördult on arusaadav, et üks on vähehaaval teiseks muutund, selle järele kuidas ilmastik, taimeriik ja muud olud muutusid. Nii on arusaadav, et näituseks hobused Kesk-Euroopas olid kogukad ja tugevad. Briti saarte lõunapoolsemates osades ja Skandinaavia kui ka Läänemere maakondades on nad juba pisut väiksemad ja kergemad olnud (Kesk-Euroopa ja Põhja-Euroopa vahekuju) ja päris põhjamaades alles selgesti Põhja-Euroopa põhitüüpi. Samuti on lugu olnud ka teistelgi põhitüüpide rajadel, osalt looduslikul põhjusel, osalt segamiste pärast.

Algkujude laialilagunemine, arenemine ja omavahelised seganemised.

Tõugude moodustumine.

Need neli algkuju ei ole siiski mitte igalpool muutmatuna püsind, koguni oma esialgsetel asupaikadel mitte, vaid nende omavahelistes suhetes on palju muutusi sündind ja on nad paiguti koguni segamini läind. Neid muutusi on tekitand ajaloo käik rahvaste rändamisega, juhuslised või meelega ettevõetud maalt väljarändamised ja — ja alles viimasel ajal — sihiline hobusekasvatuse korraldus.

Jälgime ajaloo peajooni vanast ajast — läbi keskaja — uue aja alguni. — Idamaa haridus võttis maad vähehaaval Greekamaal ja viimaks Itaalias. Rooma riik oli meie aja arvamise algul oma võimu tipul, ja Rooma kultuur oli suureviisiline ja peenemaitseline. Selle aja kultuurrahvaste keskel peeti Idamaa hobust sõjaratsuna, kuigi Euroopa „*equus robustus*“, s. o. „suur hobune“ juba tuntud oli. Loomulik oli, et peenejooneline ja tore Idamaa hobune ühes haridusega Lõuna-Euroopasse laiali lagunes. Nii „idamaastus“ Lõuna-Euroopa hobune nii suurel määral, et algupärane hobuste materjaal peaaegu hävines.

Kuid Idamaa hobuse võidukäik jäi siia pikaks peatama. Keskajal ei ihaldatud selle aja võimu keskohtes enam Idamaa hobust. Kui Rooma riigi hävines rahvaste rändamised algasid, kui keskaja rüütelkond õitsele tõusis, ei siis enam hinnatud hobuste õrnust ja suurtsugusust. Toores võim, suurus ja laiad õlad valitsesid sel ajal maailma; seda ihaldasid selle aja võimumehed, — raudrüütlid. Ka väheldast, õrna Idamaa hobust põlgasid nad ja uhkustasid suurte tüsedate Germaania ja Gallia sõjahobustega. Kesk-Euroopa hobune ilmus sel kombel keskajal igale

poole, kus keskaja rüütliid kindlustusi ehitasid. Nii said nad suure au ja lugupidamise osaliseks Briti saartel kui ka Skandinaavias, teelt tõrjudes ehk oma verega segades nende maade vähemaid Põhja-Euroopa hobuseid.

Keskaja lõpul tõusid jälle uued voolud. Euroopa riikides muutusid kombed ja maitse jälle peenemaks. Keskaja tüsedad, Kesk-Euroopa algupära olevad rüütlihobused ei rahuldanud enam teataval määral kommetsite ja maitse poolest peenemaks muutunud sõdurit, rüütelt ei sõjaga spordihobusena. Nii on arusaadav, et rüütliaja lõpu poole õrnematesse rüütli ratsahobustesse Idamaa verd segama hakati. Segamine sündis peamiselt Hispaaniast saadud n. n. Andalusia ratsahobustega. Kuna rüütlihobused kogu ja tüseduse poolest nii kui nii tugevad olid ja neile sel teel veel Idamaa hobuse toredust lisaks saadi, siis on arusaadav, miks rüütli laulikute — trubaduuride — poolt ülistatud rüütlihobune nii tugev, võimas ja tore oli.

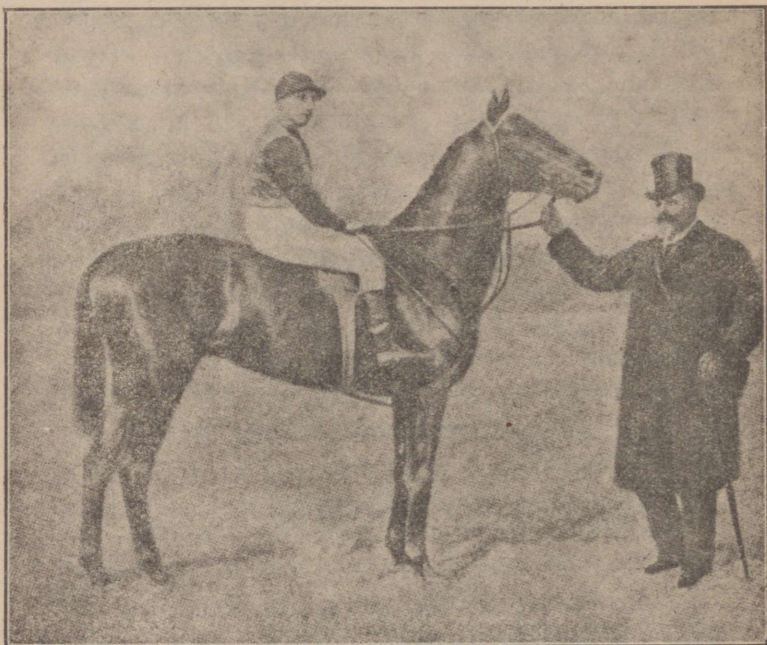
Toredustõugude moodustumine.

Täisverd hobused.

Kuigi Idamaa verd juba keskaja lõpul teataval võrral rüütlihobustesse saadi, algas siiski päris ristpaaritus Idamaa verega uue aja algul. Suuremas ulatuses võttis Idamaa vere tarvitamine hoogu Briti saartel, kus Anglo-Saksi rüütli järeltulijad, Inglise aadeliherrad — lordid — juba siis vaimustatud hobuse-spordimeestena tuntud olid. Nii pani Inglise ettevõtlik, energiline ja järjekindel rahvas uue aja toreduse hobusele: täisverd inglasele.

Hobusesporti — ratsasõitu ja võiduajamist — peeti Briti saartel juba 15.—16. aastasajal. Sõjakäi-

kudel ja valitsustegevuses kaugetes riigi osades Lõuna-Aasias (Indias) ja mujal tabasid noored Inglise aadeli-herrad Idamaade suurtsugu hobuseid. Neid hakati üksteise järele Inglismaale tooma ja neid tarvitati seal spordi hobuste kasvatamiseks. Nii tuli

Pilt 9. Täisverd inglane.

põlvest põlveni ikka rohkem Idamaa verd Inglismaa spordi hobustesse, kuni öelda võime, et (17. aasta-saja lõpul), kogu Inglismaa spordihobuste tõug puhas idamaaseks oli muutund.

Suuremat osa nendest idamaa hobustest on küll araablaseks nimetatud, kuid kindel on, et nii mõnigi neist — kuigi idamaalane — ometi kaugel oli araablase suurtsugususest ja õrnapiirdelisest kujust. Väli-

musest palju ei hoolinudki ; väledus ja vastupidavus
 otsustasid, missugune hobune au ja kuulsusse sai tõs-
 tetud. Kuid kuulsuse tipule tõsteti alles see hobune,
 kes mitte ainult ise väljapaistev ei olnud, vaid kes
 oma väledust ja vastupidavust ka järeltulijaile edasi
 suutis pärandada. — Alles 19. aastasaja algul asetati
 täisverd inglase kasvatus sellele kindlale alusele, mil-
 lel ta praegu on. Siis nimelt võeti hoolsa järelkaalu-
 mise põhjal kõige paremat Idamaa algu-
 pära olevad Inglise hobused tõura a-
 matusse. Ainult neist puhtasti põl-
 venenud järeltulijad tunnistasid täis-
 verd inglaseks. Nüüdsel ajal on täisverd
 inglase kasvatus tõusnud peaaegu teaduseks. Paari-
 tamine toimetakse kõige hoolsama järelkaalumise põh-
 jal, varsad kasvatakse kõige suurema hoolega, ratsu-
 tamisharjutused alatakse kõige suurema ettevaatu-
 sega. Kõik on sihitud peacesmärgi, väleduse ja vas-
 tupidavuse poole. Tagajärg on ka juba ammu ilm-
 siks tulnud : Maailma väledam, vastupidavam, suurt-
 sugusem ja tulisem ning väärtuslisem toredushobuse
 tõug. Kuna täisverd Inglise tõug sündind on mitte
 ainult mitmesugustest idamaalastest, vaid ka Euroo-
 pa hobusematerjaalist ja kuna tema välimine kuju
 mitte otsustav ei olnud, siis on loomulik, et see tõug
 oma välimuse poolest mitte päris ühtlane ei ole. Üksi-
 kud loomad võivad oma suuruse, karva ja isegi keha-
 ehituse poolest lahku minna, kuid kõik on nad siiski
 õrnajoonelised ja äärmiselt elava loomuga ning vas-
 tupidavad. Loomus on neil — ehk vahest põlvest
 põlveni pingutatud väleduse tõttu — väga närviline,
 kannatamatu, mis sagedasti, iseäranis täkkude juu-
 res, otse hädaohtlik on. — Võiduajamisplatsidel rat-
 sutatakse nendega ainult 2—3 aastat, missuguse aja
 jooksul nad näidata saavad, milleks nad kõlbavad.

Kui teguvõimsus on saavutatud, määratakse kõige paremad nendest oma päris ülesande, sugutuse teenistusse. Ei keegi nõua neilt siis enam võiduajamisel etteastumisi, vaid ainult häid järeltulijaid.

Täisverd inglaste esimese järgu täkkude hinnad on kuulmata kõrged. 50—100 tuhat S-marka on heade süguhobuste eest võrdlemisi harilik hind, on makstud $\frac{1}{2}$ —1 miljon S-marka, ja nii kõrgeid hindasid ei ole mitte ainult raiskajad miljonite omanikud maksnud, vaid mitmed riigivalitsused, riigipäevade otsuse põhjal, et oma sõjaratsudesse seda väärtuslist verd saada. Inglise täisverd hobuse pärivus on nimelt peaaegu matemaatiliselt kindel ja mõjub mitmesse põlve, nii et ühest ainsast heast täisverd takust tuhandeid väledaid ratsahobuseid või muid toredushobuseid võib saada.

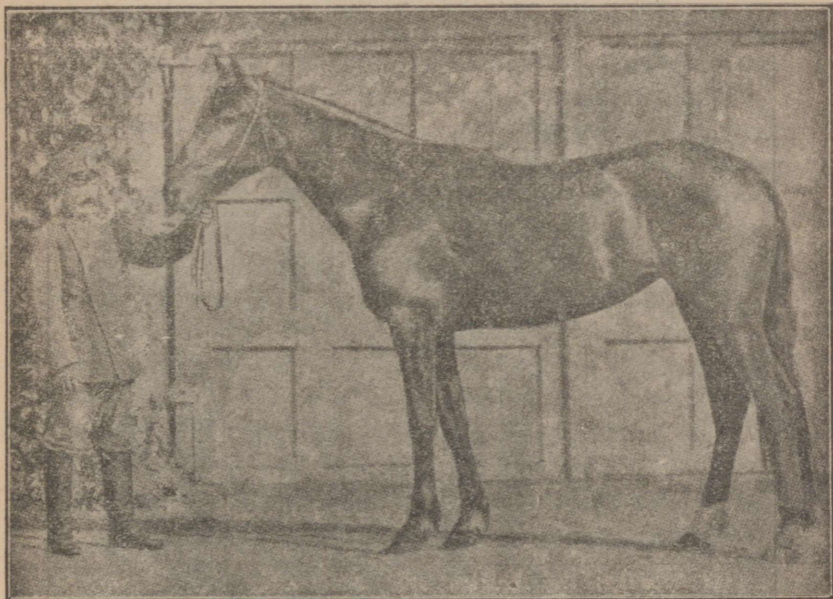
Nagu eelmisest selgub on siis ainult kaks hobusetõugu, kellele täisverd aadeliväärtus antakse. Need on 1) täisverd araablane ja 2) täisverd inglane.

Poolverd hobused.

Kui täisverd hobune paaritakse näit. hariliku maahobusega, siis saadakse nõnda nimetud poolverd hobune.

Kuid täisverd tõu kõige suurem tähtsus on selles, et nende abil on moodustatud suur hulk n. n. poolverd tõugusid, mitte ainult 1) ratsahobuste tõugusid, vaid ka 2) sõiduhobuste tõugusid ja 3) traavli tõugusid. Poolverd tõugudeks kutsutakse niisugused tõud, mis saadud on teiste tõugude (näit. maatõu) ristpaarituse teel täisverd tõuga — nii siis Araabia ehk Inglise hobustega ja kui on õnnestanud saada soovitud laadiga järeltulijaid, on neid oma vahel paaritatud ja viimaks saadud suur hulk ühesuguseid, enam vähem pärandavaid loomi, siis on

uus poolverd tõug moodustatud. Poolverd toredus-
tõugusid on peaaegu kõigis kultuurmaades. Niisu-
sugused ristpaarituse teel moodustatud tõud ei püsi
siiski harilikult mitte ühtlastena, kui mitte suguta-
mine kõige hoolsam ja ravitsemine otstarbekohane
ei ole ja kui mitte mõne aja pärast suurtsugu verd

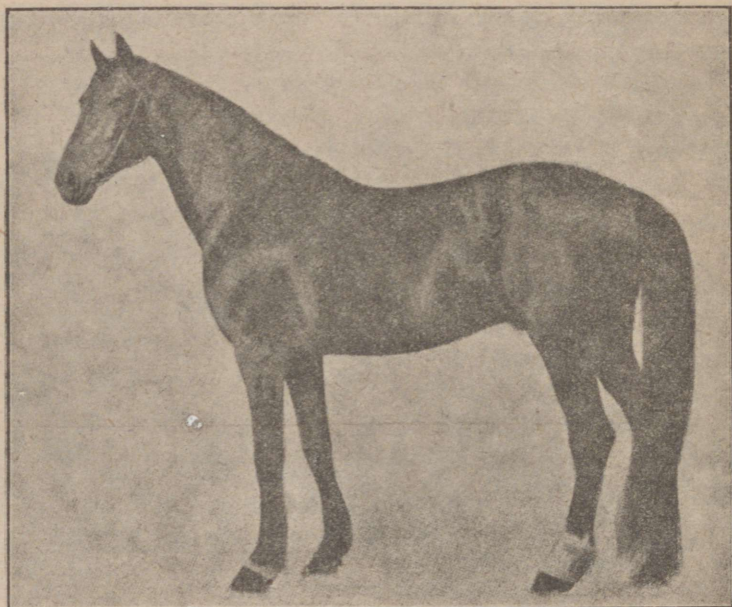

Pilt 10 a. Vene Orlovi tõugu traavelmära.

täisverd inglase abil ei lisata, kui suurtsugused joo-
ned ja liikumine kaduma hakkavad. Kui siis nüüd
Idamaa algkujut saatus vaatleme, siis märkame, et
Idamaa hobuste materjal laiasti on lagunend kas
täisverd araablaste või täisverd inglaste kaudu kõi-
gisse nüüdisaja kultuurmaadesse, nende toredusho-
bustesse, s. o. ratsa-, sõidu- ja traavli hobustesse.

Tuttavam poolverd toredushobusetõug Soomes on
kahtlemata Vene Orlov-traavlitõug (pilt 10-a ja b)

Neid tavalikult muste ehk halle hobuseid on meil võimalik näha suuremates linnades peenemate ja uhkemate töldade ees. Nende tõukuju ehk tõupitsar juhib kohe esimest korda nähes Idamaa algupära juure, sest pea on pikk, kitsas, kõrvad teravad ja üksteise liigidal, kael pikk ja kitsas ja liigutu'sed

Pilt 10 b. Orlovi tõugu traaveltäkk.

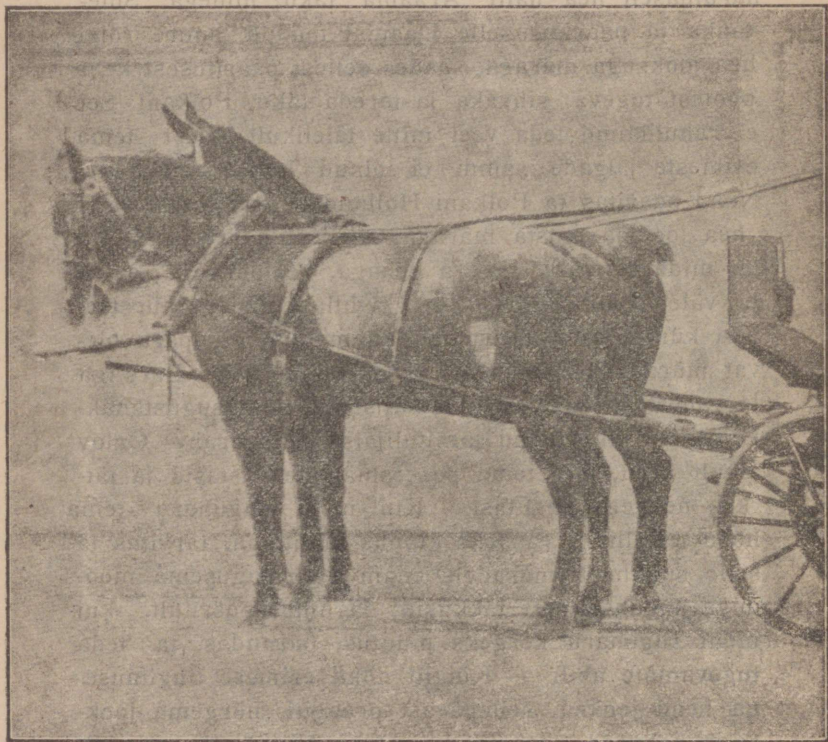
toredad. Kuid samal ajal näitab nende suur kogu ja hea laudjalaius, et nendes peab ka muud tugevamat algupära olema. Ja Orlovi tõug tulebki poolverd tõugude hulka lugeda, sest see tõug on moodustatud osalt Idamaa osalt Kesk-Euroopa algkujust.

Et vähe selgemini äranäidata mil kombel poolverd kultuurtõud üldse moodustatakse, kirjeldame peajontes Orlovitõu sündimist.

18-aastasaja lõpupoolel asutas rikas venelane krahv Orlov omas Krenovoje nimelises mõisas Moskva ligidal hobusekasvanduse. Siin otsustas ta katsuda eri traavli-tõugu moodustada, mis ühtlasi ka sünnis oleks tõlla hobuseks. Ta muretses enesele haruldaselt hea halli Araabia täku, nimega Smě-tanka ja paaritas selle Daanist toodud suure õige hea jooksuga märaga, saades sellest paaritusest keha poolest tugeva, sihvaka ja toreda täku, Polkani. See ei rahuldanud teda veel mitte täielikult, sest tema esimeste jalgade samm ei olnud küllalt paenduv. Nüüd paaritas ta Polkani Hollandist muretsetud väga hea jooksja musta märaga. Sellest paaritusest sai ta, mida soovis: tugeva kehaga, heajooksuga, elava ja väleda täku, Bars I-se. Ühtlasi oli ta muretse nud kümnekond suurtsugu, idamaalist algupära olevat mära Inglismaalt *) ja paaritas neid Bars'iga ja vahest ka teiste samalaadiliste ja samasuguste täkkudega. Nii saadud järeltulijaist valis krahv Orlov ainult need, mis tema peaesmärgile vastasid ja jätkas nendega sugutust. Kui mõni suguharu tema hobustest liiaks raskeks kippus muutuma, tarvitas ta selle suguharu märadele enam suurtsugusema mooduga suguharudest täkkusid; ja überpöördult, kui mõni suguharu kergeks muutus, parandas ta teda tugevamate abil. — Kõigilt nõuti esimese tingimuse na head jooksu, sellepärast praagiti nõrgema jook suga hobused aegamööda välja. Nii jõudis ta vii maks niikaugemale, et tal mõnekümne aasta pärast, sadandeni tõusev ühelaadiline peaesmärgile vastav hobuste kogu oli. Neid tarvitati hoolsa valiku järele ja liig lähedalt sugulaste paaritust ärahoides omava-

*) Inglise ratsahobuseid sel ajal ei kutsutud veel täie verelisteks, selle aunime saivad nad alles 1808, kui tõu raamat „avati“.

heliseks paarituseks, ebaõnnestanuid eesmärgist kõrvale kalduvaid armuta välja praakides. Jõuti viimaks selle loodetud ajajärguni, kus Krenovoje hobustekasvanduses oli sadadesse, isegi tuhandatesse tõu-

Pilt 11. Hannoveri paarisrakendus.

sev ühelaadiline, peaesmärgile vastav hobuste kogu, mis selle juures kindlasti pärandav oli. Nüüd alles oli eesmärk saavutatud.

Sel viisil ristsugutuse kaudu saadud tõugusid nimetatakse kultuurtõugudeks.

Kuna Orlovi tõug, nii kui muudki poolverd kultuurtõud — osaval inimesemõistuse juhatusel on sünnitatud, on loomulikult suur hädaoht varitsemas, et see kunstlikult sünnitatud „kunsttöö“ ka laguneda võib. Osavast suguvalikust, mõistlikust, aina ühtlasest kasvatuses ja osavast sõidu harjutusest oleneb, kas Orlovi tõug püsima jääb. Kui vähegi kõrvalkaldumist või osavusepuudust kasvataja poolt ilmsiks tuleb, algab tõug jällegi lagunema — oma algosadesse. Ja nii ongi paljudes kohtades Orlovi tõuga lugu läinud. Seda tõugu kasvatatakse sadades Vene hobusekasvandustes, kuid enamates — seda tunnistavad paremad Vene hobusekasvatajad — on tõug tuntavalt allapoole läinud. Kuivjalgsus ja vastupidavus kaovad. *)

Orlovi hobuseid harjutatakse harilikult juba noortena traavliteks. Neid, kes head võimist ülesnäitavad, peetakse teatav aeg traavlitena kuni neid suguloomadena tarvitama hakatakse. Vähem nobedaid tarvitatakse linnades ja mõisates tõllahobusteks, milleks nad oma väleda jooksu tõttu peaaegu võrratud on.

Muudest poolverd kultuurtõugudest olgu nimetatud suure kehaga ja tugeva ehitusega Hannoveri tõllahobune (pilt 11), sihvakas Ida-Preisi ratsahobune, Ameerika traavlitõug ja väheldane Inglise Norfolktraavlitõug, keda Soomemaale 1880. aastatel suguloomadeks toodi, kellel aga loodetavat mõju ei olnud.

*) Orlovi traavel on tävalikult karva poolest must ehk hall ja kogu poolest suur, kuid tema kehaehitus ei ole mitte iseäranis kiiduväärt. Pea ei ole — toredushobuse kohta — mitte iseäranis õrn ja seegi on sagedasti liig pikk ja nõrk, jalad ei ole sagedasti ka mitte laitmatud ja hobune on selle juures kõrgejalgne. Kuid Orlovi jooks ja olek on suurepäralised; sõiduloomana on ta võrratu.

Inglismaal on hiljemini Norfolk tõug suureks tõlla-hobuse tõuks väljaarendatud, mida kutsutakse: Hackney. — Kõik need ülal mainitud ja mõned kümned muud toredushobuse tõud on moodustud Euroopa algaineist, milledele on lisatud tarvidust mööda Inglise täisverd, kuni saavutati soovitud kuju ja soovitud omadused. —

Harilikult on tõu tüübilisematest esitajatest näha, kas nendesse Idamaa verd palju või vähe on segatud, kas tõug on n. n. kõrgevereline või madalavereline.

Raskete koormaveotõugude moodustumine.

Kesk-Euroopa suurem ja tusedam algkuju jõudis, nagu juba mainitud, ajaloo näitelavale keskaja algul. Siin on tema omast tusedast luustikust hoolimata ikkagi kuivapoolne ja väleda loomuga hobune olnud. Niisugused olid iseäranis mägiste maakohtade hobused (näit. eelpool nimetud Noori kui ka tollaegne Ardenni hobune), kuna jälle madalamatel maadel (näit. Belgias) hobused vististi juba siis lödvema kehaga olid. Kuna see Kesk-Euroopa hobusekuju keskajal n. n. rüütlihobuse au ja kuulsuse järjele pääsis ja kuna teda sel teel pikkadeks sõjakäikudeks tarvitati, püsis ta kuivana ja väledana nagu ikka ja lagunes peale selle kaugematele maadele laiali nagu lõunapoole Itaaliasse ja Hispaaniasse, kust tal aga siiski nähtavasti väga suurt edu ei olnud, sest need elavloomulised rahvad armastasid ikka suurtsugusemaid ja tulisemaid Idamaa tüübilisi hobuseid. Põhjapoole lagunes ta laiali kogu Britannias kui ka Skandinaavias, iseäranis ka tol ajal vägeva Rootsi riigi piirides, nii siis peaaegu kogu Läänemere ümbruses. Kindel on aga vististi siiski et Kesk-Euroopa tüüp

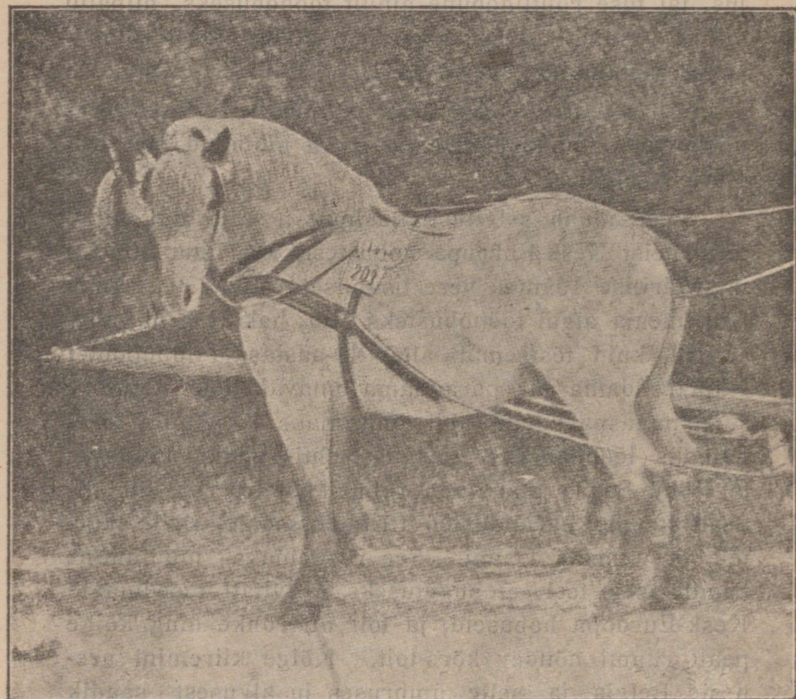
tol ajal laiade rahvähulkade keskel veel laiiale ei lagunend, vaid ainult rüütlimõisates ja nende ümbruses.

Kui uueaja algul Idamaa hobune Kesk-Euroopa rüütlihobuse oma valitsevalt seisukohalt kõrvale tõrjus, jäi tüse rüütlihobune ainult tööhobuseks, niipalju kui ta Idamaa verrega segatult poolverd toredushobuseks ei muutunud.

Mil määral Kesk-Euroopa hobune uueaja toredushobuse moodustamise peale on mõjunud, on eelolevast selge.

Veel nõuab selgitust küsimus: Mis sai hiljemini neist Kesk-Euroopa hobustest, kes ilma nimetamisväärilise Idamaa vere lisamiseta jäivad? — Kuna nad uueaja algul tööhobusteks jäid, hakati neid vähehaaval, kuid tõsisemalt alles 19-aastasaja lõpupoolel väljaarendama ehk parandama omavaheliste sugutuse s. o. puhaspaarituse abil suuremaks ja igapidi tüsedamaks tööhobuseks. Algust tehti vististi Belgias ja Põhja-Saksa madalatel rohurikastel, marshimail. Sealt laienes parandustöö Prantsusmaale, Briti saartele ja viimaks Daani. See raskemaks muutumine sündis sel teel, et sugutuseks tarvitati tüsedamaid Kesk-Euroopa hobuseid, ja toit oli rohke ning kõige pealt ruumi nõudev kõrs-toit. Kõige kiiremini arenesid Belgia ja selle ümbruses ju algusest saadik suuremad ja raskemad hobused nende maade rohurikastel niidumaadel. Siin tekkis mõnekümne aasta jooksul Belgia koormaveo hobune. — Kui kõrgemate maade hobusekasvatajad, Ardenni tõugu hobuste omanikud, märkasid, et madalmaade suured, rasked hobused iseäranis Euroopa suuremates linnades koormaveohobustena kuulsaks said ja hinda läksid, hakati peagi kõrgemate maade väiksemaid ja kuivemaid mägestikuhobuseid madalama hiiglahobustega paaritama.

Nii hääbusid keskmise suurusega, väledad ja vastupidavad kõrgemaa mägestiku ardenni hobused (pilt 7), muutudes Belgia veoloomaks (pilt 12.) Meie päivil võib juba öelda, et Ardenni ja Belgia hobuste all mõistetakse ühte ja sama rasket töölooma, käigu

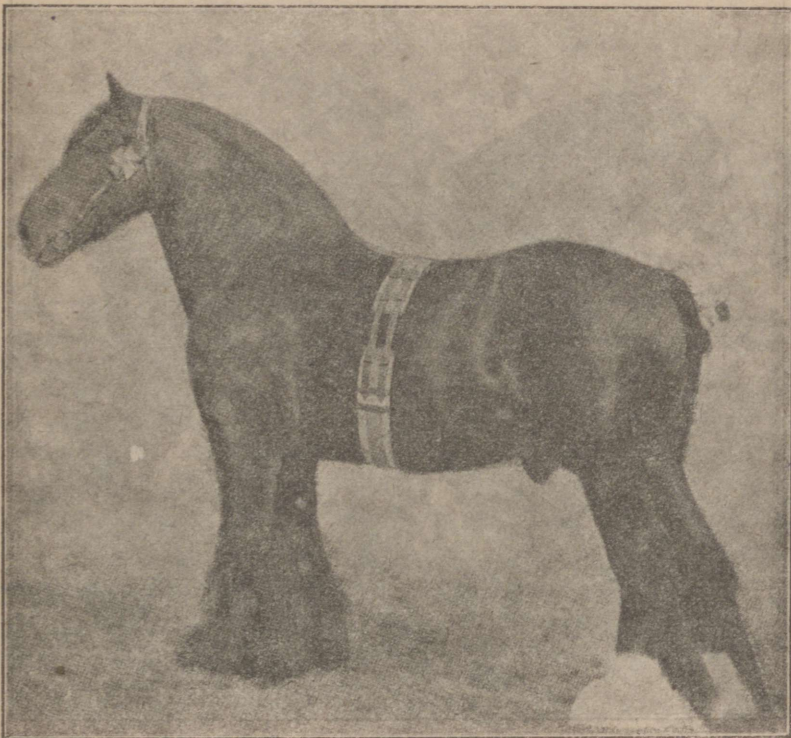

Pilt 12. Belgia tõugu koormaveohobused. Paarisrakendus.

nad kumma nime all tahes. Kuna nende raskete töö-
hobuste paaritamisel jalgade kuivusele ega liikumisele
suuremat tähtsust ei antud, vaid ainult keha suhtelise
kuju ja tuseduse peale rõhku pandi, siis ei rõõmusta
nende liikumine just mitte ajajat.

Rasked koormaveo hobused kaaluvad nüüd umbes
1000 kilo ja rohkemgi, nii siis peaaegu poole raske-

mad kui Soome tugevamad hobused. Nende kõrgus on umbes 160—175 cm. Samm on tal pikk, kuid töises koormaveos aeglane ja lohisev; jooks — kui teda üldse jooksmata saabki — lõtv sörkimine. — Noor-

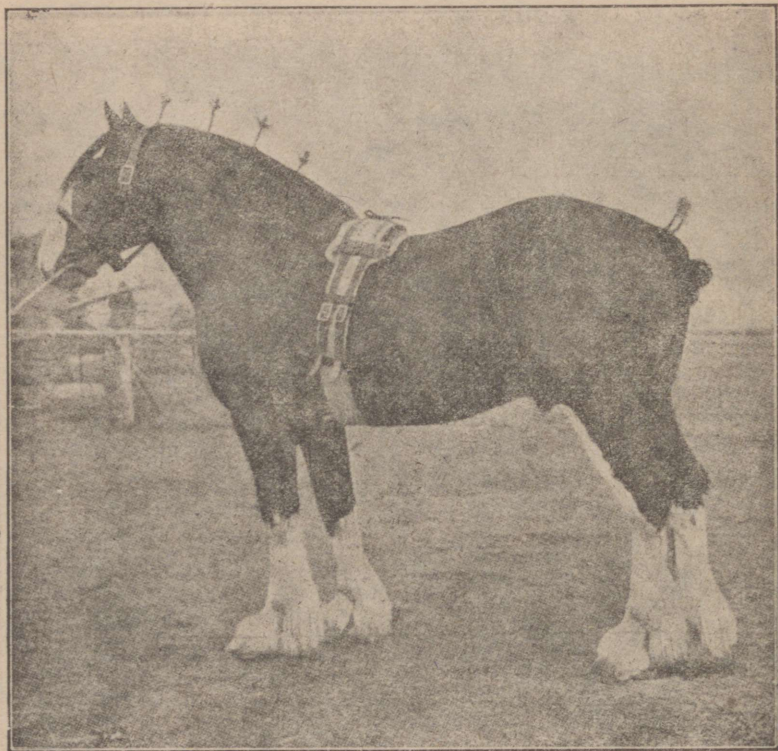

Pilt 13. Inglise shire-tõugu koormaveohobune.

tena näituse tarvis hästi peetuna võivad nad siiski küll õige toredate sammudega joosta — lühikest maad.

Nagu pildid näitavad, on rasked tööhobused üldiselt võrdlemisi raskevõitu, paksude kaeltega, laiade rindadega ja iseäranis laia laudjaga ja haruldaset

paksude jalgadega, kuid nende selg on sagedasti nõgus, laudjas külgede poolt järsk ja taga poolt just nagu oleks siin sügav vagu (jaotud laudjas) ja jalad

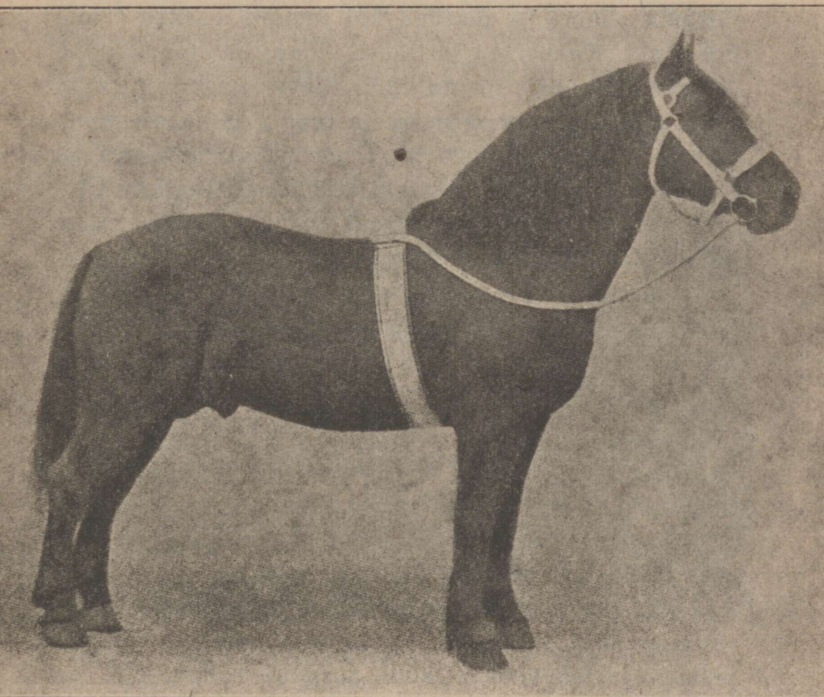
Pilt 14. Inglise Clydesdale-tõugu koormaveohobune.

on kõike muud kui kuivad. Nendes tuleb sagedasti juba keskeas vesimuhkusid ja kooljaluid ette.

Kabjad on üldse haruldaselt suured, kuid sagedasti lamedad ja aprad.

Kuid inglastest öeldakse, et nad kõige paremad meistrid loomakasvatuse alal olla! Ja nii see ka on! Kuna neil praeguse maailma kõige kuulsam toredus-

hobune — täisverd inglane — spordi hobusena on, siis võivad nad kiidelda, et neil ka maailma kõige raskem tööhobuse tõug on. Inglise shire (loe sheir) hobune (pilt 13) on umbes 170—175cm kõrge ja nii

Pilt 15. Daani Jüütitõugu koormaveohobune.

tüse, et ta kuni 1500 kilo (3750 naela) kaalub ; tema esimeste jalgade sääred on ligi 30 cm. paksud ja tähelepanemistväärts karvased, mille läbi nad palju paksemad paistavad olema, kui nad tõepoolest on.

Kui niisugune veoloom tähelepanemist ei ärataks — ka maailma-linnagi tänaval, siis oleks ime. Kuid inglastel on ka väiksemaid tööhobuseid, keda pea-

asjalikult põllutöös tarvitatakse. Niisugune on näit. Clydesdali (loe, kleisdeel) tõug (pilt 14), ka temagi on 160—165 cm. kõrge. See on igapidi kuivem ja väledam kui eelmine, kuid on temagi veoloom.

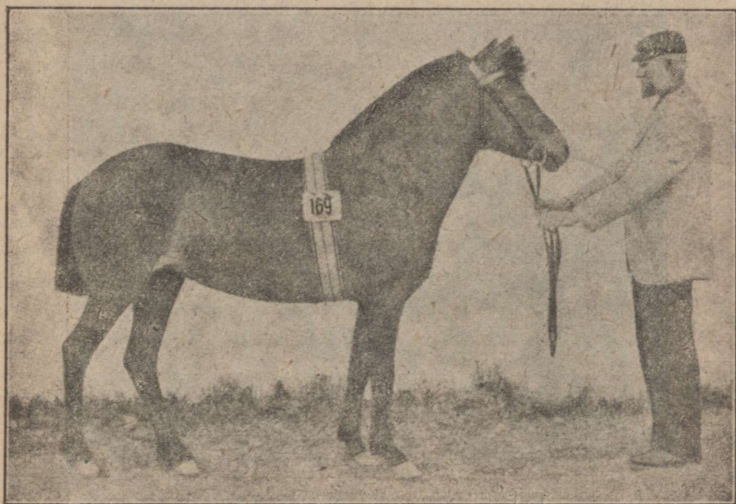
Jüütlaste Daaanis (pilt 15) on nüüd peaaegu niisama suured ja tüsedad kui muudki rasked tööhobused. Ka nemad on lõdva lihaga ja loiud, nagu eespool kirjeldud, nende jalgu vaevab sagedasti kuni sääreni ulatav prei (ohatis) ja muud jalgade vead. Lõuna- ja Kesk-Rootsis ja Vene aadeli mõisates on samuti kui Kesk-Euroopaski belglased, Inglise Clydesdale hobused ja muud rasked tõud omale raske tööhobuse seisukoha võitnud.

Juba eespool sai tähendatud, et veel kaugel Austria mägestikumaadel (Türoolis, Steiermargis, Kraisis jne.) tõug olemas on, kes kõige paremini tugevat, kuid võrdlemisi kuiva ja väledat vana Kesk-Euroopa hobuse algkuju edustab. See on n. n. Noori hobune, kelle enam arenenud edustajaks Pinzgau tõugu peetakse (pilt 8).

Nüüdsel ajal, kus veoautomobiilid suure osa raskete tööhobuste tööst linnades ära teevad ja kus järjest enam on arusaamisele tulnud, et suurus ja tüse välimus mitte sedasama ei ole, mis tugevus, vastupidavus ja töövõime ja kuna „aeg on raha“, siis on ka raskete tööhobuste kasvatajad oma hobusilt teatavat kuivust kehaehituses ja kergust liikumises nõudma hakanud. Nii on viimastel aastatel siin ja seal suures maailmas hakatud ka rasketele tööhobustele mõnesuguseid võiduajamisi toime panema, ega hinnata neid ka näitusel enam ühekülgselt tüseduse ja raskuse järele.

Keskliste ja väikeste tööhobusetõugude ehk põllutööhobusetõug. moodustumine.

Põhja-Euroopa hobune on — nagu juba seletasime — õige rohkesti Kesk-Euroopa algküju sarnane, kuid sellest palju väiksem, kuivema ehitusega ja elavam liikumise poolest. Tema esialgne asumispiirkond oli Põhja-Euroopa. Puhtal kujul leidub teda veel üksi-

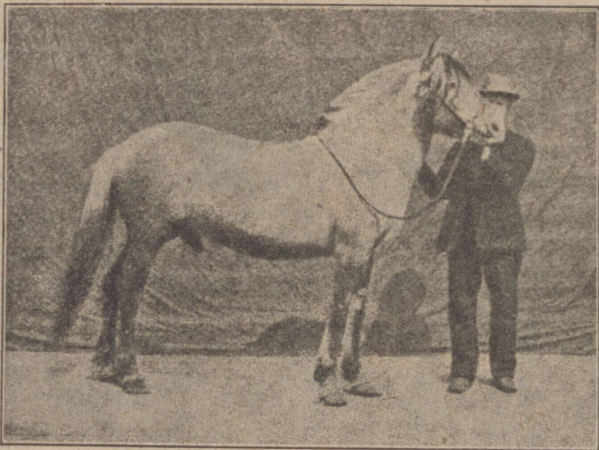

Pilt 16. Rootsi käbushobune. Gotlandi metsahobune „linnalaseana“.

kutel saartel, nagu Islandis, Gotlandis, Ölandis, mõnes kohas Soomes ja Läänemere mail. — Norra mägelistes maakohtades on ta moodustunud parema ravitsemise ja teatava suguvaliku abil õrna peaga ümar-guse kehaga, kuivade jalgadega, umbes 145 cm. kõrguseks ja väledaks hobuseks, hobuseks, kes väga sünnis on Norra mägestiku härjadel ronima ja mägeliste maakohtade väikeste kerge mullaga põldude kün-niks (Lääne-Norra merelahe hobune — pilt 17).

Mis sellest britlased on teinud! — Teatavasti on need tõugude loojad põhja-eurooplase tähelepanuvaks raha-hobuseks välja arendand. Schotimaa saarestikus on nad maailma kõige väiksema tõu, Shetlandi tõu (pilt 18) moodustand.

Seda tõugu, mille väiksemad edustajad täiskasvanutena ainult 70—80 cm. kõrged on, näeme loomaaedades, tsirkustes ja rahameeste lastel mänguhobustena

Pilt 17. Norra merelahehobune.

kui ka suurtes linnades näit. toiduainekauplejate väikeste vankerte ees. — Niisuguseid pisihobuseid kutsetakse ühise nimega ponideks, s. o. käabus-hobusteks.

Kõik need segamata Põhja-Euroopa hobusetõud on nüüdsel ajal suurlinnades ja nende ümbruses väga soovitud kaubaks kergemateks otstarbeteks, sel põhjusel, et nad vähem toitu tarvitavad, väledad ja vastupidavad on kõvadel linna tänavatel käima ja seal juures on nad ka odavamahinnalised kui suuremad. — Nii tuuakse näit. iga aasta sadasid Islandi

väikehobuseid Kopenhageni ja Schotimaa ponisid Londoni, kus nende pikk karv põetakse ja neid puhastatakse, mille järel nad valmis linnalasteks muutuvad.

Kuid tõsise töö tarvis, maakünniks savistel põldudel j. n. e., ei ole need Põhja-Euroopa hobused oma erksusest hoolimata meie päivil mitte kõlbulikud. Nad on selleks liig kerge kehaga. Nüüdse aja rasked maaharimise riistad nõuavad veel muud, kui erkust. Sellepärast ongi Lõuna-Norras ju mõni aeg ta-

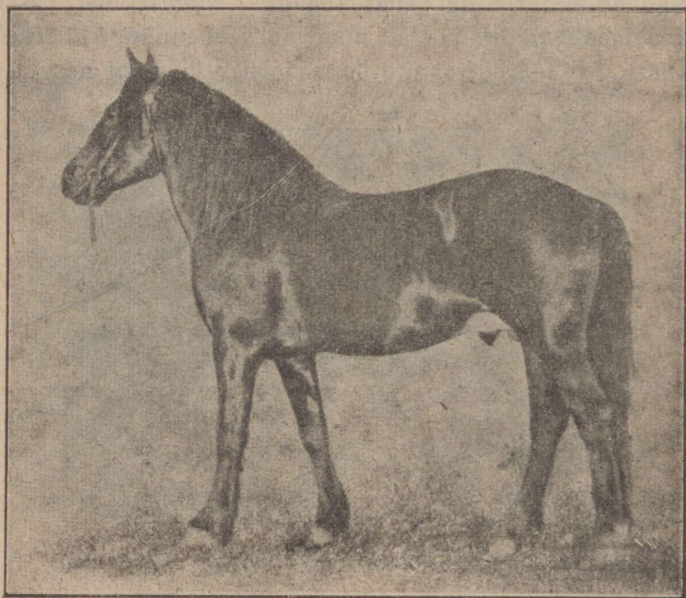
Pilt 18. Shetlandi tõugu kääbushobune. Shotimaalt.

gasi hakatud seda väikest hobust Kesk-Euroopa materjaali abil rohkema toitmise teel j. n. e. suurendama ja nii on sündinud Norra tasandikul keskmiste suurustega (umbes 148—160 cm. kõrge), Soome hobust suurel määral meeletuletav, kuid natuke raskem tõug, Gudbrandsdale ehk Ida Norra hobune (Pilt 19).

See on praegusel ajal väga lugupeetud tõug, sest ta on küllalt tugev keha kui ka jalgade poolest, seal juures aga võrdlemisi väle liikuma.

Ka Põhja-Rootsis, kus veel teatav osa põhjamaalist materjaali alal on hoidunud (Rootsi, Norra ja

Soome hobuseid) nüüdse aja raskete tööhobustega segamisest, on viimastel aastakümnetel järeljäänuid koguma hakatud ja nendega Norra Gudbrandsdale tõugu hobuste abil n. n. Põhja-Rootsi tõugu moodustama. Seal on ka täkkude kasvatus (Vängenis). Selle asutuse abil loodavad rootslased kodumaa tõugu pääs-

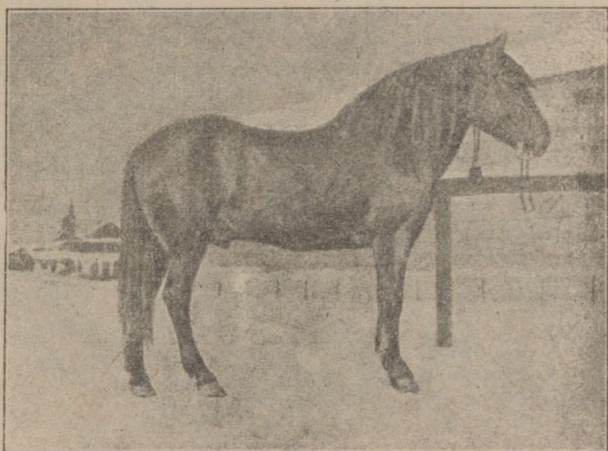
Pilt 19. Norra Gudbrandsdale-tõugu täkk.

ta ja parandada. Nad ongi juba selles õige hea alguse teinud.

Läänemeremail ei ole Põhja-Euroopa hobusematerjaali heaks senini suuremat midagi tehtud, vaid on selle maa meeldiv „klepper“ raskete tööhobuste ja teiste tõugude jalgu jäänud. Alles viimastel aastatel on Läänemere mail hobusekasvatus enam tähelepanemist hakanud leidma ja on paranduspüüded ka siingi ärganud (v. raamatu lõpul „Eesti hobuse ajalugu“).

Kuidas Põhja-Euroopa hobusega Soomes lugu läks, seda näeme eespool (vaata : Soome hobuse ajalugu).

Sise - Aasia ehk Mongoolia hobune (pilt 6 a ja b) elab veelgi Sise- ja Põhja-Aasias peaaegu samastes algupärastes oludes, millede ta aastasadasi on elanud. Ta on niisama väike ja kehva väljanägemisega, inetu peaga ja allapoole kõvera hir-

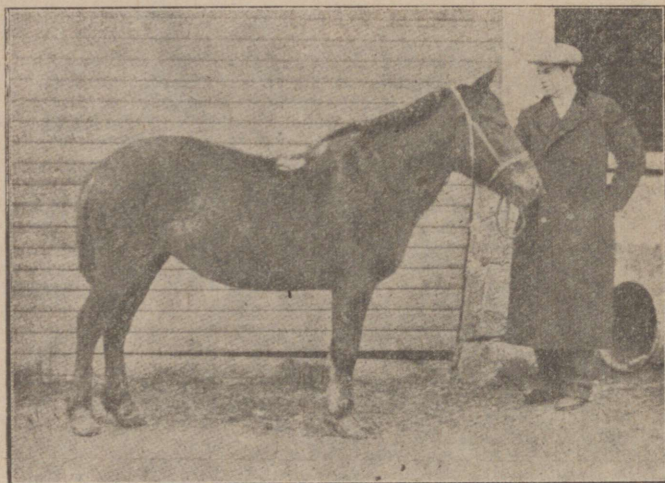

Pilt 20. Vjatka tõugu hobune Sise-Venemaalt.

ve kaelaga, kuid luine, karastunud ja väsimatu sitke viletsatele oludele ja pikkadele teekondadele vastu panema. Paiguti, iseäranis Sise-Aasia lõunapoolsetes osades on ta idamaalise verega segatud. Seda algkuju on ka Euroopassegi tulnud. — Kui Soomesugu rahvad Uraali ümbruses asusid, on neil Mongoolia hobused olnud. Sealt rändas hiljemini osa neist Balkani põhjaosadesse ja Ungari tasandikkudele enesega Mongoolia hobuseid kaasa viies. Seal said nad viimaks peajasalikult Idamaa verega segatud.

Ungari nüüdisaegne maahobune on nii siis vahekuju Mongoolia ja Idmaa kuju vahel, ta on võrdlemisi õrnajooneline ja suurtsugune.

Osa neist Soome-Ugri rahvastest — Soome hõimud — rändasid jälle Volga piirkonda ja hiljem Laadoga Soome lahe maile, neisse kohtadesse Soome hobuseid enestega kaasa tuues (pilt 21). Kuna Läänemere ümbruses juba enamalt Põhja-Euroopa tüüpi

Pilt 21. Algupärane Karjala hobune (Aunusest toodud).
(Võrdle pilt 6 b).

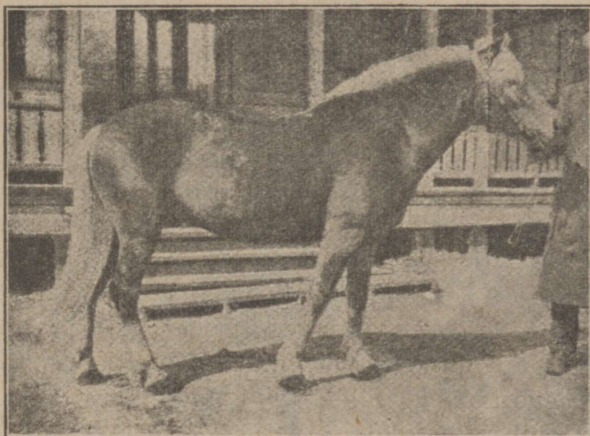
hobuseid oli, segunesid need kaks Põhjala hobuste tüüpi aegamööda eneste vahel, nagu järgmises peatükis näeme.

Kuid neid Mongoolia hobuseid jäi ka veel Ida-Euroopa soomlaste endistele asupaikadele. Uraali maile ja Volga kallastele, kus nad Vene peaaegu ainukesed tähelepannevamad oma maatõud, Vjatka ja Bashkiiri tõud, on moodustand. Nemad on ka Uraali kasakate hobusteks. Kõik nad on kogu poolest väiksed, kuid tihedad ja uskumata vastupidavad.

Soome hobuse ajalugu.

Kas Soomes ka metsikut hobust leidunud on, selle kohta puuduvad teated. Kuigi teda ka ette on tulnud, siis võis ta ilmade jahedamaks muutudes siit taltsutamata toidurikkamatesse kohtadesse asuda või jälle muul teel häübuda.

Taltsaid hobuseid on Soome vististi esiti Skandinaaviast toodud Soome rannamaile, kuhu paganaaeg-

Pilt 22. Häme „Väike hobune“.

sed skandinaavlased (vikigid) ju aegsasti asundusi löid. Nende toodud hobused olid Põhja-Euroopa algupära. Hiljemini, kui soomlased Uraali mailt ja Volga ülemjooksu kaldalt Soome rändasid, tõivad nad Mongoolia hobuseid kaasa. Nii sattusid Soome juba enneajaloolistel aegadel need mõlemad Põhja-maa väiksed algkujud, esimesed Lääne osasse ja viimased Ida osasse.

Juba aegsasti said nad arvatavasti teataval määral üksteisega segatud, sest mõlemad rahvused olid oma vahel mõnesuguses kaubanduslises läbikäimises

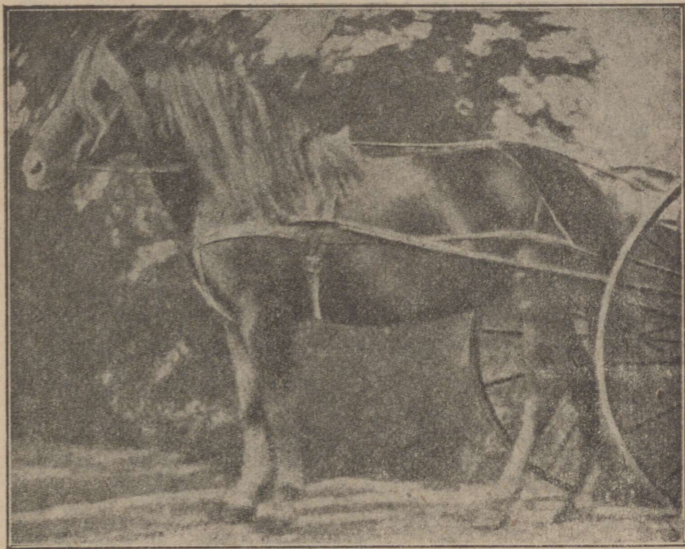
ja kõige pealt tegivad vastastikku röövkäikusid üksteise maale, mille juures muidugi sõjasaaki saadi, kõige pealt hobuseid, keda hõlbus oli kaasa tuua. Tuleb ka meeles pidada, et paganuse ajal üleüldiselt hobuse liha söödi, ja kui siis näit. sisemaa soomlased näljaaastatel sunnitud olid oma hobuste arvu väheks sööma, pidid nad rannaelanikkudelt teisi kas asemele ostma või röövima. Nii võime oletada, et Lääneranna viikingitelt Põhja-Euroopa hobuseid kaugele sisemaale sattus.

Tõsiasi on, et Soomemaa suuremas osas ja isärانى sisemaa kõrvalisemates kohtades kuni seniajani nähtavas enamuses maameestel väiksed (umbes 140 cm. kõrge) hobused on olnud. Kui neid väikseid hobuseid — Soome hobuste algaineid — lähemalt silmitseme, võib minu meelest üsna selgesti vahet kahe eri kuju vahel märgata (võrdle pildid 21, 22). Ida osa ehk Karjala väike hobune on enamasti võrdlemisi pika, kuid kuiva peaga, hirve kaelaga, kõrge turjaga ja võrdlemisi nurgelise kehaga (pilt 21). Lääne osa, nii ranna kui sisemaa, Häme hobune on selle vastu lühikese ja õige ehk anepeaga, laia otsaga, õige ja paksu kaelaga, ta keha on madala turjaga ja ümargune (pilt 22). Mõlemad kujud on isenesest väiksed, ega suurene nad ka hea ravitsemise juures mitme sugupõlve jooksul, kui neid muist hobusist puhtana peetakse.

Kuid praegune Soome maahobune ei ole kellegi kääbus-hobune, ei tüübiline põhjaeurooplane ega ka väga tüübiline mongoollane, vaid ta on nendest algkujudest suurem ja tugevam, kuigi tema äärjooned sagedasti kas esimest või viimast põhi-kuju meele tuletavad. Seda suurust ja tugevust on ta vististi samast allikast omandand, kust kõik tõud neid omadusi on saanud, nimelt Kesk-Euroopa algkujust.

Praeguse aja Soome tüübilise maahobuse algkuju näitabki sinna poole. Iseäranis selgesti esineb viimaks mainitud algkuju mõju Lõuna- ja Lääne-Soome hobustes, milledes Kesk-Euroopa ollust kindlasti kõige rohkem on.

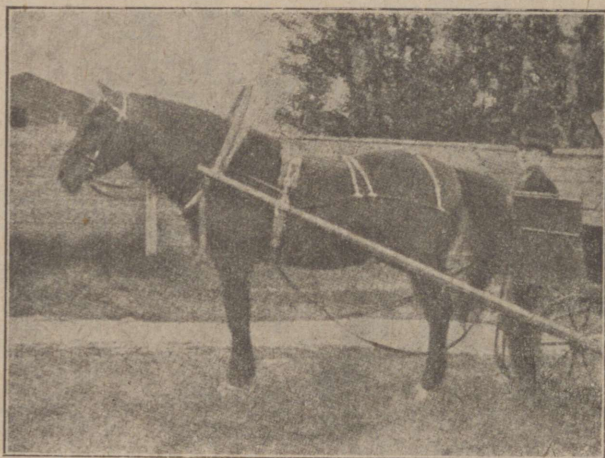
Kust ja millal Kesk-Euroopa ollus Soome hobuste hulka on sattunud, ei ole mitte kindlasti selgitatud,

Pilt 23. Traavel-täkk Veikko.

kuid tõenäoline on, et see juba rüütliaja lõpupoole on sündind. Loomulikult võib oletada, et Rootsi rüütlid ja aadeli soost sõjamehed oma Soome lossidesse ja mõisatesse seda hobuste liiki tõid samuti kui Skandinaaviasse. Kuna niisuguseid mõisaid Soome lõunapoolses osas rohkem oli, siis oli loomulik, et see algkuju siia kõige suuremal hulgal ja kõige ennem jõudis. — Tuntud asi on, et mõisates juba vanasti on olnud suuremad ja tugevamad hobused, kui

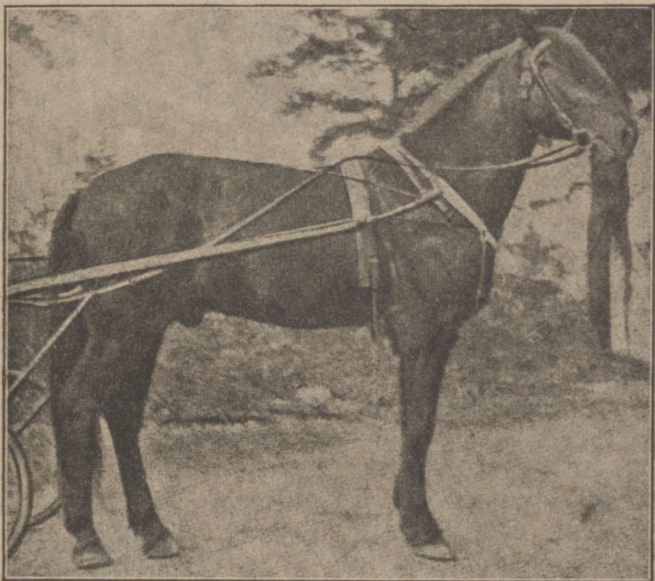
kõrvaliste kohtade kehval rahval. Nendest mõisatest on nähtavasti түседam ollus laiali lagunend ja segunend rahva väikeste hobustega, iseäranis siis kui olud paranesid ja põllutöö hobustelt tugevust nõudis. — Sisemaa kihelkondades, iseäranis kõrvalistes kohtades on see suurenemine võrdlemisi hilja sündind ajal, mida praeguse aja vanad mehed üsna hästi mäletavad.

Pilt 24. Vana täkk Halin-Sarkkila soost.

Harilikult käis lugu vististi nii: Kroonu ehk mõni üksik hobuste pidaja muretses seal, kus vana hobuste tõug koha peal väike oli, suurema ja түседama sugutäku. Seda tarvitati hoolsasti sugutamiseks. Väiksed märad sünnitasid suuremaid ja kalihinnalisemaid järeltulijaid. Neid paaritati pärast oma vahel. Kordaminekust vaimustatud muretseti mujalt lisaks veel uusi suuremaid suguloomi. Ja nii said mõnekümne aasta jooksul peaaegu kogu kihelkonna hobused oma soontesse suuremat verd. Kui

ühtlasi ka hobuseid ohtramalt toitma hakati, muutus hobuste tõug püsivalt suuremaks ja tugevamaks, kuid kui toit jälle edaspidi väikse hobuse toit oli, siis ei tulnud selle suurema vere mõju mitte jäädavalt nähtavale vaid taandus suurem osa olude sunnil väiksesse aega ootama jäädes, millas ta jälle oma õigus-

Pilt 25. Traavel-täkk Ormonde (neljandik Orlovi tõugu).

teni jõuab s. o. ootama rikkalikumat toitu, kus uinuv tugevuse ollus jälle oma mõju saaks avaldada. Soome praegune maahobune on siis Põhja väikehobuste ja endise aja Kesk-Eurooplaste (rüütlihobuste) vahekuju (pilt 23).

Kas on siis Soome praegune maahobune segatõug?

Nii võrd kui Soome hobused oma alguse on saand ülalmainituist algaineist, ei või neid tegelikult

seisukohalt mitte segatõulisteks pidada, kuigi nad al- guses moodustunud on mitmekesistest algaineist, sest nad kõik, niihästi Põhja-Euroopa kui ka Mongoolia ja Kesk-Euroopa rüütlihobune on väga ammu — vii- maks mainitud juba sadade aastate eest — Soome- maale jõudnud. Nad on Soome ilmastiku ja oludega kodunend, nii et neid nüüd võib niihästi Soome kui ka maahobusteks pidada. Kuid selle algupära mit- mekesisuse tagajärg on, et Soome algupärased hobu- sed võrdlemisi ebaühtlased on suuruse, karva, kui ka üldise väljanägemise poolest.

Kuid Soome hobuste hulgas on ka niisuguseid, keda segatõulisteks tuleb pidada. Soome on nimelt hilisematel aegadel ka Idamaa hobuseid toodud. Nii on mõnedesse riigi mõisatesse juba 17 aastasaja lõ- pul Idamaa (Araabia) sugutäkke asetatud. Nende rist- paarituskatsete mõju näib teadmatusse kadund olevat.

Tähelpandavamad tagajärjed on nähtavasti olnud, ristpaaritusel, mis oma alguse sai Pielisjärve Sark- kilas olnud „Zafirka“ nimelisest täkust ja sama ki- helkonna Halisse Venemaalt toodud Idamaa märast. Nii sündis Põhja-Karjalasse, n. n. Halin-Sarkkila sugu (pilt 24). On tõenäoline, et samal ajal ka mu- jalgi Soome võõraid hobuseid toodi, kuigi nende ja selle mõju kohta, mis nad avaldasid kindlad teated puuduvad. Arvata on, et vähemal määral seda aas- tasadasid tagasi toodud Idamaa verd nii mõneski praeguses tõuraamatu hobuse soontes voolab, kuid kuna aga see endise aja võõras veri peaaegu jäljeta on kadund ja võõrad ained neis oludele on kohanend, ei ole temast ka tõsist hädaohtu Soome hobuste puh- tusele karta.

Kuid kahtlemata just nendest Soome toodud vöö- rastest hobustest tuleb, et veel Soome hobuse iseseis-

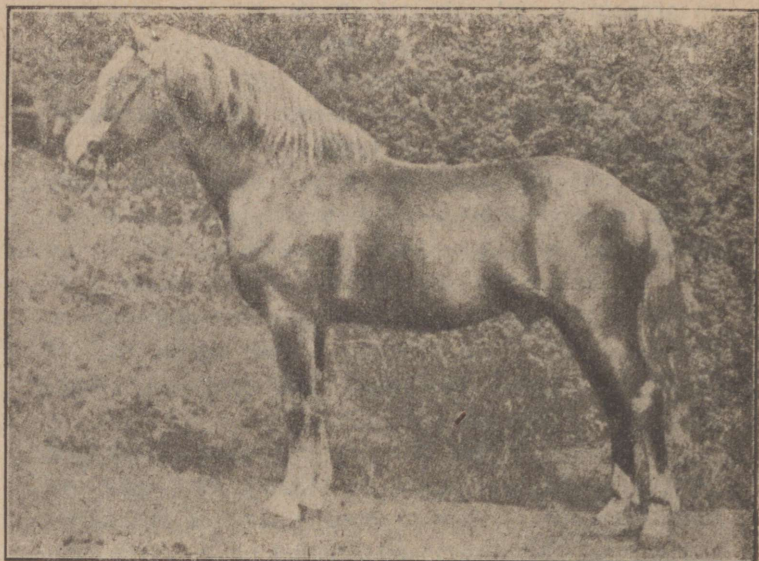
va arenemise ajal näitustel võrdlemisi üsna sagedasti võõrastüübilisi ja tüübituid hobuseid leidub. — On teada, et veel 1870. aastatel muu hulgas mõned Inglise Norfolk-traavlid Lõuna-Soome ja Orlov-traavlid Heinaveele ja Karjalasse toodi.

Niisama on tuntud, et mõned Norra täkud Põhja-maale on toodud ja alles hiljuti Belgia ehk n. n. Ardenni tõugu hobused mõnda Lõuna-Soome mõisa, samuti Lõuna-Soome isegi mõned Inglise täisverd hobused on toodud. Nende viimaste sissetoodud hobuste järeltulijad on siiski suuremalt osalt teada, nii et nende poolt Soome maahobuse kasvatusele sünnitatud kahju mitte väga karta ei tule.

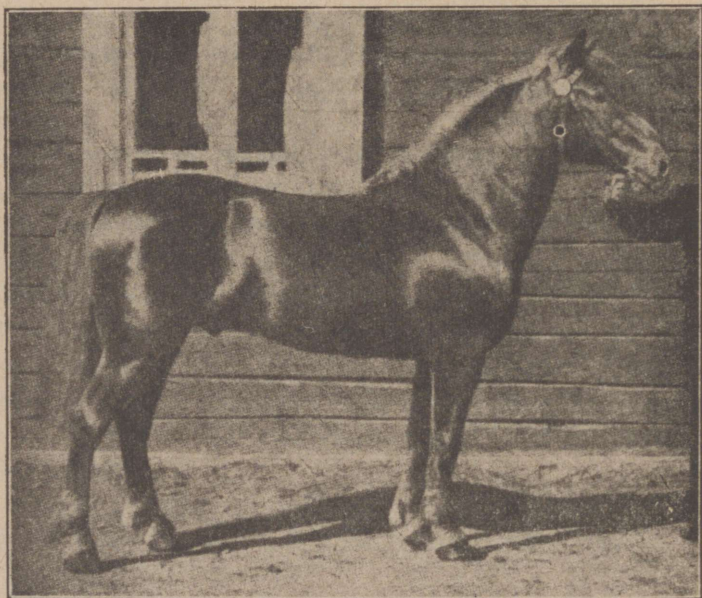
Kui nüüd üldise pilgu Soome hobustematerjaali peale heidame, siis peame mõõndama, et Soome hobune õige mitmekesisest ainetest alguses on sepitsetud ja veel kõige viimastel aegadel on katsutud talle mõnesuguseid Idamaa veresid hulka segada, kuid kuna aga Soomes üldiselt suurel määral ristpaaritud võõraste tõugudega tarvitatud ei ole, järgneb sellest, et Soome hobune kõigest hoolimata püsinud on puhtamana maahobusena, kui suurema osa teiste maade hobused.

Kui tõuraamatutest kõrvaldatakse peenikese kondilised, kõrgejalgsed Idamaa toredus-tüübi poole näitavad üksikud loomad ja suguvõsad, samuti kui lõdva-koelised ja loiud Belgia segud, siis võib loota, et Soome põllutõöhobuse tõuparanduspüüetel edu saab olema.

Siin mõned pildid tüübilisteks peetavaist praeguse
aja Soome hobusist.

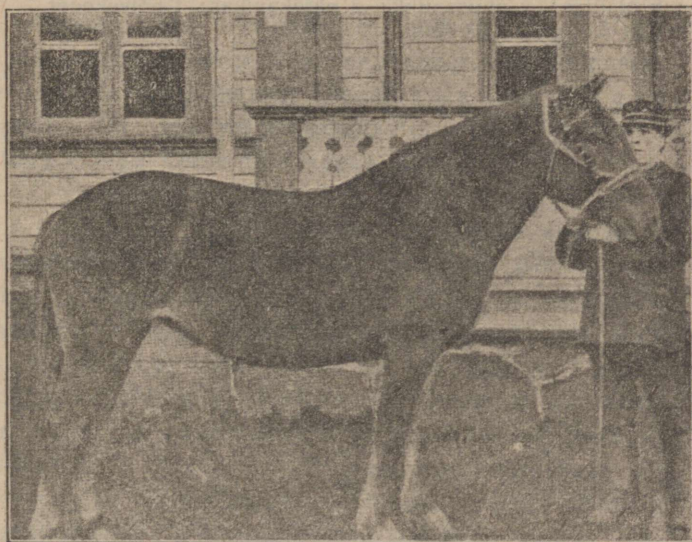
Pilt 26. Sugutäkk Hilpuri, t. r. 73: võimine 5 m. 12,8 s.

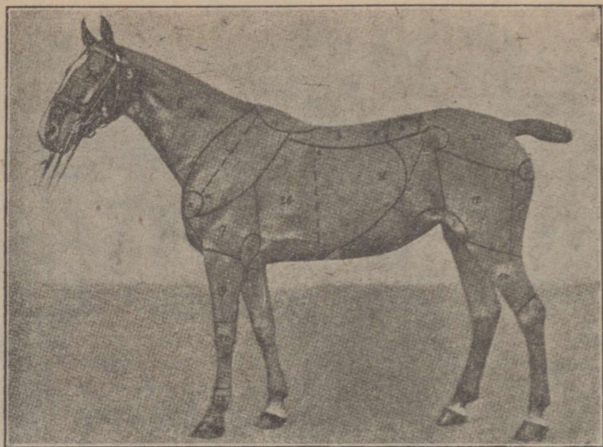
Pilt 27. Sugutäkk Voima, t. r. 624.

Pilt 28. Sugutäkk Hyvän-Eino, t. r. 1110.

Pilt 29. Sugumära Piiju, L. V., t. r. 49.

Pilt 30. Hobuse keha osad.

1 nina; 2 alumine lõug; 3 lõuapära; 4 kurk; 5 kaela alumine äärjoon; 6 kael; 7 turi; 8 selg; 9 lanne; 10 laudjas; 11 händ ehk saba; 12 välisreis; 13 tagareis; 14 alareis; 15 kinner; 16 (n. n.) laba; 17 sapsulihas; 18 küünarvars; 19 eespõlv; 20 sääär; 21 sõrgatsi- ehk tukaliige; 22 sõrgats; 23 kabja piire ehk kroon; 24 kabi; 25 rinnakeha; 26 kõht; v küünarpea; x õlaliige; y puusanukk; z pärakanikas; t põlvekeder.

Hobuse hindamine.

Aegade jooksul on õpitud hobuse välimuse, tema kehaosade ehituse ja suhete, tema liikumise ja kogu olemuse põhjal otsustama, missugusteks ülesanneteks ta kõige kohasem on ja kui edukas ja vastupidav ta nende ülesannete täitmisel on. Seda oskust nimetatakse hobuse hindamisoskuseks.

Hobust hinnatakse üldise kuju ehk tüübi, ehituse, karva, ea (vanaduse), tervise ja heas korras oleku kui ka sisemiste omaduste ehk annete suhtes. Et lisaks pärivusel suur tähtsus on eriti suguhobuste hindamise juures, see selgub meile eespool. Neid hindamise eri osasid nimetatakse üldise nimega hobuseomadusteks. — Alles siis, kui teame, missugused need omadused eri hobustel olla võivad ja kui oskame igähte neist omadusist kohe hinnata, suudame teataval määral hobuse koguväärtust hinnata. Hobuse eri omaduste tundmine ja nende tähtsuse õige hindamine nõuab niihästi teoreetilisi teadmisi kui ka tegelikku kogemust. Kuid kõige raskem on hobuse koguväärtuse õige hindamine; selleks nõutakse peale teadmiste ja kogemuste ka n. n. hobusesilma. Hobusesilm on and, samuti kui näit. muusikaline kõrv või joonistuseks käsi. Kuid ka see and ei arene välja, kui mitte põhjendavaid teadmisi ei omandata, kui teda mitte harjutuse teel ei arendata, kui mitte ei omandata — kogemust. Hobuse hindamisoskust on tarvis juba tarbehobuste valimiseks. Kui enestele tarbekohaseid ja vastupidavaid hobuseid valida os-

kame, edeneb põllutöö palju paremini kui ebatarbe-kohaste ja nõrkade hobustega. Ja kui eelmisele li-saks hobuseid valida oskame, kelle pidamine end ära tasub, siis edendame hobustepidamise tasuvust ja sel-lega kogu majapidamise tulutoovust. Kuid kõige suurem tähtsus on hobustehindamisoskusel suguho-buste valikul. Võib öelda, et kogu hobusteparanduse õnnestumise esimeseks tingimuseks on, et kõiki sugu-tuseks tarvitataivate hobuste omadusi — häid kui ka halbu — kohe oskame hinnata ja et nende tähtsusest aru saame.

Järgnevas vaatame 1-eks hobuse oma-dusi üksikult läbi ja katsume selgitada, mil kombel neid ja nende tähtsust aegade jooksul saadud kogemuse najal viisiks on hinnata, 2-eks tahame selgitada, mil viisil hobuste üldist hinda-mist tuleks toimetada.

Hobuste omadused ja nende hindamine.

Hobuse omadused on — nagu juba mainitud — tüüp, ehitus, karv, iga, tervis ja heas seisukorras olek, sisemised omadu-sed ehk anded ja sughobustel pä-rivus, mis sagedasti sugukonnast ärarippuv on. — Omadused võivad olla kas head või halvad. Esimesi nimetatakse enamasti headusteks, teisi nõrkusteks.

Silmaga nähtavaid nõrkusi nimetatakse ka vi-gadeks. Vigade märkamine ei ole raske, kuid on siiski tarvilik; raskem ja tarvilikum on vigade tähtsuse tundmine; kuid kõige raskem ja kõige tarvilikum on headuste märkamine ja nende tähtsusest õige arusaami-ne, sest see hobune, kelle omadustes ei ole tähel-

pandavaid ja mõjuvaid headusi, on harilikult üldiselt väheväärtusline ka siis kuigi ta vaba on otsekohestest vigadest. See hobune jällegi, kelle omadustes on palju suurevärtuslisi headusi, on tavalikult väärtusline loom, kuigi tal mõned tegelikult seisukohalt mitte tähtsad vead oleksid. Hobuste omadustest esimene oli

T ü ü p.

Mida üldiselt tarvitatud sõna „tüüp“ all mõeldakse on raske selgesti ja kindlasti ära määrata, kuna seda sõna sagedasti nii mitmekesisel mõttes tarvitatakse, olenedes sellest missuguses ühenduses sõna on. Enamasti tarvitatakse seda kultuurisõna samas mõttes kui harilik kujuk.

Missugustes eri tähendustes sõna tüüp hobustest rääkides tarvitatakse, katsume eespool selgitada.

Räägitakse põhitüüpidest ehk algtüüpidest, selle juures nende alghobuste põhikuju mõeldes, kelledest praeguse aja hobused välja on arenenud. Nagu juba sai seletatud on neid neli, nimelt Idamaa, Mongoolia, Kesk-Euroopa ja Põhja-Euroopa algkuju. Kui nüüd meie päevil öeldakse, et mingisugune praeguse aja elav hobune on Põhja-Euroopa põhitüüpi, siis mõeldakse sellega, et küsimuse all oleva hobuse pea, kael, keha, jalad, karvakate, samuti nagu suurus, loomus ja muid omadused on, nagu nad ennemuiste tavalikult olid Põhja-Euroopa metshobustel. Kogu niisuguse hobuse välimus ja olemus tuletab meeles pildi, mille oleme eesolevas kirjandust hobuste üle lugedes või muul viisil Põhja-Euroopa algupärasest hobusest ette kujutand.

Laaditüüp. Sagedasti kuuleme ka öeldavat, et teatav hobune on näit. tööhobuse tüübiline, teist nimetatakse jälle toredushobuse tüübiseks. Niisugusel korral mõeldakse laaditüüpi.

Tööhobusetüübise hobuse all mõeldakse niisugust hobust, kelle tugev ja tursunud ehitus ja välimus samuti ka kogu olemus näitavad, et see hobune on kõige kohasem koormaveoks ehk teiste sõnadega: ta on oma välimuse ja olemuse poolest niisugune, nagu head tööhobused tavalikult on.

Toredustüübisteks hobusteks peetakse aga niisuguseid, kelle sihvakas ja õrnajooneline välimus ning ilusad painduvad liigutused tõendavad, et ta sünnib kõige paremini kas ratsuks või linna- ehk tõllahobuseks, kuid mitte koormaveoks. — Kui siis hobuse laaditüüpi hindame, siis ei tule küsimuse alla mitte hobuse eri kehaosade ehitus ehk tervise seisukord j. m. s., siis seisab küsimus ainult selles, missuguse mulje hobuse üldine kuju teeb ja missuguseks otstarbeks selle kujuline ja nende omadustega hobune kõige paremini sünnis on. Otsustav on siis üksi see kas hobuses on tööhobuse laaditüüp või toredushobuse laaditüüp. — Tööhobuse laaditüüpi võib veel ligemalt äramäärata. Ta võib olla tüse, rasketööhobuse laaditüüp (pilt 12), ehk kuivema ehitusega väledam põllutööhobuse laaditüüp (pilt 19). Niisama võib ka toredustüübine hobune olla — ligemalt äratähendades — kogukam (tugevam) ja ühtlasi raskem tõllahobuse laaditüüp (pilt 11) või jälle hästi sihvakas ratsahobuse laaditüüp (pilt 9). Sagedasti võib — iseäranis segatõugu hobustel — laaditüüpe b a s e l g e olla. Sest segatõugu hobune võib pärinud olla mõned omadused tööhobusetüübist esivanemalt, osa omadusi aga toredustüübist esivanemalt. Nii võib näit. pea ja kael rohkem sihvaka toredustüübi poole kalduda, keha ja jalad aga kohmakama tööhobusetüübi poole. Või jälle võib näit. keha eespoolt tööhobusetüüpi tagapoolt aga toredus-

hobusetüüpi meele tuletada. Nii võib kogu hobune õige iseäralik tüübi poolest olla ja kutsutakse niisugust ilma selge laaditüübita hobust harilikult kas s e g a t ü ü b i s e k s ehk tüübituks. Harva on niisugune hobune iseäranis kohane mingisuguseks ots-tarbeks.

Tõutüüp. Kitsamas mõttes tähendab sõna „tüüp“ nimelt t õ u t ü ü p i. Igal tõul on omad iseäraldused. Kui näit. üks Orlovi tõugu hobune pea, kaela, keha, jalgade ja kogu olemise poolest üldiselt niisugune paistab, nagu Orlovi hobused harilikult on, siis on küsimuses oleva hobuse t õ u t ü ü p h e a e h k p u h a s. Ümberpööratud juhtumisel on tema tõutüüp halb ehk ebapuhas. — Peab hoolega vahet tegema tüüpvigade ja ehitusvigade vahel. Esimeste all mõeldakse niisuguseid kas kujus ehk olemuses leitavaid iseäraldusi, mida harilikult ei ole või mitte soovitavaks ei peeta selle tõu juures, mida hinnatav hobune edustab; viimaste all aga mõeldakse ehituses tabatavoid nõrkusi. Kui siis näit. mõnel Orlovi tõugu hobusel lühike ja paks kael on, siis on see tüübi viga, aga mitte ehitusviga, sest niisugune kael ei ole oma ehituse poolest mitte nõrk, vaid ta on teisekujuline kui Orlovi hobusel tavalikult.

Kui näituseks näitustel ja tõuraamatusse võtmise puhul Soomes tüübist räägitakse, siis mõeldakse harilikult tõutüüpi ja nimelt S o o m e h o b u s e t õ u t ü ü p i. Kui siis näit. Soomes teatavast hobusest öeldakse, et tüüp on hea ehk puhas, siis tahetakse sellega öelda, et sel hobusel on needäärjooned ehk piirid kui ka nüüd iseäraldused, mida headel, puhastõulistel hobustel harilikult leitakse, kui jällegi mõnda hobust „halvatüübiseks“ nimetatakse, siis tahetakse sellega tähendada, et siin niisugused omadused esinevad, mis Soome tõugu mitte ei kuulu. Kui hobuste

näitusel näit. hobust tõuraamatusse pakutakse, kes oma ehituse poolest silmapaistvalt hea on, kuid kelle kael pikk ja õhuke on, siis ei võeta niisugust hobust harilikult tema tüübi pärast mitte vastu, sest Soome hobusele ei ole toredushobuse pikk ja õhuke kael mitte omane. Põhjuseks, mis pärast just pea ja kael Soomes tihti märkuse tegemist välja kutsuvad, on see, et just pea ja kaela kuju selgemini kui muis kehaosades Idamaa toredushobuse pitsar avaldub, kui hobuses osaltki seda algupära on.

Ühes ja samas tõus võib olla eri tõutüübi varjundid. Sama hobusetõu tõutüüp võib maa eri osades vähe lahku minna, iseäranis kui tõug laial alal asub. Nii võib kindlasti oletada, et Soome hobuse tõutüübis alati teatav lahkuminek saab olema. I d a - S o o m e e h k K a r j a l a, L õ u n a - S o o m e j a P õ h j a - H ä m e e h k K e s k - S o o m e tüübi varjundi vahel.

Eri hobusesugudelgi võivad olla neile kuuluvad sugutüübi varjundid, mida terase silmaga mees kergesti märkab. Ka Soomes räägitakse näit. Kirppu, Voima, Manu, Elo, Hippus j. n. e. „tüübist“, sellega suguvarjundid mõeldes, mis neile sugukondadele omased on. Nagu tõuparandus-õpetuses näha saame, peab heal suguloomal oma selge sugutüüp olema, s. o. ta peab oma kuju ja omaduste poolest selgesti seda sugukonda meele tuletama, kuhu ta kuulub ja keda ta edustab. Tuleks arvata, et tõutüüp samal tõul aina ühesugusena püsib. Kui tõug on juba püsivalt pärandavaks ehk kindlaks moodustunud, ja kui teda aina samal viisil ja samades tingimustes hoitakse, siis püsibki tõutüüp peaaegu ühesugusena — samade äärjoonte piirides. Kuid enne kui tõug on jõudnud kindlaks muutuda, võib tõutüüp olutingimuste, maapinna laadi, tarvitamisviisi,

toitmise ja muu järele areneda teatavas sihis. Harilikult viivad tõu kindlamad, paremini pärandavad ja oma ülesandele vastavamad sugukonnad tõutüübi vähehaaval vägisi oma sihi poole. Seda edendab ka see asjaolu, et kohasemad hobused kasvatajate keskel pika peale enam poolehoidmist leiavad.

Hobuste ehitus.

Õige üldine on arvamine, et need hobused ehituse poolest kõige paremad on, kellel ühtegi ehitusviga ei leidu. Sellepärast otsivad paljud hobusepidajad — iseäranis olles algajad — hinnatavalt hobuselt ehitusvigu. Ja kui nad korra niisuguse märkavad, siis on nad kohe valmis hukkamõistvat otsust tegema ja kui nad ehituses viga ei märka, on nad rahul ja võivad otse sel põhjusel hobust ihaldada. Kuid ometi on see liiaks enneaegne ja eksiteele viiv ainult sel põhjusel otsust teha. Ei ole nimelt sellest küllalt, kui ehitust hinnates vea tähele paneme, vaid meie peame ka oskama äramäärata, missugune tegelik tähtsus tähelepandud veal on. Sest on palju n. n. ehitusvigu olemas, millel hobuse tarvitamiseks kõlblikkuse kui vastupidavuse kohta õieti mingit tähtsust ei ole, teistel ehitusvigadel on aga otse otsustav tähtsus. Nagu juba eespool tähendasime, on ehituse heade külgede äratundmine ja nende õige hindamine vähemalt niisama tähtis ja kindlasti raskem kui vigade märkamine ja hindamine.

Oma ehituse poolest silmapaistvatel ehk n. n. eksteriöör-hobustel on harva ehk mitte millaski kõik kehaosad ühetugevad. Kuigi ühed kohad ongi haruldaselt hästi ehitatud, jäävad teised kohad nende kõrval siiski varju; nad jätavad mõndagi soovida. Kuna lugu nii on, ei ole git arvis eestkätt ehi-

tuse ilmtingimatu täiuse poole püüda, vaid sinna poole, et hobusel võimalikult palju ehituse tõsiseid häid omadusi oleks, ja et ta nende kehaosade suhtes, mis veel soovida jätavad, niisugune oleks, et ka nende töövõime ja vastupidavuse peale täiesti loota võiks, kuigi iludus nõuded mitte üsnarahuldude eisa. Ehituse iludus on ju küll silmale meeldiv, kuid tööhobuse kohta on tal alles teise järgu tähtsus tõsisetöövõime kõrval. Tuleb ka meeles pidada, et siis kui hobuse kehaehituse nõuetes liiaks kaugele läheme, hobuse sisemised omadused kergesti mitte küllalt väärilist hindamist ei leia. Ja ometi peame mööndama, et kõige parema ehitusega hobune ainult toredusasi on, kui tema sisemised omadused mitte nõuetele ei vasta. Hea ehitus annab nimelt ainult häid võimalusi heaks töövõimeks. Ergukavast oleneb, mil määral ja mil kombel neid võimalusi ära saab kasutada.

Ehituse kuivus.

Niisama tarvilik kui on, et hea vastupidav masin kõige paremast materjaalist oleks ehitatud, niisama paratamata peab ka hobune võimalikult headest kudedest „ehitatud“ olema. Nii on siis esimeseks tingimuseks, et hobune oleks — nagu öeldakse — k õ v a e h i t u s e g a (pildid 7 ja 8, kui ka 26—29). See on tunda kõige pealt keha tihedusest — kõige pealt keskkeha tühedusest — kui ka kuivapoolsetest jalgadest, millede liikmed on ligikaudu reeglipärased ja „kuivad“, millede painutajad künnapad üksteisest kaugel on ja millede õhukesevõitu nahk nii ligi luude ja künnapate külge on liitunud, et karva lühikesena olles liikmetes luude äärjooned ja sääre kohal luud ja künnapad sel-

gesti välja paistavad. Kõva, ehk nagu teda ka kutsutakse k u i v a e h i t u s e vastandiks on l õ t v e h i t u s (pilt 15). Lõdva ehitusega hobust kutsutakse ka k o r e d a k s, selle all mõistes, et niisuguste hobuste koed pesukäsna (shvammi) taoliselt vedelikka enessesse imevad ja siis hõlpsasti tursuvad. Lõtv ehitus avaldub loius, nõrga seljaga kehas ja iseäranis jalgade kujus. Niisugustel hobustel on nimelt jalgade liikmed, samuti ka sääred võrdlemisi ümargused ja neid kattev nahk oleks just kui liig kange, vahel ka paks, nii et naha all olevad luude ja künnapate äärjooned välja ei paista. Niisugused jalad punduvad võrdlemisi hõlpsasti üles vähesestki väsimusest, isegi paigal seismisestki. Nii tekivad seesugustes jalgades kergesti igasugused vead, nagu kooljaluud, limapatakad ehk muhud, ka künnapa- ja liikmepõletikud. Kore kehaehitus on enamasti pärandusena kondinõrkust põdevailt vanemalt ehk esivanemalt saadud ja tuleb teda sellepärast ka kondinõrkuse esimeseks astmeks pidada. Olgu siis hobune oma ehituse poolest nii reeglipärane ja tugev kui tahes, on ta aga kore, siis ei või tema tugevust siiski mitte usaldada. Nõrgem väljanägev kuid kuiv hobune jääb pikapeale siiski võidumeheks, sest ta ei väsi ega „vanane“ nii ruttu.

Ehituse tüsedus.

Samuti kui heast materjaalist tehtud masin ei ole oma ülesandeks kohane, kui tema mitte nii tugevaks ei ole ehitatud, nagu ta otstarve seda nõuab. Samuti ei vasta ka tugeva ehitusega hobune nõuetele, kui tema ehitusel ei ole mitte seda tüsedust, mida ta tarvitab oma igapäevases töös.

Kerge ehitusega hobune on kõlbulik kergeteks sõitudeks, kui ka kerge mullaga põldudel maatöödeks,

ning paksus lumes metsatöodes, ta on niisugustel kor-
dadel sagedasti kõige kohasem ja kasulikum, sest ta
on tavalikult nõtkem ja tema kerge keha tarvitab
võrdlemisi vähe toitu.

Kuid igapäevases raskes maatöös, raskel savi-
maal kui ka veojõudu nõudvatel sõitudel on niisugune
liig nõrk. Sest väga kerge ehitusega hobune peab
kogu oma täit lihaste jõudu tarvitama. Kuigi temal
lihaste jõudu jätkub koorma paigalt liigutamiseks ras-
kes kohas, siiski teeb see tema vastupidavusele pike-
mas veos liiga. Sest mingisugune hobune ei jaksa
vahetpidamata oma viimast jõudu pingutada, vaid vä-
sib ära. Kui aga hobusel on tugeva ehituse kõrval
tarvilik määr tüsedust, siis veab tema ka suuremalt
osalt oma keha raskusega (pilt 7). Sest kui suhteli-
selt tüse hobune nõjatub rangide vastu, hakkab koo-
rem osalt juba selle läbi liikuma ja tarvitatakse sel-
lepärast võrdlemisi vähem päris lihaste jõudu veda-
miseks. Sellest vahest võidakse otsusele jõuda, et
väga raskes töös on seda parem, mida tüsedam hobu-
ne on. Sel arvamisel on ka toetajaid ja paljud välja-
maa veohobusetõud ongi väljaarendatud peaaegu ai-
nult tüsedust silmas pidades.

Kuid kogemus on näidanud, et üleliigse tüseduse
väljaarendamise läbi ehituse kuivus ja vastupidavus
kui ka jõud ja ergukava väsimatus suurelt kannatavad.

Sellepärast võib tüsedust lisada määratud piiri-
des, ainult niivõrd kui nimetud hobuse väärtuslisemad
omadused seda sallivad. Meie oludes võib olla üle-
liigsest tüsedusest ka muidu veel tegelikku kahju, sest
meie künklistel, lumistel ja halva teedega mail ei saa
ülearu tüse hobune toime, kuigi temal oleks tarvilik
määr jõudu, mitte nii kui kerge hobune. Hobuse
ehituse tüsedus peab olema ühtlaselt asetatud niisu-

gustesse kehaosadesse, millede raskus lisab hobuse otstarbekohasust. Niisugused kehaosad on rind, tagukeha, jalgade lihaksed ning seljataga olev lanne.

Kui rind on avar, s. o. sügav, lai ja pikk, mahuvad temasse suured kopsud ja suur süda. Kui tagukehal on tugevust, s. o. pikkust, laiust ja sügavust, siis on temal harilikult suured lihaksed. Sel asjaolul kui ka tagujalgade lihaste suurusel on koorma veos ja iga liikumise juures suur tähtsus, sest hobune lükkab astudes keha peajasjalikult tagumiste jalgadega, esimeste jalgadega toetab tema eestkätt keha esimest poolt ja ainult rasketes kohtades tarvitab neid keha edasilükkamiseks. Mäest alla minekul ja iseäranis koormat pidades on esimeste jalgade lihaste tugevus väga tähtis. Kui jällegi lanne on tugev, see on lai ja tüsedate lihastega, on tema kindlaks ühenduseks rinnakeha ja tagukeha vahel, ja tagukeha liikumisjõud mõjub seda võimakamalt kogu keha edasilükkamiseks.

Raskus, mis hobuse suhtetust kõrgusest ehk üldse suhtetult pikkadest ja asjata tüsedatest luist oleneb, on surnud raskus; selle asemel on ehituse vastupidavusele tarvilik, et luude pead, milledes on liikumisele tingimata tarvilikud ja tugevust nõudvad liikme pinnad, oleksid hästi arenenud. Sellepärast peavad esimeste jalgade liikmed olema tüsedad, kuid milgil tingimisel kuivuse arvel.

Ülepea võime siis öelda, et hobuse tüsedus peab olema neis kehaosades, milledes kehaehituse töö võime, otstarbekohasus ja vastupidavus nõuavad tugevust.

Keha ehituse suhtelisus. Kogemus on näidanud, et hobune peab olema oma ehituse poolest mitte ainult tugev ja omaks otstarbeks küllalt tüse, vaid ka suhte-

line, nii et eri keha osad paistavad teistega võrrelduina oma kogu poolest sama kehasse kuuluvatena.

Kui hobuse eri kehaosad on ebasuhtelised, siis paistab hobune juba välimusepoolest ebaõnnestanuna; üksikud osad paistavad siis just kui laenatud olevat, või paistab, nagu ei oleks mõni ehk mõned osad küllalt loomulikult üksteisega ühendatud.

Suhtetu kehaehituse põhjuseks on küll enamasti see, et hobune on varemalt sündinud, ebaõnnestanud ristpaaritusesaadus ja on tema saanud ühed kehaosad ühest tõust, teised jälle teisest ja mõned veel koguni kolmandastki tõust. Sel kombel oma ehituse poolest ebaõnnestanud hobune on enamasti, kuigi just mitte alati, nõrga vastupidamise jõuga.

K e h a e h i t u s e s u h t e l i s u s t m ä ä r a t a k s e l i g e m a l t k i n d l a k s e n a m a s t i n . n . s u h t e m õ ö t u d e a b i l . I s e ä r a n i s a l l e s a l g a j a l e v ö i b n e n d e s t o l l a p a l j u a b i . S u h t e m õ ö t u d e p õ h i m õ ö d u k s v ö e t a k s e e n a m a s t i h o b u s e k ö r g u s e m õ ö t , m i s n u r k m õ ö t u d e a b i l t u r j a k o h a l t m õ ö d e t u d . L a u d j a k ö r g u s p e a b o l e m a s a m a n e k u i t u r j a k ö r g u s k i e h k v e e l p a r e m p a a r t s e n t i m e e t r i t v ä h e m . K e h a p i k k u s — n u r k m õ ö d u g a m õ ö d e t u l t ö l a n u k i s t k u n i p ä r a l u u n u k i n i p e a b j ä l l e o l e m a s u u r e m k u i t u r j a k ö r g u s . T ü ü b i l i s t e l S o o m e h o b u s t e l o n s e e t a v a l i k u l t u m b e s 10 t s e n t i m e e t r i t k ö r g u s e s t s u u r e m , v e e l v ö i d a k s e m õ ö t a n u r k m õ ö d u g a m õ ö d e t u l t ö l a n u k i s t k u n i p ä r a l u u n u l a u d j a l a i u s j . n . e .

Paelmõöduga mõõdetakse harilikult rinnakeha ümbermõõt, mis Soome märal peab olema vähemalt kuni 25 tsentimeetrit suurem kui turja kõrgus; niisama mõõdetakse enamasti paelmõöduga ka esimese jala sääre ümbermõõt, mis Soome keskmise suurusega tõuraamatuhobustel on keskmiselt umbes 19—20 cm.

Selgem kui paelmööd on kindlasti muidugi nurkmööd ka sääregi mõõtmisel, sest sellega võib ka sääre laiust mõõta. Kuna hobuse suhtemöödud võrdlemisi selge pildi annavad hobuse kehaehituse tüsedusest ja suhtelisusest, mõõdetakse kõik tõuraamatusse võetavad hobused üldse kõigis maades, nii ka Soomes. Sel teel saavad ka järeltulevad põlved teataval määral selgust ennemalt elanud hobustest. Sel asjaolul on tulevaste sugukonna-uurimiste kohta suur tähtsus. Selle vastu ei anna rahuloldavadki suhtemöödud sugugi veel mitte õigust hobust kõlbulikuks loomaks pidada, kuigi mõni nii arvab, sest hobuses ja tema kehaehituses tulevad hinnata nii mõnedki muud asjaolud, mis võivad tema väärtust kas tõsta ehk kahandada.

Keha ehituse kujud. Aegade jooksul on õpitud tähele panema ka seda, et iga kehaosa ehituskuju järelle võidakse teatava määrani otsustada, kuivõrd otsustarbele vastav ja kuivõrd vastupidav tema on. Kujude hindamisel on võetud arvesse ka iluduse nõuded. Nii on vähehaaval sündinud teatavad eri „reeglid“, millele järelle kehaehitus-kujusid hinnatakse. Nii räägitakse reegli pärast ja ebareegli pärast kujudest. Reeglipärase jalgade all näituseks mõeldakse niisuguseid jalgu, mis oma asendi ja kõigi eri kohtade ehituse poolt teataval mõõdul nende reeglite nõudeid täidavad; ebareeglipärase jalgade all aga mõeldakse nendest maksvatest reeglitest lahkuminevaid jalgu. Nendest nõudmistest on mõnel maal viimastel aegadel liiaks teatavast kavast kinni pidama hakatud, on nimelt mõnede kujude kaunidusele kõige suurem tähtsus antud, nii et otstarbekohasus ja ehituse tugevus on jäänud teise järgu kohale.

Hobuse kehaehitust hinnates tuleb aga igatahes peaarõhku selle peale panna, et iga kehaosa kuju eeldaks võimalikult

suurt töövõimet ja vastupidavust. Alles teises järgus on meil õigus nõuda silmameelitavat kujude kaunidust.

Keha eespoolne osa peab olema — nagu tähendatud — niisugune, et kopsu ja südant kaitsev rinnakeha oleks avar. Ta peab olema mitte ainult sügav, lai ja pikk, vaid ka tündri sarnane; sellepärast peavad küljeluud olema kumerad (pilt 7). Kui rinnakeha sügav ei ole, kutsutakse hobust kõrgejalgseks (pilt 10), kui küljeluud kumerad ei ole, siis kutsutakse teda lamekülgseks. Kui aga rinnakeha otse labaluude tagant kitsas on, kutsutakse hobust õnneskaenlaseks.

Esikeha pikkusel, s. o. selle kehaosa pikkusel, mis sedulgavööst eespool on, on suurem tähtsus kui seda sagedasti arvatakse, sest tema võib loomulikult, iseäranis kui küljeluud kumerad on, peaaegu täielikult puuduva sügavuse aset täita, nimelt toredushobusel, kellel mitte nii palju түsedust ei tarvitse olla kui veohobusel. Kuid esikeha pikkusel on veel teine tähtsus. Kui tema nimelt pikk on, siis satub labaluu viltu asendisse. Sellel on jällegi suur tähtsus hobuse esimese jala sammu pikkuse kohta. Kui labaluu on peaaegu püstjoonelises asendis, nagu sel korral, kui esikeha lühem on, kutsutakse hobust püstlabaluuks.

Tähtsam kui viltu olev labaluu on ikkagi see, et labalihaksed kui ka labaluid liigutavad rinnalihaksed samuti kui õlg- ja küünarliiget liigutavad sapsulihaksed tugevad on. Kuid harilikult ongi need lihaksed hästi arenend, kui esikeha pikk on ja labaluu viltu asendis. Labaluude ülemised otsad ühes esimeste selglülide püstharude ja neid katvate lihastega moodustavad nõnda n. turja. Iseäranis ratsahobustel

kui ka sõiduhobustelgi peetakse heaks omaduseks, kui turi on pikk ja kõrge kui ka muidu hästi arenend.

Tööhobustel ei ole turjakõrgus mitte iseäranis tähtis. Tähtsam on, et turi oleks tugevate lihastega kaetud ja mitte terav, sest kõrge lihasteta turi tekitab tööhobustel sagedasti seljapigistusi, mõnikord koguni luumädanemist ja turjapaiseid. Tähtis on kõigile hobustele, et õlanukid oleksid väljapaistvad, kael ühineb siis selgesti ja loomulikult rinnaga. Et see iseäranis tarvilik on niisugustele hobustele, kes rangideta veavad, on iseenesest selge. Headel ja väljapaistvail ja tugevatest labalihastest moodustatud õlanukkidel on siis koormaveos suur tähtsus. Siis saavad rangid sünda ja tugeva aseme ega libise nad vedades labaluude peale nagu hobustel, kellel õlad libamisi on. Esikeha eest vaadates kutsutakse rinnaks. Tugevatest rinnalihastest ja laiast rinnakehast moodustatud rind on lai, vastasel juhtumisel kitsas. Et rinna laius aina sama ei ole kui rinnakeha laius, tuleb siiski tähelepanna.

Võrdlemisi kitsa rinnaga hobusel võib rinnakeha — labaluude taga — olla lai, olenedes küljeluude kumerusest; ümberpöörduvalt võib laiarinnalise hobuse rinnakeha vahel kitsas olla, olenedes sellest, et rinnakeha on lame, s. o. et küljeluud labaluude taga ei ole kumerad. — Mõni hindab ka rinna laiust selle järele, kui kaugel esimesed jalad üksteiset on. Sagedasti ongi laia rinnaga hobusel esimesed jalad laiaili ja kitsa rinnalisel ligistikku, kuid sugugi mitte alati. Otse nõrkuse märgiks tuleb seda pidada, et kitsarinnalisel hobusel esimesed jalad üksteisest liig kaugel on, siis ei asu nimelt esimesed jalad mitte tugevasti rinna all, vaid just kui rinna ääres, nagu näituseks lahtiste labaluudega lehmal. Palju väiksem viga on see, et

esimesed jalad laia rinnaga hobusel pisut liiaks üksteise ligidal on, nagu näituseks traavlitel, kellel kergem on jooksta, kui nad ei tarvitse tagumisi jalgu ebasuhteliselt laiali sirutada, vaid võivad neid esimestest jalgadest mööda heita.

Keskkeha. Keskkeha ülemise poole moodustab selg, mille tagumist osa kutsutakse l a n d e k s. Kui selg on õige lai ja tugevate lihastega, on tema ü m a r g u n e, kui hobune lihav on, isegi tasane; kui jälle seljalihaksed on nõrgalt arenend, on selg terav, sest selglülide püstharrud tõusevad esile. Iseäranis suur tähtsus on lande ehitusel. L a n n e p e a b o l e m a l a i j a l a n d e l i h a k s e d v ö i m s a d. Lanne moodustab nimelt ühendussideme rinnakeha ja üldse esikeha ja tagukeha vahel. Kui meeles peame, et hobune nii koormat vedades kui ka jookstes peasjalikult just kui lükkab keha tagumiste jalgade abil, siis saame aru, kui tähtis on, et tagukeha kindlasti liitunud on esikehaga. Siis saab esi- kui ka tagukeha palju ühtlasemaks ja hobune üldse tugevamaks nii koormaveos kui ka kiires jooksus. On tõsiasi, et üldse vastupidavamad koormavedajad kui ka väsimatumad pikkade teede jooksjad on üldiselt tugeva ja laia landega. Üldse võivad nõrga landega hobused (pilt 12) koormavedajatena ehk jooksjatena tähelpanu äratada ainult juhuslistel jõu katsumistel ehk lühikestel teekondadel. Ka selja ja iseäranis l a n d e l ü h e d u s t p e e t a k s e p a r e m u s e k s, sest lande lühike olles saab eelmainitud ühendusside loomulikult seda tugevam. Kuid selja lühedus ei ole tööhobusele mitte nii väga tähtis, kui aga lanne muidu on võimas, lai ja tugevate lihastega. Võime peaaegu öelda, et pika- poolne, lai ja võimsa landega selg võib peaaegu esikeha ehk tagukeha lüheduse aset täita. Nii on p i k a p o o l n e, kuid tugev selg kasuks sugu-

m ä r a l e (pilt 29), sest siis on lootel enam ruumi ega ole mära, nagu öeldakse — liiaks tiheda ehitusega. Teataval määral lahtine, pikapoolne, lai, kuid siiski võimas ehitus eeldab nimelt paremaid sugumära — piimamära — omadusi kui liiaks tihe ehitus. Sugutäkkudele samuti kui tööhobustele on selle vastu tihe ehitus lühikese selja ja landega kasuks.

Kui selg on nii paindub et tema käies iga sammuga natuke nõtkub, kutsutakse teda pehmeks. Kui ta allapoole kaldub, kutsutakse teda vajunuks; suurel määral vajunud selg kutsutakse nõguseljaks (pilt 12). Haiglaselt ülespoole kaardunud selg, mis harilikult ka nõrkade lihastega on, ehk terav, kutsutakse küürseljaks.

Kõik need seljakujud, iseäranis viimaks mainitud, tulevad hobuste nõrkuseks pidada.

Kõht peab olema tündrisarnane, täieline ja ümargune. Kõhu tündrisarnadus ja täielikkus eeldavad nimelt teguvõimsat ja tervet soolestikku. Kui kõht on liiaks väike, ei ole soolestikul küllalt ruumi. Sellepärast peab iseäranis varsade ja tööhobuste kõht küllalt suur olema, kuigi mitte suhtetu.

Hõlpsam on toidurikaste toiduainetega terve soolestikuga hobuse kõhtu vähendada, kui väikest, kokkukuivanud kõhtu suurendada. — Haiglaseks kõhukujuks tuleb harilikult pidada liiaks ja üsna kokkukuivanud kõhtu, samuti kui nõndanimetud rippuvat kõhtu, mis kõhupõhjast lai on ja kubemetest, iseäranis n. n. tühimuse kohalt, augus. Kõhu kuju võib kõige paremini hinnata peale sõitu, millal nõrga soolestikuga hobune on oma soolestiku tühjendanud (vaata : Tervis).

Tagukeha. Tagukeha tähtsust liikumisel oleme juba seletanud. Kuna hobuse keha peaasjalikult tagukeha ja tagujalgade abil edasi liigub, peab tagukeha hästi arenend olema. Ta peab olema lai, pikk ja sügav. Nemad võivad siiski üksteise aset täita, nii

et näituseks lai ja sügav tagukeha võib puuduva pikuse aset täita ja überpöördult. Peaasi on ikkagi, et tagukeha lihaksed tugevad on.

Nii näituseks võib tagukeha ülevalt poolt n. n. laudja kohalt olla lai, isegi pikk, kuid kui tema on lihasteta ja iseäranis, kui reie lihaksed on nõrgalt arenend, on tagukeha igal juhtumisel võrdlemisi nõrk ja hobune sellepärast võrdlemisi kehva jõuga.

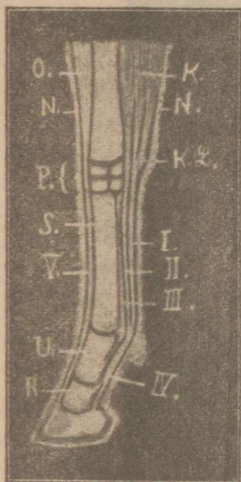
Kõrvalt vaadates peab iseäranis tööhobusel „reeglipärane“ nagu öeldakse — kalduv laudjas olema (pilt 7) sest kui laudja luud niisuguses asendis on, saavad ka tagumiste jalgade tugevamad lihaksed sündsama asendi.

Õige laudjas (pilt 9) on küll kaunis ja sellepärast näevad teda paljud heameelega toredushobustel kuigi üldiselt tuleb teda nõrgapoolseks pidada. Kui laudjas on liiaks libamisi, kutsutakse teda püst- ehk järsklaudjaks (pilt 26). Püstlaudjas võib küll olla võimas iseäranis koormaveos kuid teda ei soovita tema inetuse pärast. Kui laudjas on loomuvastaselt püsti asendis, nimetakse teda rippuvaks laudjaks. Kui laudja esimese osa ülemäärjoon tagant vaadates (pilt 33) moodustab ühetasase poogna, kutsutakse laudjast ümarguseks; kui ta veel tasasem on, hüütakse teda tasaseks; kui tema keskkohal ka lahjana püsiv süvendus on kutsutakse laudjast jagulaudjaks. Kui jällegi laudjas on tagant vaadates katuse moodi mõlemale poolele libamisi, kutsutakse teda katuslaudjas. Need viimaks mainitud laudja omadused ei mõju hobuse tagukeha tugevuse peale, vaid on ainult hobuse iluduse küsimuseks samuti kui seegi, kui kõrgel saba juurikas on.

Kui nimelt sabajuurikat moodustav ristluu on enam-vähem tasaloodis ja niudeluu seal juures kalduv, on laudja tagumine osa, nagu öeldakse, vajunud (pilt 10 a). Vahel on hobusel laudja peal sabajuurikast eespool inetu laudja kühm, mis tarvitamiskõlbulikkuse peale mõju ei avalda. — Laudja reeglipärasusse puutub veel et ta oleks tagant vaadates ühtlaselt lai. Kui tema tahapoole kitsamaks läheb kutsutakse teda kitsanevaks laudjaks. Niisugune on väga harilik parandamatuis tõugudes. See nimetamisvääriolist hobuse tarvitamiskõlbulikkust ei vähenda, kuid on inetu. Kui laudjas on tahapoole väga kitsas, on tagumised jalad väljaspoole

keeratud ja seal juures harilikult keskelt ligistikku ja kabjad väljapoole juhitud (pilt 33 d).

Jalad. Eespool sai seletatud, miks jalad lihaste kohalt tugevad, liikmete kohalt suureluised ja ühtlasi kuivad ja säärekohad laiad, sirged ja ka kuivad olema peavad. Peale selle peavad tukaliikmed ehk sõrgatsid olema tugevad ja kabjad hästi arenend, sileda pinnaga ja sarvaine poolest sitkekõvad.

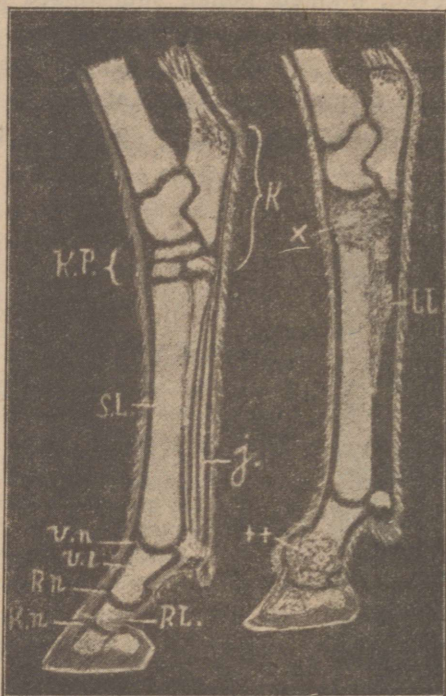
Pilt 31. Esijala läbilõige.

P. Esipõlve väiksed luud. — S. Sääreluu. — V. Tukuluu. — R. Piirdeluu. Kabja sees: kabjaluu. — O. Sirutajad lihaksed (alaosa). — V. Sirutaja künnapas (eelmise jätk). — K. Painutajad lihaksed (alaosa). — I. Pealmine painutaja künnapas (eelmise jätk). — II. Alumine painutaja künnapas. — III. Ülem harkside. — IV. Alam harkside. — N. Nahk.

Heaks omaduseks peetakse seda, et jalgade lihaksed pikad oleksid. Sest pikad lihaksed on liikumisele kasuks.

Selle vastu peavad jalgade alaosad, sääär ja sõrgats võrdlemisi lühikesed olema. Iseäranis rõhku pannakse sääre ülemise osa ehituse peale. Sääär peab nimelt sellelt kohalt olema tüse ja sama lai, kui altki. Kui sääär on altpoolt esimese jala põlve ehk tagumise jala kinnert kitsam kui pealtpoolt tukaliiget, kutsutakse teda kokkukuivanuks (pilt 10-a.). Seda tuleb pidada nõrkuse märgiks. Kokkukuivanud sääre pai-

nutajad künnapad saavad vähemastki jõupingutusest põletiku. Jalad peavad oma asendi poolest niisugused

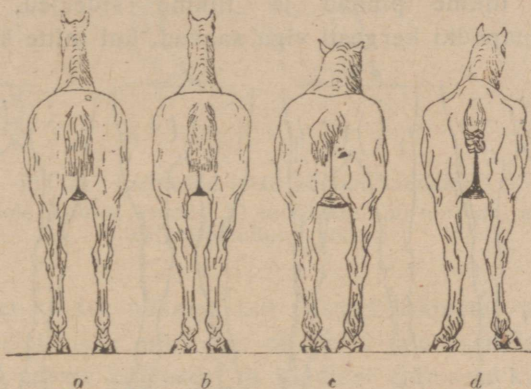

Pilt 32. Tagujala läbilõige.

K. Kinner. — K.P. Kindre väiksed luud. — S.L. Sääreluu. — V.L. Sõrgatsi luu — R.L. Piirdeluu. — K.N. Kabjaliige. — J. Painutajad künnapad. Parem pool haiglased sünnitused. — L.L. Kooljaluu. — X Kindre kooljaluu. — XX Piirde kooljaluu.

olema, et nad väljakannataksid surumist ja pingutusi, et liikumine oleks kerge ja et hobune liikudes oma jalgadele viga ei teeks, neid üksteise vastu äralüües. Kogemusest on õpitud, missuguses asendis jalad olema peavad, et nad neid tingimusi täidaksid.

Esimesed jalad peavad olema kuni tukaliikmeni õiged ja püstloodis, siis on nemad loomulikult eest ülevalt alla vaadates ka üksteisest ühekaugel ehk roobastikku. Tukaliikmest ehk sõrgatsist alates peab esimese jala alaosa ehk varvas niisuguses sihis olema, et kõrvalt vaadates sõrgats ja kabja esimene sein vastu maad pool õiget nurka ehk 45 kraadi moo-

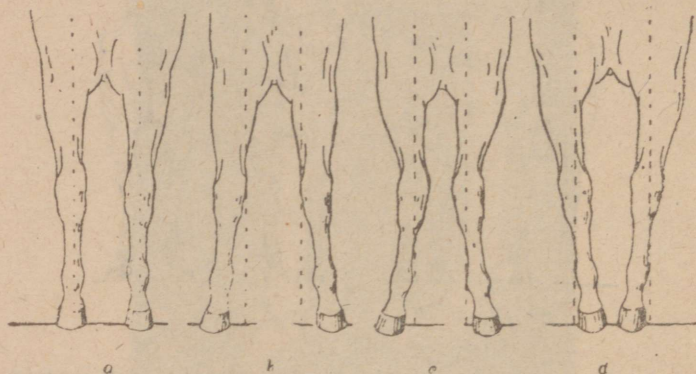
Pilt 33.

a) ümargune ühetasane lai laudjas; tagujalad tagant vaadates normaalasendis; b) ühetasane ja lai laudjas; tagujalad koomal; varvaste asend väljaspoolne, kabjad viltu; c) jagulaudjas ühetasane lai, tagumised jalad rangjalad; varbad sissepoolle keeratud, kabjad viltu; d) katuslaudjas; tahapoole kitsanev laudjas, tagujalad kitsas asendis; kitsakoodilised, varba asend väljaspoolne.

dustavad. Eest vaadates on hea ehitusega hobuse varvas otse ettepoole sihitud.

Peajoontes peavad ka tagumised jalad samasuguses asendis olema. Kuna aga tagumiste jalgade ehitus alles säärest saadik esimeste jalgade sarnane on, siis võib tagumiste jalgade asend ainult selle alaosa poolest samasugune olla kui esimesil jalgul, siiski selle vahega, et reeglipärase tagujala sõrgats ja kabi on teatava võrra püstemad kui esimesel jalgal.

Tagujala ülevalpool säärt olevat liiget kutsutakse kindreks. Õiguse pärast on ekslik kinnert liikmeks kutsuda, sest tema seisab koos samuti kui esipõlvi mitmest väikesest luust, millede vahel on mitu liiget; just see asjaolu, et kindre alaosa liikmed nimetamisvääriiselt ei paindu ja sellepärast hobuse hoogsalt liikudes väga pingule saavad tõmmatud, tuleb, et kindre liikme pinnad ja liikme sidemed, kui ka künnapadki kergesti viga saavad, kui mitte kinner

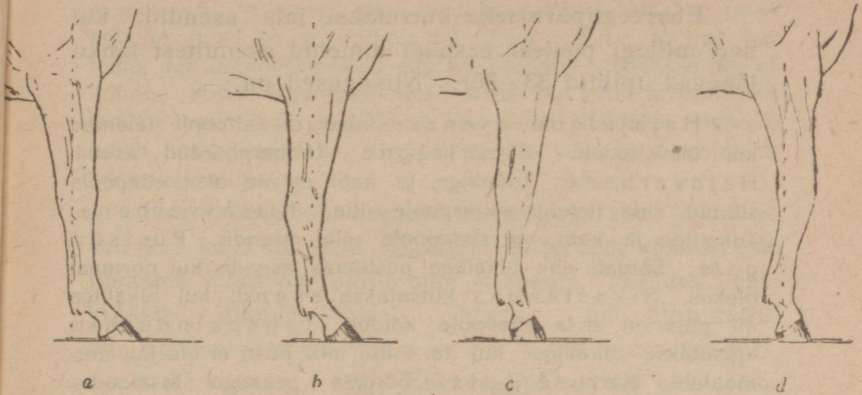
Pilt 34. Esimesed jalad eest vaadates.

a) normaal asend; b) laiali olevad jalad; c) põlvist kitsas, ühtlasi laiali olevad varbad; d) alt kitsas jalgade asend.

iseäranis kuiva ja kindla ehitusega ning heas asendis ei ole.

Kindre liikme asendit peetakse reeglipäraseks, kui kinner on niimoodi ehitatud, et jalg tagant vaadates on enamvähem õige. Et reis ja sääär kõrvalt vaadates moodustavad umbes 140–150-ne kraadilise nurga, ja et kinner ei ole päraluust tagapool (pilt 28).

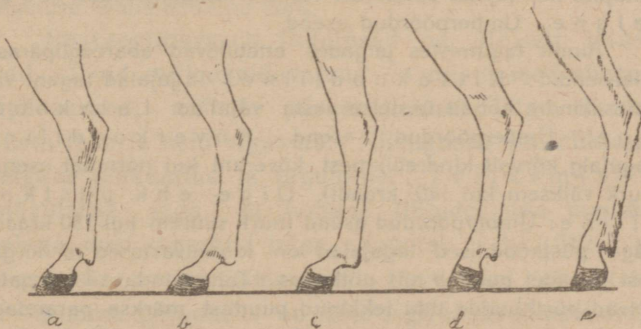
Siiski ekslik oleks arvata, et kinner mitte vastu pidav ei ole, kui ta just mitte otse selles asendis ei ole. Just ümberpöörduvalt annavad parandamatud tõud ja iseäranis loodustõud tõendusi selle

Pilt 35. Esimesed jalad kõrvalt vaadates.

- a) ettepoole kalduv asend; b) mõõkjalg; c) normaal asend;
d) ettepändund põlv.

kohta, et kindre niisama kui teistegi liikmete vastupidavus, ei olene mitte just nii palju jala asendist kui liikmete eneste kuivusest ja kindlast ehitusest kui ka sellest, et kinner loomulikult ühineb säärega, mis mitte kokkutõmbunud ei tohi olla.

Pilt 36. Tagujalad kõrvalt vaadates.

- a) normaal asend ja tugev tagujalg; b) nõrk kinner, tahapändud tukalliige; c) nõrk, õigete säärttega tagujalg, karutukalliige; d) kõver kuid tugev kinner, püstipoolne tukalliige; e) kõver ühtlasi nõrk kinner, tukalliige nikastanud.

Ebareeglipärasteks kutsutakse jala asendid, kui nad millegi poolest eespool nimetud asenditest lahku lähevad (pildid 33—36). Niisugused on:

Hajajalgne asend: Jalad on altpoolt laiemad kui ülevaltpoolt. **Kitsajalgne:** Ümberpööratud asend. **Hajavarbane:** Tukaliige ja kabi ei ole otse ettepoole sihitud, vaid natuke väljaspoole viltu. **Kitsasvarbane:** Tukaliige ja kabi on sissepoole viltu asendis. **Püstõrgats:** Sõrgats ehk tukaliige püstemas asendis kui normaal olekus. **Nikastanuks** kutsutakse asend, kui tukaliige nii püst on et ta ettepoole kaldub. **Tahapainduvaks** kutsutakse tukaliiget kui ta mitte nii püsti ei ole kui normaalne. **Karusõrgats:** Sõrgats peaaegu tasaloodis. **Püstkabi:** Kabja esisein püstemas asendis kui normaal kabjal ja kabja kannad kõrged. **Madalkabi:** Kabja esisein enam libamisi kui normal kabjal, kannad madalad. **Lamekabi:** Kabja esisein lame, sissevajunud, põikjoone-line; kabjatald peaaegu tasane. Kabi kaldub eestpoolt vaadates ühe poole peale.

Ainult esimestel jalgadel ettetulevad ebareeglipärased asendid: **Kitsapõlvne:** Esimesed jalad eest vaadates põlvede kohalt üksteise vastu vajunud. **Hajapõlvne:** Ümberpööratud asend. **Ettekalduvad põlved:** Esimene jalg põlve kohalt ettepoole vajunud (võib tulla painutajate künnapate põletikust või olla sündimisveaks. **Mõõkjalgne:** Ümberpööratud asend.

Ainult tagumistes jalgades ettetulevad ebareeglipärased jalaasendid: **Kitsakoodiline:** Tagujalad tagant vaadates kindre kohalt üksteise vastu vajunud. **Laiakoodiline:** Ümberpööratud asend. **Kõverkoodiline:** Tagujalg kõrvalt kindreliikmest kõveram kui normaal asendis (nurk väiksem kui 140 kraadi). **Õige-ehk püstkoodiline:** Ümberpööratud asend (nurk suurem kui 150 kraadi). Väga püstkoodilised tagujalad on loomuvastased ja nõrgad, sest jalgadel puudub siis nõtkuvus. Tahapainduvad sõrgatsid võivad püstkootide täbi tekkinud puudust märksa parandada.

Liigete moodustatud nurgad hinnatakse harilikult silmamõõduga. Mõned hobused ei seisa vabalt seistes nii, et jalad oleksid püstloodis. Nii võivad ühed seistes jalgu ettepoole sirutatuna pidada ja siis kutsutakse jala asendit **ettesirutatuks**; teised peavad jällegi jalgu **tahasirutat**

asendis. Kui esimesed jalad on tahasirutatud, öeldakse ka et hobune hoiab esimesi jalgu keha alla; kui temal aga tagumised jalad ette on sirutatud, öeldakse ka, et hobune hoiab tagumised jalad keha alla. Kui ta esimesed kui ka tagumised jalad keha alla hoiab, öeldakse hobune hoiab jalad keha alla. Ümberpöörduvalt juhtumisel hoiab ta jalad väljasirutatuna.

Kui hobuse jala asendid on reeglipärased ja lihased kui ka künnapad tugevad ja terved, tõstab ta jookstes jalgu harilikult otse ettepoole sihtides ega vigasta liikudes teisi jalgu. Sel juhtumisel on hobusel reeglipärased ehk normaalsed liigutused. Ebareeglipärasteks ehk ebanormaalseteks kutsutakse liigutused, kui nad sellest lahku lähevad.

Hobune kutsutakse sõudjaks, kui ta jookstes esimese jala kabjad poognas väljaspoole juhib; see tuleb harilikult kitsatest põlvedest, hajajalgusest või üldse esimese põlve liikmete viltu olekust. Kui jällegi hobune esimese jala kabja poognas sissepoole juhib, öeldakse hobune kerib; see tuleb harilikult hajapõlvsusest ehk kitsasjalgusest. Hobusest öeldakse et ta jalg väänleb, kui tema jalg sel kombel liigub et kabi maasoleku silmapilgul kas natuke väljapoole pöördub ehk — enamasti — sissepoole ja kinner teeb vastava liigutuse ümberpöörduval sihis.

Ebareeglipärased liigutused on üldiselt laidetavad. Kuid mõjuavaldavamad on niisugused ebareeglipärased, millede pärast hobune jalgu üksteise vastu lööb ja neid vigastab. Niisugused on triikimine, jalgade sõtkumine ja tagumine. Triikimise all mõeldakse seda, et hobune liikudes ühe tagumise jalaga teist tagumist jalga puudutab, ehk ühe esimese jalaga teist esimest, mis harvemini ette tuleb. Triikimise põhjuseks on ebareeglipärased asendid, — või jälle lõtvus või halb rautamine.

Kui hobune sõtkub jalgu, siis sünnivad kabja piirdes või ka kõrgemal haavad. Siin on põhjuseks mittekorrapäraseid jalgade asendid, rautamine,

lõtvus, hobuse rahutu loomus või ajaja oskamatus. Tagumise all mõeldakse seda, et hobune jookstes lööb tagumisi jalgu vastu esimesi — kas raudade, päkkade või pahemal juhtumisel painutavate künnapate vastu puutudes. Põhjuseks on kas jala asendid — hobune hoiab jalad keha alla või on jalg väga kõverakoodiline, või see et hobune on liiaks lühikese kehaga või ta liiaks lõtv. Mõnikord on ka rautamise viga. Mitmed hobused taovad aeglasel jooksul ainult sellepärast et nende samm on pikk. Kui nad selle juures puudutavad tagumise jala kobjaga ainult esimese jala rauda, ei tule viga väga suureks pidada, sest et see nimetamisväärikselt hobuse tarvitamiskõlbulikkust ei vähenda, kuid niisugune kõle hääl ei ole meeldiv. Kui aga hobune tagudes puudutab päkkadesse või künnapatesse, on viga tõsisem.

Lõpuks olgu veel nimetatud, et on hobuseid, kes käies kui ka jookstes samapoole esimese ja tagumise jalaga peaaegu ühel ajal astuvad, nagu koer jookstes. Niisugused hobused on harilikult väga head käijad kui ka jooksjad, kuid arvatakse, et niisugune astumisviis väsitab hobust enam kui reeglipärane liikumine.

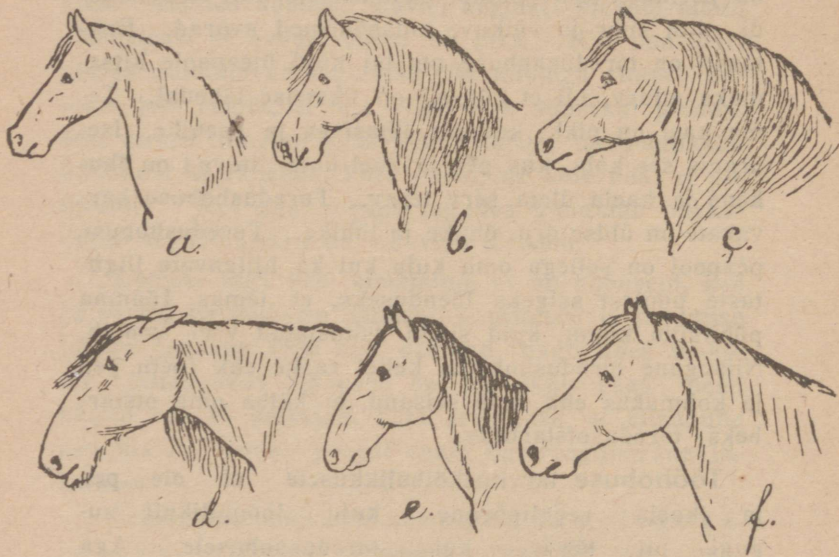
Niisuguseid hobuseid kutsutakse passi jooksjateks. Paljud Ameerika traavlid on passijooksjad.

Pea ja kael. On loomulik, et hobuse pea ega ka kaela ehitus hobuse tarvitamiskõlbulikkuse peale otsekohest mõju ei avalda. Aga siiski pandakse nende üldiskuju peale võrdlemisi palju rõhku iseäranis suguhobuseid hinnates, sest pea ja kaela kuju ja nende eriosade ehituse põhjal võidakse mõnesuguseid otsusi teha küsimuse all oleva hobuse sisemiste omaduste kohta, kui ka algupära kohta. Pea ja kael peavad olema kok-

kukõlas hobuse kogu kehaga ja kuju poolest tüübile vastavad : Tõõhobusel tõõhobuse jõudu ja rahulikust tõendavad, toredushobusel jällegi toredushobuse peenendud ilu tõendavad. T o r e d u s h o b u s e pea (pilt 4) on peenike, kitsas, iseäranis õrnajooneline ja kuiv, nii et luie servad selgesti paistavad ja nahas suuremad veresooned näha on. Kõrv on peenike, teravpoolne, enamasti justkui krüvimoodi, silm suur ja välkuv, ninasõõrmed avarad. Enamasti on toredushobuse ots lai kuid ülespoole kitsamaks minev, nii et kõrvad on üksteise lähedal. Tema kael on pikk, kuivade lihastega ja peenike, iseäranis see koht, kus pea ja kael ühte liituvad on õhukene ja kaela ülem serv terav. Toredushobuse karvakate on üldse õrn, õhuke ja lühike. Toredushobuse peapool on sellega oma kuju kui ka hiilgavate liigutuste poolest selgeks tõenduseks, et temas Idamaa põhitüübi kuum, kuid siiski rahustatud veri voolab. Niisugune toredushobune, kellel raske ehk inetu pea ja kohmakas ehk halb seisand, ei kõlba oma otstarbeks, toredusotstarbeks.

Tõõhobuse tarvituskõlbulikkusele ei ole pea ja kaela reeglipärane kuju loomulikult sugugi nii tähis kui toredushobusele. Aga sellest, hoolimata teame kogemusest, et tugevajõulisel ja töövõimsal tõõhobusel on harilikult võimsa ja tugeva välimusega peapool. Ka tõõhobuse pea, niisama kael võivad olla otse kaunid, kuigi see kaunidus samasugune ei ole kui toredushobusel. Kaunis tõõhobuse pea on lühedapoolne ja võrdlemisi laiakuine, iseäranis lõuapärad on kõrvalt vaadates laiemad ja võimsamad kui toredushobusel. Samuti on ka koon ehk nina, ots ja pealagi laiemad. Kõrvad ei ole iseäranis õhukesed ega teravad, ning on pealae laiuse tõttu üksteisest võrdlemisi kaugel.

Pealuud on tugevad. Ja kui lihaksed sellejuures võimsad, kuid ühtlasi kaunikujulised ja kui silmad rahulikud, kuid siiski julge ja elava ilmega on, siis on niisugune pea küllalt meeldiv ja ühtlasi kokkukõlas tööhobuse tüseda ja tugevamoelise kehaga. Iseenesest selge on, et tööhobuse kaelgi peab kokkukõlas olema tööhobuse ülesannetega kui ka kogu väli-

Pilt 37. Pea ja kaela kujud.

musega. Pikk, peenikene kael ei oleks seda mitte, vaid oleks tugevale loomale ebaloomulik ja paistaks loomuvastasena. Paras lühike ja tugev, kuid ühtlasi kaunikujuline kael on tööhobusele igas suhtes kohane. — Kuigi meie hindame ja anname suure tähtsuse tööhobuse peapoole kaunidusele, ei või meie siiski seda tingimata tarvilikuks nõudeks teha, sest ka kohmakama peaga tööhobune võib oma ülesandeid sama hästi täita ja on tüübigi poolest tööhobune, kui aga

ainult peapool kehatugevusele vastab. Kuid tööhobune, kelle pea ja kael toredushobuse õhukese ja õrna kuju poole kalduvad, on tüübi poolest samavähe tööhobune kui toredushobunegi (pilt 37).

Täku pea ja iseäranis kael peavad olema tugevamad kui märal. Iseäranis sugutäkkudel on see tingimata tarvilik, et tema peapoollest kohe märgata oleks, mis sugu tema on. Samuti peavad s u g u m ä r a peas ja iseäranis kaelas emase looma õrnemad jooned olema: mära ilme.

Ruuna peapool on harilikult mõlemate eelmiste vahakuju.

Pea ja kaela eriosade kuju järele antakse neile erinimetused (pilt 37): Õige pea, kui pea eespoolne äärjoon on kõrvalt vaadates õige. Konguspea, kui ta on kogu pikkuses väljaspoole kumer (d). Poolkongus, kui ots on õige, kuid ninaselg — silmade kohalt alates — kumer (e). Hirvekoon, kui pea on muidu õige, aga koonu kohal on muhk, millest alates koon on kumer ja pikk (f). Kõverpea ehk häugipea, kui pea äärjoon on sissepoole kumer (c). — Ots võib olla lai, kitsas või kolmenurgeline, kui ta silmade kohalt on lai kuid ülespoole kitsamaks läheb, nii et kõrvad üksteise ligidal on. Niisama võib ta olla tasane või ümargune, missugust otsaesist kutsutakse pudelisarnaseks. Kui ots ninaselja pikkusega võrreldes lühikesena paistab, öeldakse, et silmad on kõrgel. Ümberpöörduvalt juhtumisel on silmad madalal. Kõrvad võivad olla üksteise lähedal ehk ligistikku või nad on üksteisest kaugel ehk laiali. Eelmisel juhtumisel öeldakse neid ka olevat kõrgel, teisel juhtumisel madalal. Nii võivad nad olla ka pikad või lühikesed, kõrvalehe paksuse järele paksud või õhukesed, suhtelise laiuse järele laiad või kitsad, kõrva otsade moodustuse järele nürid või teravad või nõnda nimetatud keerdkõrvad, kui kõrva ots on krui sarnaselt keerus. Hiirekõrvadeks kutsutakse iseäranis väikseid nüri otsadega kõrvu. Rasketeks kutsutakse kõrvad, kui nad suured ja paksud on, rippuvateks kutsutakse kõrvad kui nad lõdvad, just kui alla poole rippuvad on. Silmad võivad olla suured või väikesed, õhukeste või peente laugudega, nad võivad olla sügavas või

väljakalduvad kui hobuse silmad on iseäranis välja kalduvad, kutsutakse hobust pungissilmaliseks. Koon võib olla pikk või lühikene, lai või kitsas, ümargune või tasane. Hobust kutsutakse rippuvhuuleliseks, kui huuled lõdvad ja just kui ripuvad (d). — Hambad kutsutakse tasasteks, kui nad normaalsed on. Risthambad on hobusel, kui esihambad mitte vastamisi ei käi, käärhambad aga, kui purihambad mitte vastamisi ei käi.

Kael võib olla pikk või lühike, paks või õhuke, kõrvalt vaadates — lai või kitsas. Kui kael on lühike, lai ja loomuvastalt paks, kutsutakse teda rasvakaelaks (c). Kui niisugune rasvakael ei püsi püsti, vaid on längus — harilikult laka poolele — kutsutakse teda langevaks; kael on õige, kui tema alumine äärjoon on kõrvalt enam vähem õige, hirvekaelaks kutsutakse kael, kui alumine äärjoon tuntavalt allapoole kumer on (e), hanikaelaks aga kui see äärjoon ülespoole kumer on.

Karv ja märgid.

Metshobune on ebamääraselt ruske, ka tema jöhv on ebaselge värviga, seestpoolt peaaegu must ja pinnalt pruunikas. Kevadel, kui tema asupaigad värvirikkamad on, on temal uus karv ja siis esinevad selle eri värvivarjundid selgemini; talve poolel aga on metshobuse talvkarv just kui kulu karva samuti kui vananenud rohi luimetuil rohtlaantel, milledes metshobune asub. Metshobuse karv on siis n. n. kaitsekarv, mis seda arga looma kiskujate metsloomade kui ka inimese eest kaitseb. Kuna aga metshobused erimaades on taltsutatud, on see kaitsekarv oma tähtsuse kaotanud. Nii on sellest algupärasest värvist — iseäranis kuna inimesele hiilgavamad värvid meeldivad — suur hulk erivärve ja värvivarjundid saanud, just kui oleks metshobuse värvi segusse kuuluvad värvid eraldi lahutatud ja nendega siis ühed mustaks, teised ruskeks, kolmandad valgeks j. n. e. värvitud. Kuid veel meie päevil on n.

n. loodustõud, milledesse inimese mõju suuremalt ei ole ulatanud, karvapoolest võrdlemisi ebamäärased. Ja tuntud asi on, et ka Soome algupärasemad hobused üldiselt mitte iseäranis selge karvaga ei ole, vaid on enam vähem ebamäärased, olles karva poolest umbes halla-karva (hallakko). Hobuse karval ei ole loomulikult nimetamis-väärilist tähtsust tema tarvitamisväärtuse poolest; kuid suguloomadel on on tal igatahes tähtsus, sest kõigil tõugudel on neile kuuluv ehk tüübiline karv. Sellepärast peab püütama sinnapoole, et kõik hobused — tõuparanduse edenedes — vähehaaval saaksid põlv põlvelt karvagi poolest oma vahel sarnaseks, samuti kui nad tüübi, kehaehituse ja kõigi muude omaduste poolest ühtlustuvad.

Peale selle on hobuse karval ja märkidel suur tähtsus hobuse tunde märkides, üksikuid loomi teistest lahutades.

Järgnevas selgitame ligemalt eri karvu ja märke ning nende nimetusi.

Karv. Karva poolest jägatakse hobused kõige pealt kolme suure osasse, nimelt puhaskarvalistesse, segakarvalistesse ja kirjudesse. Puhaskarvaliste all mõeldakse n. n. ühekarvalisi, kellel küll peas ja jalus, kui ka kehas, võib olla valgeid märke või valgeid karvu, aga nii vähesel määral, et neid alles ligidalt vaadates märgatakse. Segakarvalised hobused on niisugused, kelle põhivärv on valgeid karvu nii rohkesti, et neid kergesti nähakse, nagu näituseks kimlitel. Kirjude kehas on ühed kohad valged, teised muud karva. Enamjagu hobuseid on puhaskarvalised. Neid võime jagada 6-de pearühma, nimelt 1. mustade, 2. kõrvide, 3. raudjate, 4. hallakarva-

liste (hallako), 5. vöikude, 6. valgete põhivärvidesse. Neist põhivärvidest on aga rohkesti värvi varjundid olemas.

1. Must põhikarv. Mustad on hobused, kelle karvakate ja jõhv enam vähem hele või tume must on. Nad on :

a. süsimustad, kui karv täiesti must on ; täiesti läikivalt mustakarvaga võib nimetada läikiv mustaks ;

b. kulumustad, kui must karv on iseäranis suvel pleekinud just kui kulu põletatud (karvade otsad pruunikad iseäranis kubemetes) ;

c. hiirekarva, kui karvakattes must värv hele, peaaegu tuha karva on (kõik kattekarvad tüvest hakates tuha karva).

2. Kõrv põhikarv. Kõrvid on hobused, kelle karvakate on tumedam või heledam pruun ja jõhv üsnamust, nad on :

a. mustjas kõrvid, kui karvakate läheneb mustale kuid nina peal, silmade ümbruses ja kubemetes hele kollakas pruun (jahukarva) ;

b. tumekõrvid, kui pruun karv on üldiselt tume iseäranis aga selja pealt ;

c. punakas kõrvid, kui pruun värv on keskmiselt tume, (harilik kõrv) ; erivärvi varjundite järele võidakse keskmisele kõrvile iseäralised karva nimetused anda : pähklikõrv, kui pruun värv pähkli sarnane on ; vask-kõrv, kui ta vase karva on, kuld-kõrv, kui ta kulla sarnane on j. n. e. ;

d. helekõrvid, kui pruun värv hele on. Koorkõrviks hüütakse hele-kollakaspruuni — haput koort meelde tuletades ; teda tuleks võiguks kutsuda, kui tal mitte must jõhv ei oleks nagu teistelgi kõrvidel. Harilikult on ka jalgade alumised otsad tumedad.

Tähelepanna ! On olemas kõrve hobuseid, kelle jõhv esimesel silmapilgul mitte mustana ei paista, sel põhjusel, et laka ja hanna pealmised pindjõhvid võivad pleekinud olla, just kui kulupõletatud, ligemalt vaadates märkame siiski, et jõhv on must ja hobune sellega kõrv.

3. Raudjas põhikarv. Raudjad on hobused, kelle karvakate kas tume või helepruun ja jõhv kas karvakattega ühte värvi või sellest heledam, kuid iialgi must, ka seestpidi mitte. Neid on a) süsiraudjas ehk mustraudjas, kui karvakate on üsna tume, mustale lähenev ; b) tumeraudjas, kui karvakate on peaaegu shokolaadi või maksa karva ; kui mustal raudjal või tumedal raudjal hobusel on jõhv hele, kutsutakse teda ka erinimetusega — higiraudjaks. — Täpipealsem ja selgem kui ka lihtsam on siiski käesoleval juhtumisel tarvitada ütlemise viisisid : tumeraudjas kanepilakk või tumeraudjas kululakk või tumeraudjas linalakk j. n. e. Selle järele kas jõhv on hall, see on kanepi karva või määrdinud karva just kui kulupõletatud või õlekarva ; c) punaraudjad karvakate keskmiselt pruun ; kui punaraudjal hobusel jõhv karvakatte karva on, ei nimetata teda iseäranis mitte ; kui jõhv heledam on, tehakse märkus : punaraudjas linakas ; kui jõhv õlekarva on : punaraudjas linalakk.

Sagedasti antakse ka punaraudjatele erinimetusi selle järele, mis karva varjundid neil karvakattes on. Nii võidakse nimetada rooste-raudjaks — rooste karva varjundiga, vaskraudjaks — vasekarva varjundiga, kuldraudjaks — kulla karva varjundiga, saviraudjaks — määrdinud pruuni savi karva varjundiga ; d) heleraudjas, kui pruun karv hele on. Kui heleraudjal hobusel jõhv linakas või õlekarva on, tehakse ka siingi märkus : heleraudjas linakas või heleraudjas

linalakk. Kui aga jõhv karvakatte karva on, ei nime-tata teda mitte iseäraldi.

Mõnikord võib heleraudjas hobune ebamäärast karva olla, heledat määrdinud savi meelde tuletades, siis võidakse talle värvi varjundi järele erinimetust anda : valkjas raudjas.

4. Hallakarva põhivärv (Hallakko). — Halla-karvaliseks nimetatakse hobune, kelle karva-kate on ebamääraselt pruun ja jõhv segakihiline, nii et lakas on peal ja all peaaegu karvakatte karva pruunikas kord ja keskel üsna tume (must) kiht ja saba tüves tume (must) joon ja temast mõlemil pool pleekinud „halla märk“. Peaaegu alati on hallakarva-lisel selja peal tume joon n. n. vööt. — Kui halla-karvalisel hobusel lakka lõigatakse, siis tuleb laka keskel tume kord vöödi jätkuna nähtavale. Samuti jätkub ka vööt sabas, iseäranis saba tüves ; saba peas aga tume joon kas hävineb või laieneb, nii et kogu saba ots võib olla tume või koguni must.

Hallakarva värvi peetakse hobuste algupäraseks värviks. Seda näitab juba tema ebamäärasuski (kaitse karv).

Sagedasti on hallakarva hobusel jalus kui ka säärteski tumedaid põikjooni, n. n. tiigrijooni, hobuse sugulust muude hobuloomadega — nagu sebra-dega — meeletuletades.

Ka hallakarva on mitmeid varjundid, nagu : põdrahallakarva — põdrakarva.

Hiirehallakarva — hiirekarva varjundiga, kuid jõhv hallakarva ;

eeslihallakarva — eeslikarva varjundiga ; pruun-hallakarva — läheneb kõrvide varjundile ; kui aga jõhv sega-kihiline on, ei või ta kõrvide hulka kuu-luda, vaid hallakarvaliste hulka ; savi-hallakarva —

määrdinud pruuni savikarva varjundiga ; oleks savi raudjas, kui tal raudja jõhv oleks.

5. Võik põhikarv. — Võiguks nimetakse hobust, kelle karvakate on kollakas hapukoore karva ja jõhv õlekarva, karvakattest heledam. Harilikult on ta talvel täpiline.

Valkjaks võiguks nimetakse hobust, kui tema ihu on värvita, see on helepunakas (on kõigeparem näha silmade ümber, nina, suguosade ja muude karvakateta kohtade juures). Valkjas-võigud on ühtlasi värvitu ehk valge silmateraga.

6. Valge põhikarv. Valgeks nimetakse hobust, kelle karvakate ja jõhv on sündimisest saadik puhta valged olnud. Ihuvärv on helepunane ja silmateravärvitu; samuti on ka kabjad valged. Ka hallid hobused lähevad vanas eas „valgeks“. Neid tuntakse siiski tumedast ihu värvist, tumedast silmaterast ja tumedast karvast. — Ekslik oleks vanadusest valgeks läinud hobuseid valgeteks nimetada, sama ekslik, kui inimestestki rääkides.

Eespool oleme seletanud nõnda nimetatud puhtatest värvidest.

Ka puhasvärvilisel hobusel võib siiski mõni valge märk peas või jalus, kui ka mõni valge või tume täpp kehas olla. Need kõik kuuluvad aga nõnda nimetatud märkide hulka (vaata Märgid). Hobuse karv nimetatakse nendest märkidest hoolimata siiski puhtaks.

Hobust nimetakse puhasvärviliseks ka sel juhtumisel, kui karvakatte põhivärv ühtlaste valgete karvadega segatud on, ilma et ta siiski karva muudaks. Siin sel juhtumisel on valged segakarvad ainult siis näha, kui hobust üsna lähedalt vaatame.

Niisugune segakarvasus kuulub märkide hulka (vaata Märgid).

Segakarvaliste hulka kuuluvad : 1) kirjukimlid, 2) hallid, 3) kirjud.

1. Kirjukimlid (päistärikkö). Kirjukimlikuks kutsutakse niisugust hobust, kellel kõrvis, raudjas või mustjaspruunis põhikarvas sel määral valgeid karvu on, et segu selgest kaugemalegi näha on. (Just kui oleks lund hobuse peale sadanud).

Karv märgitakse siis põhikarva järele lisades sõna : kirjukimmel.

Soomes kõige tavalikum on vististi punaraudjas kirjukimmel. Vahel näeb ka kõrviseid kirjukimleid.

2. Hallid. Halliks nimetakse hobust, kelle mustas põhivärvis sel määral valgeid karvu on, et segu selgesti eemale näha on. Suurema osa hallide hobuste iseäralduseks on, et nad vananedes halliks muutuvad. Hallid hobused sünnivad kas mustadena või kõrvidena, kirjukimlitena — vahel ka raudjatena. — Noortena (pool aastast kuni 4 aastani) on nad tumehallid — peaaegu sinikad, siis paremas eas täpilis-hallid, vanas eas aga üsna valged või koguni lumi-valged. Mõnele jääb valgenedes põhikarva väikseid kärpse suuruseid muste täppe keha peale. Neid kutsutakse sellepärast kärbeshallideks ehk kärbeskimliteks. Mõnele jääb aga valgenedes väikseid pruune täppe. Neid kutsutakse forellhallideks ehk forellkimliteks. Nõgipeaks aga kutsutakse niisuguseid halle hobuseid, kelle pea, jalad ja jõhv mustad on ja keha hiirekarva. — Tähelepanemistväärne on, et nõgipea hall karv sünnib valgete ja musta karva segust ; päris hiire karva

hobusel selle vastu on kõik karvad ühtlased (tuha karva). Nõgipea ei muutu vananedes valgemaks.

3. Kirjud. Kirjuks kutsutakse hobused, kelle kehas valgeid kohti on. Karva tähendakse siis põhikarva järele lisades : kirju. Nii saadakse mustjaskirju, kõrvkirju, raudjaskirju j. n. e.

Kui hobuse karv tuleb kindlaks määrata, tuleb loomulikult kõigi pealt otsustada : missugusesse põhikarva ta kuulub. Suuremaid rasuksi ses suhtes teeb — iseäranis algajatele — n. n. pruun karv. Sest, nagu eelolevast näeme, kuuluvad mõned pruunid kõrvide põhikarva, mõned raudjate ja mõned halla põhikarva. Missugusesse neist kolmest põhikarvast „pruun“ hobune kuulub, seda määrab üksi jõhvika karv. Esiteks kui jõhv on läbini must (väljaarvatud ainult pinnalt), siis loetakse niisugune pruun kõrvide hulka ; teiseks kui jõhv on läbini keha karva või sellest heledam, loetakse hobune raudjate hulka. Kui aga jõhv on segakarvaline hallakarva, siis ei kuulu pruun hobune ei kõrvide ei raudjate põhikarva, vaid hallakarvaliste hulka, olgugi tema keha mistahes pruuni karva varjunditega.

Alles kui selgusele on jõutud, missugusesse põhikarva pruun hobune kuulub, alles siis tuleb otsustada, missugust alakarva ta on, kas tume, hele või selle vahepealne (mustjaspruun, tume pruun, punakas pruun või hele pruun ?). — Hea värvitundja võib selle lisaks veel ära tähendada, kas või klambrites, missugust värvi varjundid on. Näituseks nii : punaraudjas (vaskraudjas). Kuid see, kellel kõik värvi varjundid küllalt selged ei ole, teeb kindlasti kõige paremini, kui ta ei püüa liiaks täpselt hobuse värvi varjundit ära määrata, vaid rahuldub põhivärvi ja alavärvi ära tähendamiseга.

Just väga hõlbus asi ei ole see iga kord mitte musta põhikarva väga tumedast raudjast niisugusel korral eraldada, kui viimaks mainitul ka jõhv sugugi heledam ei ole. Selges päevavalguses märkab hoolas vaataja siiski, millal selles tumedas värvis tume pruun varjund on, millal jällegi täiesti must või halli-poolne (hiirekarva poole kalduv) varjund on, mis-sugusel juhtumisel hobune loomulikult musta põhi-karva kuulub.

Seda otsustades võib olla tähtis teada, missugust karva hobune varsana on olnud. Must hobune sünnib nimelt hiirekarvasena, kõige tumedamgi raudjas selle vastu sünnib selgesti punaraujajana.

Märgid.

Märkideks nimetatakse valgeid täppe ja kohte peas, kehas või jalus. Samuti loetakse märkide hulka ka muud niisugused püsivad tundemärgid ja omadused, milledest hobust teistest võidakse eraldada. Ka püsivad armid võivad nii siis märkide hulka kuuluda.

P e a s e s i n e v a d m ä r g i d :

1) T ä h t on valge märk otsas. Suuruse järele: suur täht, väike täht. Kui täht üsna väike on, öeldakse: tähemärk. Allapoole kitsaksminev täht kutsutakse: sabatäheks. Kui tähe kohal valgeid karvu on: kirjutäheks. Täht võib olla parem- või pahempoolne j. n. e.

2) K o o n u t ä p p on valge märk ülemises huules ehk koonus. Seegi võib olla suur, väike j. n. e. Jänesetäpp on alumises huules.

3) L a u k on valge joon ninavart mööda. Laiuse järele: kitsas või lai lauk. Koha järele: otsalauk, kui lauk ainult poole nina varreni ulatab. Koonlauk, kui lauk ainult ninavarre alumises osas on.

Katkendlauk, kui lauk mõnelt kohalt põhikarvast on katkestud.

Lehmalaug, kui lauk nii lai on, et aga kõrvalt näha on.

Lillpea, kui lauk kuni palgedeni ulatab, ta võib olla parem- või pahempoolne.

4) Jõllissilm on hobune, kelle silma tera värvitu (valge rõngas silmas).

5) Jahukoonuks kutsutakse hobust, kelle koonu karv palju heledam on (hall kollakas), kui karv üldse. Jahukoon on kõige tavalikum kõrvidel, mustjas-kõrvidel on ta alati. Jahukoonulistel hobustel on ka kubemed harilikult jahu karva.

Kehas esinevad märgid:

Hobusekarvast rääkides sai juba tähendatud, et kui karvakattes valgeid karvu nii vähesel määral on, et karvakogu mulje ei muutu, jäetakse segakarvad karva äramääramisel arvesse võtmata. Niisugusel korral mainitakse segakarvad siiski märkidena nimega:

1) Kirjukarva (ehk segakarva). — Näituseks kirjukarva raudjas. Värvidest rääkides seletasime ka juba enne jõhvi karva vahet (vaata raudja põhikarv), millal jõhvi karv keha karvast lahku läheb.

2. Jõhvi karv on siis:

a) linalakk, kui jõhv on õlekarva kollane;

b) linakas, kui jõhv on kollakas, kuid mitte päris kollane;

c) kululakk, kui jõhv on karvakatest heledam ja ühtlasi just kui päikese pleegitud;

d) kanepplakk, kui jõhv on valkjas, hallipoole kalduv — kanepplakk ei ole üsna püsiv karv, nii on ka kanepplakaga hobuseid, kellel üsna noorena on lumivalge (ehk kollakas) jõhv, keskeas hõbelakk ja kellel vanemas eas jõhv viimaks tumedaks muutub,

lõpuks karvakatte sarnaseks, kuna aga lakka ja sabasse siiski halli segajõhvi jääb ;

e) nimega segajõhv mõeldakse seda, et jõhvis on nende üldvärvis lahkuminevaid teise värvilisi üksikuid jõhvkarvu või jõhvi tuttised.

3. Vöödi all mõeldakse piki selgroogu käivat tumedat joont. See võib olla selge või ebaselge.

4. Sündimise märk on sündimisest saadik olev kehakarvast lahku minev märk. — Tavaliikult on sündimise märgid valged, kuid nad võivad ka olla tumedad või kirjud.

Jalgades esinevad märgid :

Sukkjalgseks kutsutakse hobust, kellel jalus valged märgid on. Sukkade suuruse ja asukoha järele on:

1) Suursukk, kui valge ulatab üle põlve või kindre ;

2) täissukk, kui valge ulatab põlvest või kindrest saadik ;

3) poolsukk, kui valge ulatab poole sääreni ;

4) sõrgatssukk, kui valge ulatab üle sõrgatsi ehk tuka ;

5) ühekülgne sukk, kui sise- või välis-, esi- või tagu-osa valge on ;

6) pärgsukk, kui ainult kabja piire valge on. Sisepärg, välispärg, esipärg või kandpärg, kui osa piirdest valge on ;

7) valgekabi ehk kabisukk, kui ainult kabi valge on ;

8) kirjukabi, kui kabja sarv ainult osalt värviline on, osalt värvitu (valgejooneline).

Paaritus-nimekirjades, poegimis-tunnistustes ja tõuraamatutes tulevad kõik märgid hoolsasti ära tähendada.

Hobuse iga.

Ühed hobused arenevad võrdlemisi aegamisi, teised aga võrdlemisi kiiresti. Loodustõud ja üldse parandamatud tõud kuuluvad esimeste, parandatud aga järgmiste liiki, kuid aeglaselt arenenud hobused säilivad töövõimsatena väga kaua (20—25 aastastena, kiirelt arenevad saavad üleelalisteks juba 12—15 aastastena. Siiski on ka niisuguseid tõugusid, kes kiirest arenemisest hoolimata võrdlemisi kaua töövõimsatena püsivad, kui neid hästi hoitakse. Niisugused on näit. täisverd inglane ja mõned poolverd tõud.

Hobuse iga on õpitud vaatama hambast. Hambad ei avalda siiski mitte, iseäranis keskeas, täpipealselt vanadust, vaid võib lahkuminek tõsise ea ja hammastest näidatud ea vahel, iseäranis vanematel aastatel, paarkümmend aastat olla, või enamgi. Sellest tegelikult siiski suurt kahja ei ole, sest hambad ei näita üldse mitte täpipealt aastaid, vaid seda, kuidas hobune on säilinud. „Heade hammastega“ hobust võidakse sellegi pärast tegelikult seisukohalt vaadates hea ealiseks pidada, olgugi et tema tõsine iga missugune tahes. — Tõsist iga nähtakse ainult sugutustunnistusest või muist asjapaberitest.

Hobuse ea määramine hammaste järele. Varsal ilmuvad juba esimesel aastal mõlemasse lõualuusse kõik kuus esihammast ja mitmed purihambad. Need on n. n. piimahambad, nende asemele astuvad aja jooksul n. n. püsivad hambad. Esimesed piimahambad on sellest tunda, et nad võrdlemisi väiksed, valged, siledad ja tüvest „õhukese kaelaga“ on, püsivad esihambad aga on sellest tunda, et nad suuremad, pruunimad ja tüvest peaaegu niisama laiad on kui pealtki s. o. „kae-

latud“ ja nende eespinnaal on 2—3 piki hammast käivat süvendust.

Piima hammaste ajajärk. (0—2^{1/2} aastat). Kõik esihambad on piimahambad.

1 aastasena: kõik esihambad on piimahambad ja 4 purihammast igas purihamba reas.

2 aastasena: samuti selle vahega, et purihambaid on 5.

2^{1/2} aastasena: samuti selle vahega, et purihambaid on 6.

Hammaste vahetusajajärk. (2^{1/2}—5 aastat). Hobune kaotab piimahambad ja asemele kasvavad püsivad. Iga määratakse tavalikult alumise lõua esihammaste põhjal.

Kolme aastasena: keskmised esihambad on vahetatud. Keskmisi püsivaid esihambaid kutsutaksegi „kolmeaasta hammasteks“.

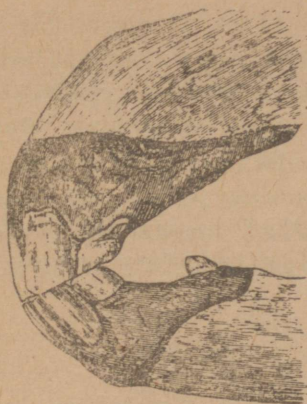
Muud on veel piimahambad. Keskmiste hammaste kõrval olevad vahehambad ehk „nelja aastahambad“ vahetuvad. Välised nurkhambad on veel piimahambad.

Viieaastasena: ka nurkhambad ehk viieaastahambad on vahetunud, kuid need nurkhambad ei ole veel jõudnud tasa-seks kuluda.

Püsivate hammaste ajajärk. (5—8 aastaseni). Sel ajajärgul määratakse iga esihammaste pikkuse, nende sihi ja kulutuspinna järele.

Kõige paremas eas (5—11 aastat) on esihambad võrdlemisi lühikesed, laiad ja peaaegu püst asendis pea pikkuse sihi vastu. Kulutuspind on silmapaistvalt kitsas. Selle ajajärgu algul on igas esihamba kulutuspinnas musta põhjaga lohk, mis iga aastaga ühest hamba paarist teise hävineb, nii et:

6 aastasena on lohk alalõua keskmistest hammastest kadunud; 7 aastasena on ta kadunud alalõua keskmistest kui ka vahehammastest; 8 aastasena on lohk kõigist alalõua esihammastest kadunud; 9 aastasena kaob lohk veel ülemise lõua keskmistest hammastestki; 10 aastasena on lohk kõigist esihammastest kadunud, välja arvatud ülemise lõua nurkhambad; 11 aastasena on lohk kadunud kõigist esihammastest.

Pilt 38.

4 aastase hobuse hambad.

Pilt 39.

7 aastase hobuse hambad.

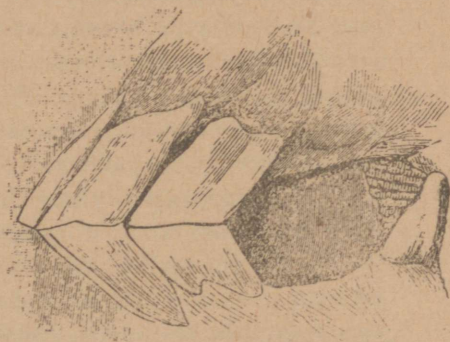
Kõige paremas eas on hobuse ülemise lõua nurkhammaste välimises nurgas väljalõige, mis seitsmendal aastal ilmub, kõige selgemini üheksandal aastal näha on, selle järele aga hakkab kaduma.

Eespool sai juba nimetatud, et hobuse iga täpipealsemalt ära määrata ainult nooremas eas võimalik on. Nii näituseks ei pea need lohkuude reeglid mõnikord ligikaudugi paika. On näituseks hobuseid, kelle

Pilt 40.

16 aastase hobuse hamb.

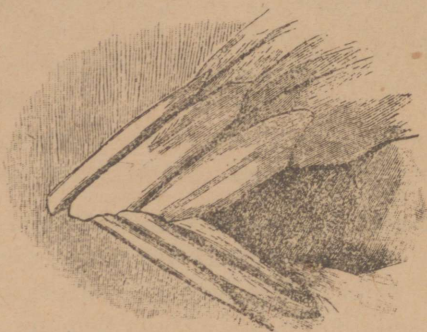

Pilt 41.

7 aastase hobuse hambad.

alalõua nurkhammastes veel 12 ja mõnikord koguni 15 aastasena on lohku märgata ja oleks hobune selle järel siis alles 8 aastat vana. Sellepärast on kindlam ka sel eal hammaste pikkust ja sihitust arvesse võtta.

K e s k e a l (umbes 12—15 aastasena) on hambad juba võrdlemisi pikad ja viltu asendis, nii et ülemise ja alumise lõua esihambad moodustavad üks teise vastu peaaegu õige nurga. Kulutuspiind on siis

Pilt 42. 26 aastase hobuse hambad.

pikuti ja põiki ühe laiune ja kulutuspinna tagumine äär moodustab peaaegu poole ringi. **V a n a s e a s** (umbes 15—20 aastasena) on esihambad veel pikemad ja üsna viltu asendis, nii et esihambad moodustavad üks teise vastu terava nurga. Kulutuspiind on kolme nurgeline ea lõpus (20—30 aastasena) algavad esimesed hambad kulumise lõpule jõudma, sellepärast on nad nii viltu, et paistavad peaaegu lõualuude jätkuna. Kulutuspiind on siis enam vähem ümargune ja sagedasti on temas lõhesid märgata. **H o b u s e i g a** võib määrata ka hobuse välimuse järele. — Nii algavad hobuse selja lihaksed vanas eas — umbes 15—18 aastasena kuivama, selg muutub teravaks, silmalaud vajuvad alla ja kogu hobusel hakkab avalduma **v a n a d u s e m õ j u**. Harilikuks

tundemärgiks on ka see, et otsaesine läheb halliks.

Nagu juba sai tähendatud, muutuvad mõned segavärvid, iseäranis hall, vananedes heledamaks. Nii-suguste hobuste iga võidakse sellepärast ligikaudu ka karva järele ära määrata. Hall hobune on noorena, alla 5—6 aasta, tume ; kõige paremas eas plekiline ; vanemas eas lõpuks juba üsna valge.

Tervise seisukord.

Iseenesest selge on, et hobune, kui ta juba kord „jõumasin“ on — heas töövõimus olema peab. Ei ole sellest küllalt, et ta vaba on taudidest ja haiglastest vigadest, vaid ta peab ka keha ehituse ja elutegevuse poolest laitmatu olema, eluvõimeline ja tragi. Ainult niisugune hobune, kelle sisemised elundid heas korras on ja liikumise elundid liikumise peale mõjuvatest vigadest vabad on, suudab võimalikult väikeste kuldega võimalikult suure määra tööjõudu sünnitada ; ainult niisugune hobune on majandusliselt võimalikult tulus, — tasuv.

Iga põllumees, iga hobuse omanik kui ka talitaja peab sellepärast hooliga alati hobuse tervise seisukorra järele valvama. Nii pea, kui ses suhtes vähemgi rike ilmsiks tuleb, peab teda kohe alguses katsuma kõrvaldada, sest algusest on viga hõlpsam parandada, nii hobusel kui muulgi jõumasinal. Kui rike kaua hobust vaevab, paheneb ta ja vana viga on sage-dasti võimata parandada. Ja jõud, mida haigest või vigasest hobusest saadakse, on kallid, sest nagu juba sissejuhatuses tähendasime, — pingutab näituseks lonkav hobune haiget kohta hoides, lihakseid ja künnapaid ja kulutab sel teel asjata jõudu. Iseäranis ei

tasu ennast ära niisugused hobused, kelle seedimis elundid korras ei ole. Suur osa toiduaineist läheb nimelt sel korral soolestikust läbi, ilma jõudu sünnitamata, ilma keha kosutamata.

Hobuse omanik, ravitseja ja ajaja võivad võrdlemisi kergesti iga päev koduse hobuse olekut, liikumist, töövõimet, söömist, väljaheiteid ja muud tähelepannes märgata, millal hobuse rike ilmsiks tuleb. Kuid näituseks h o b u s t o s t e s või muidu hobuse juhuslises hinnates ei ole mitte hõlbus asi tema tervise seisukorra kohta otsusele jõuda. Sellepärast olekski kõige kindlam seda asja loomaarsti hooleks jätta. Olgu siin siiski nimetud, mil kombel tervise järelkatsumine sünnib. Kõige pealt asetatakse hobune rakkest lahti võetuna tasasele ja küllalt avarale kohale seisma. Siis tehakse üldine ülevaade loomaeest, tagant ja kummaltki poolt hoolega ja ilma tõttamata vaadates, kas mitte mõnda silmapaistvat viga või haiglast muudatust näha ei ole. Iseäranis pannakse seda tähele, kuidas loom seisab, kas ta kõigi jalgade peale ühtlasi toetab, või hoiab ta mõnda jalga või vaheldamisi koguni mitut. Siis võetakse üksikasjalik järelkatsumine ette. Siin on kõige parem teatava kava järele käia — alates näituseks peast — et ükski koht tähelepanemata ei jääks. Nii katsutakse vaadates kui ka käsitsi läbi kõrvad, kukal, pea esipool, m. s. silmad, põsed, lõua alune, iseäranis hambad ja kogu suu ; katsutakse, kas hambad — nii esihambad kui ka iseäranis purihambad — loomulikus asendis on korrapäraselt kulunud ja kas nad tihedalt üksteises kinni on. Nii et mitte toitu purihammaste vahele ei ole tunginud. Kõiki hammaste vigu, iseäranis viimaks mõelduid hamba vahesid tuleb valjult hinnata, sest kui hobuse hambad korrapärased ei ole, ei suuda tema toitu põhjalikult peeneks jahvatada ja

selle tagajärjeks on, et hobune toitu täielikult ära ei seedi ega püsi heas seisukorras ja tasuvana. Kui pea on järele vaadatud, sünnib kaela järelkatsumine ainult sel teel, et teda mõlemalt poolt silitatakse, mille juures arad kohad ilmsiks tulevad. Nüüd tuleb õlgade, labaluude ja turja kätte kord. Iseäranis pannakse tähele, kas õlas, turjas või sedulga kohas mingisuguseid paistetand kohte, haavu või väikseid muhukesi ei ole. Kõige vähemadki vead rangide või sedulga kohal tulevad tähelepanna, sest iseäranis sooja ilmaga võivad need paheneda ja valusaks muutuda.

Kuigi loomaarst mainitud kohas ilmuvad paistetused või muhud lõikamise teel võib kõrvaldada, kuid palju on niisuguseid hobuseid, kelle ihu üldse õrn ja arg on ja kellel sellepärast samasugused nahamügarikud uuesti võivad ilmuda. Ka muu keha tuleb kõigilt poolt käega silitades järel katsuda, nimelt küljed, kubemed, tagukeha, rind, kõhualune j. n. e. Tähele tuleb siin panna, et haavu, mädanevaid paisteid esimeste jalgade juures ei ka tagumiste jalgade vahel ei ole. Selle järele vaadatakse hoolsasti järele suguosad, iseäranis suguloomadel. Aga ka ruunade suguosad tulevad hoolsasti järele vaadata, sest neis võivad ebaõnnestanud lõikuse järele kõiksugu kasvadjad või mädanevad paised olla, isegi sooled naha all. Jalgade järelvaatus on arusaadavatel põhjustel veelgi raskem, kui muude osade vaatus. Võtaks liiaks palju ruumi, et enam vähem põhjalikult jalgade järelvaatust seletada. Niivõrd olgu siiski öeldud, et iga jalg olgu eraldi järelkatsutud. Jalga tuleb silitada käega ülevalt alla ja teise jalaga võrrelda. Kõige suurem tähelepanu tuleb juhtida liikmete ja künnapate vigade peale. Sagedasti on tuka liikmete all, kui ka sääregi peal nahapõletik (prei). Vana prei, milles armi sarnaseid moodustusi, on üldse kahtlane, sest

ta läheb hõlpsasti pahemaks, ajab jalad paistesse ega parane palju millaski täielikult ära. Kudede nõrkuse märgiks tulevad pidada igasugused limamuhud ehk veepatakad, samuti ka kooljaluudki, kuigi nad otse lonkamist ei tekita. Viimaks tulevad järele vaadata kabjad. Head kabjad on kuju poolest reeglipärased, siledad ja tugevad. Ja nende sarvaine on sitke-kõva. Igasugused ebareeglipärasused ja vigastused kapjades alandavad tuntavalt hobuse väärtust.

Kui niisugune üksikasjalik välisvaatus on toimetatud, jooksutatakse hobust talutaja kõrval otse sihis edasi tagasi. Järelvaataja paneb nüüd tähele, kuidas hobune jalgadega astub ja iseäranis seda, kas ta mitte mõnda jalga ei hoiab. Kõval ja iseäranis kivisel teel on lonkamine kõige paremini märgata. Täiesti terve jalgadega hobune jookseb ühetasaselt ja astub jookstes julgesti vastu maad. Kui hobuse jalgus on käigu peale mõjuvaid vigu, hoiab ta haiget jalga või kui näituseks mõlemad esimesed jalad või kõik jalad vigased on, jookseb ta ettevaatlikult lühikeste kärmeste sammudega, sagedasti just kui tagasi hoides, iseäranis kui maa natuke kallakas on.

Kui hobust niimoodi on talutades jooksutatud ja selle juures tähelepanekuid tehtud, on aeg teda ette-rakendada. Sõites on tarvis tähelepanna, kui sagedasti ja missugust sõnnikut hobune välja heidab, kuidas ta hingab ja missugused ta jalad on kõvemas ja pikemas sõidus. Kogu järelvaatuse aja ja iseäranis sõites võib loomulikult ühtlasi hobuse ergukava uurida, sest ergukavas võivad esineda peale sündimisest olevate ebanormaalsuste ka päris haigused, nagu vanad seljaüdi vead (millede korral hobuse käik on kõikuv), või muud sarnased. — Sõites tuleb esialgul tasa ajada, iseäranis kui hobuse kõht täis on, sest kui kohe kii-

resti sõidetakse, võib juhtuda, et väljaheidete õiget laadi ei nähta. Terve soolestikuga hobune teeb harva musta, kuid võrdlemisi rohkesti harilikus suuruses enam vähem kõvades kerades olevat sõnnikut ja on viimased sõnniku kerad niisama tihedad kui esimesedki. Kui soolestik korratu on, heidab hobune iga natukese aja tagant sõnnikut ja on väljaheidet — iseäranis nende viimane osa — vedelamad, pahasti seedinud, isegi haisevad ja viimaks laseb niisugune hobune pruuni sõnniku vett. Mida sagedamini ta väljaheidet teeb, seda vähem neid korruga tuleb. Niisugune hobune jääb pea tühjaks, kuna selle vastu terve soolestikuga hobune penikoormaid sõites pea ühtemoodi täisolevana paistab. Kui hobuse soolestik korratu on, siis tõuseb küsimus, kas soolestiku rike juhuslikku laadi on, või on ta tõepoolest pikaajane paranematu ; viimaks mainitud juhtumisel näitab seda sagedasti enamasti kogu hobuse välimus. Kui nimelt soolestik kaua aega on olnud märgataval määral korratu ja sellega haigus pikaldane, paranematu, siis on hobuse karv kuiv just kui „põlenud“ ja kõht on kuju poolest kas kokku kuivanud või rippuv nagu lehm, kuna selle vastu terve soolestikuga hobuse kõht on aina ümargune, tündrisarnane ja paistab ka sõidu järele täis olevana. Kuid sõites tuleb ka hingamise järele vaadata. Kui hingamiselundid terved on, siis hingab hobune korralikult, nii et hingamine kuulda ei ole ega ka kõht liigu enam kui harilikult ega kõhi loom. Kui hingamine kuulda on, võib selle põhjuseks paranematu kurgu viga olla (kurgu paelte halvatus). Kui jälle kõht iga hingetõmbusega rohkem kokku tõmbub, kui harilikult, nii et kubemetes sissehingates renn sünnib, siis tõuseb kahtlus, kas kopsudes mitte paranematu hingeldushaigus ei ole. Viimasel juhtumisel hobune sõites aeg-ajalt natuke kõhatab.

Kui niimoodi on sõidetud ja selle juures eelpool nimetatuid tähelepanekuid tehtud, on õigem — kui tahtakse hoolsasti toimetada — pärast sõitu veel kord ülevaade teha hobuse kogu olekust. Siin teatavas mõttes kontrollleeritakse enamalt tehtuid tähelepanekuid. Vaadatakse, kuidas jalad niisuguse pikema sõidu järele välja näevad, kas hobune seisab jalul ühtlaselt ühtegi jalga hoidmata, kas jalad ei värise ja igatpidi väsimatuna paistavad, kas hingamine jääb varsti rahulikuks ja loomulikuks, kas kõht paistab sama täis olevat, nagu sõidu algul ja kas kogu hobune paistab olema erk ja virk, või näeb ta väsinud ja vaevatud välja. Täiesti terve ja heas seisukorras olev hobune on talli viies veel täies jõus ja algab kohe ahnelt sööma, mida talle aga ette pannakse. Väsinud selle vastu just kui puhkab ja tukub. Iseäralik on, et nõrga soolestikuga hobune algab peale sõitu vahetpidamata halba toitu, sagedasti üsna mudast heinapuru, korjama ega hooli heast puhtast toidust. Nii võivad ka mõned nõrga soolestikuga hobused puud pureda, see on vahetevahel hambaid vastu sõime äärt või mõnda puud vastu toetada, selle juures häält tehes ja õhku neelates. Kui mitmekesine ja asjatundmist nõudev hobuse tervise põhjalik järelvaatamine on, on eelolevast selge. Peab tunnistama, et see nii raske on, et kõige osavam ametimees isegi nii põhjaliku järelvaatamise abil eksitusi ära hoida ei saa. Kuid kui hobune umbes pool ööd-päeva selle järele — tallis valve alusena seistes veel kord umbes samal viisil kui eespool on seletatud, läbi katsutakse ega ka siis mingisugust iseäralikku nõrkust ei märgata, siis võidakse juba palju kindlam olla, et ta tõesti terve on. Seismise järele ilmuvad nimelt iseäranis jalgades kõik võimalikud vead selgemini kui siis, kui jalad on liikumisest noorenend. Kuigi see nii on, ei või meie ilmaski ka

kõige hoolsama juhuslise järelvaatuse põhjal tingimata kindlad olla, et hobune laitmatult terve on. Sest temal võib kõigest hoolimata muu seas n. n. salavigu olla, harilikumad nendest on mõne aja järele korduv hingeldus, mõned ajuti korduvad lonkamise vead, langetõbi, paha iseloom ja ajuti korduv silmapõletik.

Kuna hobuse tervise järelkatsumine nii raske on, et isegi ametimees vaatuse juures kõiki vigu tähelepanna ei või ja kuna kuritarvitusi hobuste müügil sagedasti ette tuleb, siis kaitseb seadus ostjat sellega, et hobuse kauba tühjaks tunnistab, kui hobuses kaubateo järele töövõime peale mõjuvaid vigu märgatakse, millest võidakse tõestada, et nad enne ostu on leidunud, kui müüja kohta võidakse tõendada, et ta vigu on teadnud, kuid seda müügi juures salanud, siis peab müüja ostjale ka veel kulud tasuma, võib ka koguni karistustki saada.

Kõigis haritud maades püütakse aususe poole iga kauba alal. Ka hobustega kauplemine on nüüd sel ajal mõnes kohas Soomeski kindlamal alusel korraldatud n. n. hobuste müügi päevade kujul. Oleks tõesti juba aeg igal pool, kus hobuste laatasid peetakse, neid enam uuema aja kohaselt korraldada, nii et toorus ja igasugune petmine hobustega kauplemisel lõpeksid ja üldine arvamine igal pool hakkaks neid inimesi sügavalt põlgama, kes hobuste müügil ebaõiglust ja pettust tarvitavad.

Üldine arvamine on, et hobune on siis heas korras, kui ta on terve, rammus ja hästi puhastatud. Neil põhjusil ei või meie siiski hobust heas korras olevaks pidada. Hea seisukord on hoopis midagi muud, kuigi tervis, hea ravitsemine ja hea naha puhastamine siia kuuluvad.

Hobune on siis heas seisukorras, kui ta väsimata, vaevata, tervena, erksameelega ja hoogsa jõuga neid ülesandeid täita suudab, mida selle laadiselt hobuselt võidakse nõuda. — Hea seisukorra mõistesse ei kuulu sugugi mitte tingimata n. n. lihavus, kuigi tuleb tähelepanna, et töö jooksul harilikus keha rammus püsimine võrdlemisi hea tunnistus on sisemiste elundite ja iseäranis soolestiku hea tervise kohta. Kuid harilikus töörammus püsiv hobune on enamasti paremas seisukorras kui niisugused lihasolevad söödikud, kes päevast päeva tallis seisavad. Kõige parem tunnistus selle kohta, et niisugune jõude seisnud hobune heas seisukorras ei ole on see, et kui teda pannakse kas või mõõdukassegi töösse või sõitu, väsib ta ja jääb loiuks, muutub nukraks ja võib isegi tervise kaotada. Kõige suuremas hädaohus on liikumiselundid, kuid võivad ka hingamiselundid, süda või seedimiselundid sellest raskesti haigeks jääda.

Olgu hobune oma omaduste poolest kui tahes hea, tuleb ta oma otstarbele vastuvasse seisukorda panna enne kui ta täielikult ja väsimata oma ülesandeid suudab täita. See heasse seisukordapanek (treenerimine) tuleb vähe haavalt äide saata! Kõik elundid tulevad ette valmistada astmelise harjutuse abil.

Hea seisukord ei ole sellega siis mitte hobuse püsiv omadus, vaid võib see sama hobune ravitsemise ja ümberkäimise muutmise korral kord heas kord halvas seisukorras olla. Heas seisukorras püsida võib ainult täiesti terve ja teiste omadustega hästi

varustatud hobune, kui tema asjakohase ravitsemise ja õige ja korraliku ümberkäimise osaliseks saab.

Hobuse sisemised omadused ehk anded.

Kogenud hobuse tundja võib sagedasti juba hobuse välimuse ja iseäranis tema oleku põhjal võrdlemisi õige kindlasti otsustada, missugune hobune oma sisemiste omaduste poolest on.

Ta vaatleb hobuse tüüpi ja keha ehitust seistes ja katsub ära määrata missuguseid eeldusi need sisemiste omaduste poolest anda võivad. Siis uurib ta hobuse ülespidamist etterakendades, söites mitmelaadilistel kohtadel ja kuidas ta ennast üleüldse talutada laseb, tallis seistes, süües j. n. e. üleval peab.

Sisemised omadused olenevad suurelt osalt ergukavast.

Ergukava keskkohaks on ajud. Ajudest lähevad erguniidikeseid igale poole kehasse, kõige rohkem lihastesse. Kui ajud on täiesti normaalsed ja terved, annavad nad erkude kaudu lihastele järele kaalutuid, rahulikka, kuid kindlaid liikumiskäskusid ja lihaksed jällegi teevad nende rahulikkude ja kindlate käskude järele rahulikka ja kindlaid liigutusi. Kui ergukava väsimata on, jäksavad ajud pikemat aega liikumismäärusi anda.

Nii on siis hobuse vastupidavus suuremalt osalt ergukavast rippuv. Võiks arvata, et jõud oleneb üksi lihaste suuruselt. Kuid asjalugu ei ole siiski mitte nii, vaid jõud oleneb, peale lihaste suuruse, veel ka lihaste tundelikkusest s. o. sellest kui „sõnakuulelikud“ nad ergukäskudele on ja viimaks — nagu juba mainitud — ergukavast. Kõige tugevamadki lihaksed ei suuda nimelt oma tööd ära teha, kui mitte ergukava neid liikuma ei suuda panna. Ja kui ergukava väsib, jääb ka kõige tugevamategi lihaste

töö seisma. Mida tundelikum ergukava on ja mida sõnakuulelikumad lihaksed, seda kindlam ja nobedam on hobuse liikumine. Kui aga ergukava ebanormaalselt tundelik on, ei suuda ta rahulikka ja järele kaalutuid käskusid lihastele anda, ja nii võib hobune oma loomu, liikumise ja kogu oleku poolest tööks ja toimetusteks hoopis kõlbmatu olla. Kui aga ergukava on liiaks vähe tundelik, s. o. jõuetu ehk lõtv, siis on ka tugeva ehitusega hobune tuim veoloom.

Nii on siis ergukaval otsustav tähtsus, mitte ainult hobuse loomu ja erksuse poolest.

Olgu küsimus tööhobusest või toredushobusest, kõige paremad on niisugused hobused, kes oma loomu poolest rahulikud kuid ühtlasi energilised on. Väikse loomuga hobune seisab rahulikult, kui ta seisma peab ega ehmata igast tühjast asjast, ja kui talle antakse mineku märk, siis hakkab ta rahulikult liikuma. Kui tema ühtlasi on energiline ja normaalselt tundelikkude erkudega, siis on ta ka liikudes agar ja virk. Niisugune hobune on tarvitusel pea-aegu erandita aus ja usaldusvääriline. — Palju raskem on tarvitada närvilisi hobuseid, kes sagedasti on õige väledad, kuid harilikult liiaks tõttajad ning liikumises ettearvamatud. Osavust ja kindlust nõutakse niisuguse hobuse ajajalt. Ettevaatamatult tarvitades võib niisugune hobune muutuda räpakaks ja tigidaks loomupoolest tujukaks, sagedasti isemeelseks ja nii araks või muidu peruks, et teda võimata on kõigisse töödese tarvitada. Niisuguseid silmnähtavalt närvilikka hobuseid ei tule mitte sugutamiseks tarvitada. Teisest küljest tuleb siiski tähelepanna, et hea loomuga hobust, kes ühtlasi õrntundeline, see on õrna ja tundeliku ergukavaga, võidakse kergesti oskamatu

õpetusega või muu sündmatu ümberkäimisega araks ja närviliseks teha. Ümberpöördult võidakse tõepoolest närvilikku hobust tasase ja järelkaalutud ning õiglase ümberkäimisega teataval määral rahulikumaks muuta, valjusest on niisugustele hobustele vaevalt milleski abi. Sellest saame kohe aru, kui teame, et selle närvilikuksmineku põhjus on õieti ajudes. Hobust kasvatades ja temaga ümberkäies võidakse nii siis teda kas paremaks arendada või rikku da.

Sai juba tähendud et ka vastupidavus oleneb ergukavast. Kui ergukava on väsimatu, teevad ka lihaksed väsimatult tööd. Kuigi hobuse välimuse põhjal sagedasti võib teataval määral otsustada ka tema vastupidavuse üle, on see siiski niivõrd ebakindel, et viiks liig sagedasti eksiteele, kui hobuse vastupidavust hindaksime ainult tüübi, kehaehituse ja muude välispidi nähtavate omaduste põhjal.

Hobuse vastupidavust tuleb katseteel kindlaks teha.

Kõige kindlamini võime hobuse sisemiste omaduste kohta loomulikult selgusele jõuda pikaajalise katsumise järele, igapäevases tarvituses. Selleks tuleb igal hobuse omanikul pikemat aega oma hobuste töökõlbulikkust jälgida. See on tähtis juba tarbehobuste poolest hobustepidamise tasuvuse tõstmiseks; kõige tähtsam on see aga suguhobuste poolest.

Kuid niisugusteks pikaajalisteks katseteks on võimalus ainult hobuste omanikul või ajajal. Niisugustel isikutel, kellel juhuslikult võimalus on mõnda hobust hinnata, tuleb sisemiste omaduste kohta selgusele jõudmiseks muid tegelikult võimalikke katseid tarvitada. Niisugused oleksid koormaveo

ja jooksu katsed. Esimeses on näha hobuse veostiil, sammu astumise reeglipärased, erksus osalt ka jõud, sest kui hobune paistab hõlpsasti vedavat parajat koormat, siis võib oletada, et ta ka raskemal olukorral kõvemategi jõupingutustega hakkama saab. Jooksu katses näeme jooksusammu reeglipärast ja veojõudu, hingamise laadi, erksust, elavust j. n. e. Kuid pikemal ja kiiremal jooksul võime peale jooksu kiiruse ka veel vastupidavust tähelpanna. Kiirus nõuab nimelt tundelikkust ja töövõimulist ergukava, kui ka sõnakuulelikka ja tugevaid lihakseid ja pikem sõidu hoog nõuab veel ergukava väsimatust.

Kui hobune — harjutatudki — suudab, selgete ühtlaste sammudega ilma muid väsimuse tundemärke avaldamata 2—3 kilomeetri pikkuseni tee parajalt ärajooksta, võidakse sellest ilma iseäranis hea kiiruse avaldamatagi, teatava kindlusega järeldada, et temal on tööhobuse kohta rahuloldavalt vastupidavad ergud. Sellepärast peetakse Soomes tööhobuse kasvatuse otsustarbel võiduajamisi, nendes saab selgeks — paremini kui kiiretes lühikestes jooksu katsetes — hobuse liikumine, elavuse laad ja määr, kui ka suurelt osalt loomuski. Nii on siis ühekülgne hobust ainult tüübi, kehaehituse, kogu ja muude silmaga nähtavate omaduste poolest hinnata, ilma tema proovimata erikatsetes. Kuid sama ühekülgne oleks hobuse — iseäranis tööhobuse — tõelist tarvituskõlblikkust uskuda üksi jooksukatsete põhjal. Alles kui välimus ja katsed tõestavad soovitud omadusi, alles siis võidakse enam — vähem kindlasti otsustada, milleks hobune pikema aja peale igapäevases töös kõlbab.

Sugukond. — Pärivus.

Niisuguse hobuse kohta, keda mitte sugutamiseks ei tarvitata, ei tähenda see loomulikult mitte palju missugusest sugukonnast ta on, kui ta aga omaks ots-tarbeks sünnis loom on. Kuid tundmatut tarbeho-bustki hinnates, paneb peaaegu iga hindaja teatava võrra rõhku ka sugukonna peale, ta oletab nimelt et kui hinnatav hobune temale juba ennemalt tuntud ja heaks tunnistud sugukonnast on, siis omab ta kindlasti teatava osa neist häist omadusist, mida ta teab sel sugukonnal üldiselt olevat. Ümberpöörduvalt oleme ettevaatlikud niisuguse hobuse heakskiitmisel ka tööruunakski, kelle sugukonnas ebameeldivaid oma-dusi teame olevat. Meie kähtleme peaaegu loomu-sunnil et seegi võiks olla niisama närvade omadus-tega, kui muudki selle ebameeldiva sugukonna hobu-sed. Kuid nii pea kui tarbehobuse tarvitussväärtust õpitakse tegeli-kult tundma, kaotab tema päritole-mise tundmine tähtsuse.

Selle vastu tuleb suguhobuse su-gukonnale kõige suurem tähtsus anda, sellest hoolimata, missugus-te omadustega üksik loom on. Olgu siis hobune tüübi, kehaehituse, kar-va, tervise ja annete poolest kuihea tahes, ei või meiesiiski mitteräie-ti kindlad olla tema suguväärtises, kui mitte sugukond ei taga, et tema head omadused suguomadused on ja sellega tõenäoliselt järeltulijate-le pärandusena edasi antakse. Selle põhjuseks on, et järeltulija ei päri omadusi mitte ainult vanemalt, vaid võib neid pärida veel kau-gemalt. Mida suurem hulk sugukonnas esinevatest

esivanemaist samu soovitud omadusi omavad, seda suurem kindlus on nende pärivusel. Alles kui kõik esivanemad mitmes põlves on olnud omaduste poolest peaaegu samasugused ja head, alles siis on täielik tagatis selle kohta, et need mitmes põlves parandatud omadused pärandusena edasi antakse ka eespool tulevatele põlvedele. — Kui aga arvustuse all oleval hobusel on ebameeldivaid omadusi, saame sugukonna põhjal näha, kas need nõrkused on ja mil määral ettetulnud juba vanemal või esivanemal. Sugukond võib selle kohta selgust anda, missuguseid läid või halbu omadusi sugukonnas enne on olnud ja kui haruldased või üldised need on olnud. Ka see on tähtis teada tulevase tõuparanduse tarvis. Sest kui seda teame, võime edaspidises tõuparanduses arendada ja kindlustada meeldivaid omadusi ning ära hoida ebameeldivaid.

Kui tahame selgusele jõuda mingisuguse hobuse sugukonna kohta, peame kõige pealt usaldatavaid teateid selle kohta muretsema, missugune tema isa on olnud. On tarvis selgusele jõuda, missugune tüüp, missugune karv, missuguneervis ja missugune iseloom — ja loomus temal olnud ning kuidas tema oma ülesandeid on täitnud, kui vana eani ta tarvituskõlbuline on olnud j. n. e. Kõige selle lisaks on tarvis selgusele jõuda, missugune sugutusvõime temal on olnud ja missuguseid järeltulijaid ta üldse on jätnud. Kui kõik saadaval olevad usaldatavad teated isa omadustest on üles tähendatud, ühtlasi äramärkides, kus ja mil aastal ta sündinud on, kes teda millaski on omandanud j. n. e., tehakse sama hoolsasti tööd isa-isa omaduste kohta selgusele jõudmiseks. Selle järele tuleb kord isa-ema kätte. Ka selle kohta tuleb sama hoolega selgusele jõuda, kui

isa ja isaisa kohta, sest sugukonnas esinevatel emamäradel on niisama tähtis ülesanne, kui isatäkkudel. Kui isa vanemate kohta on selgus saadud, püütakse ka veel nendegi vanemate kohta usaldatavaid teateid saada ja kui see õnnestab, tehakse igast neist sama täpisepealsed ülestähendused kui eelmistest. Kui isa ja tema sugukonna kohta on võimalikult täielik selgus saadud, ollakse selle sugukonna uurimises alles poole maa peal. Ema ja ema sugukond on veel järel. Siin toimetatakse samal viisil, kui eespool on seletatud. Emast, ema isast, ema emast, ema isamast j. n. e. muretsetakse igast eraldi kõik võimalikult saadaval olevad usaldatavad teated ja märgitakse üles.

Mõnel põllumehel näib olevat arvamine, et sugukonna selgituseks on küllalt, kui isatäkkude kohta täielik selgus muretseda; mõned näivat arvavat, et on asjata niisuguse isatäku kohta selgust muretseda, kes üldiselt tuntud või kuulus ei ole. See on vale arusaamine. Ümberpöörduvalt võiks kuulsatest kui ka üldiselt tuntud hobustest vähema selgitusega mööda minna, kuid niisuguste sugukonnas esinevate hobuste kohta, kes üldiselt tuntud ei ole, tuleb võimalikult hoolsasti selgust muretseda. Harvad emamärad on naabri külast kaugemale tuntud. Sellepärast tuleb iga sugukonnas esineva mära kohta sama hoolega selgust muretseda kui täkkudegi kohta. Tõestatud usaldatavaid teateid on mõnegi pikema aja eest otsa saanud isatäku või emamära kohta raske saada, kuna mingisuguseid ametlikka teateid endise aja hobuste kohta üldse ei ole. Nüüdsel ajal märgitakse suguloomaks kõlblikuks tunnistatud hobused n. n. t õ u r a a m a t u s s e, kuhu iga üksiku looma kohta enam vähem täielik seletus tema omaduste kohta lisatakse. Alles kui nii kaugemale jõuame, et kõigi suguhobuste

sugukonnas esinevad vanemad ja esivanemad mitmest põlvest saadik on tõuraamatusse märgitud, alles siis võime suguteateid täielikult usaldada. Niisuguse ametliku suguraamatuna on tõuraamatul suur tähtsus ja sellepärast on tõuraamatu pidamise korraldusel arvamata tähtis ülesanne.

Hobuse üldine hindamine.

Kuna seni hobuse omadusi oleme selgitanud, vaatame järgnevas, kuidas üksikut hobust omaduste järele eri juhtumisel hinnata tuleb.

Eespool oleme juba tähendanud, et kui teatava hobuse kohta üldishindamist toimetakse, tuleb arvesse võtta, mis otstarbeks arvustatavat hobust mõeldakse tarvitada, nõuded hobuste omaduste kohta — tüübi, kehaehituse, karva, ea, terwise, töövõimu, annete ja sugukonna poolest võivad nimelt tuntavalt lahku minna, olenedes sellest, kas mõeldakse hobust tarvitada peajasjalikult suguloojana ja missuguseks sugutuseks, või mõeldakse teda pidada ainult tarbehobusena ja viimaks mainitud juhtumisel missuguseks otstarbeks teda peajasjalikult kavatsetakse tarvitada.

Tarbehobuseid on mõnda erilaadi, peaaegu nii sama palju kui tarvitamisviisisidki. Iga tarvitamisviisiks sünnib kõige paremini niisugune hobune, kes täielikult omab igapäevases töös tarvisminevad omadused. Koormaveoks sündsaid hobuseid kutsutakse tööhobusteks. Eespool sai juba tähendatud, et kogukamaid ja tüübi ning kehaehituse poolest tüsedamaid, aeglaselt liikuvaid tööhobuseid kutsutakse rasketeks tööhobusteks ehk koormaveohobusteks. Keskmise koguga ja keskmiselt tü-

sedaid kutsutakse keskraasketeks ehk põllutöö hobusteks, väiksema koguga aga kergeteks tööhobusteks. Kui viimased haruldasetl väiksed on, nimetakse neid kääbushobuseks ehk poniks. Mõned põllutöö hobused ja kerged tööhobused sünnivad võrdlemisi hästi ka sõiduks, iseäranis kui nad on kauni plaaniga, kõva ehitusega, kauni karvaga, hea sammuga ja välela käiguga. Nii-sugused võivad olla võrdlemisi head ja vastupidavad sõiduhobused, isegi teataval määral head jooksjad; tihedama, tugeva seljaga ja väsimatua tööhobused, võivad sagedasti ka väga sitked ratsahobused olla. Kuid toredushobuseks, iseäranis tõllahobuseks ehk õrnadeks ratsudeks ei tarvitata neid üldiselt siiski mitte. Nendeks otstarbeteks ei ole nad küllalt õrna-joonelised ega ka kauniste liigutustega. Tööhobuse tüübilised jooksjad ei kannata ligikaudugi kiiruses kui ka liikmete nõtkuses toredustüübiliste traavlitega võrdlust välja.

Teiselt poolt aga võib mõni segatüüpi või otse toredustüüpi kalduv hobune ka tööhobusena võrdlemisi silmapaistvalt hea olla. Kuid harilikult ei ole asi mitte nii.

Tööhobusena peetava tarbehobuse hindamine.

Harilikult on tööhobused tüübi poolest selgesti tööhobuse kujulised. Sellepärast peab ka tööruunagi hinnates rõhku panema tüübi, nimelt laadi tüübi, peale. Selle asemel ei tarvitse tarbehobune mitte tingimata tõutüübi nõudeid täita. Kui suurt kogu ja tusedust tööhobusele tuleb millaski nõuda, see oleneb töölaadist. Linna veo töös ja niisugustes maakohtades, kus hobused igapäev hommikust õhtuni raskes töös käivad raskeid põllutööriistu raskel savimaal

vedades, tuleb nagu juba ennemalt oleme tähendanud, ka harilikkudelt tööhobustelt sellele tööle vastavat tusedust nõuda, kuid siiski mitte iialgi kõva kehaehituse kulul. Kuid kergemas veos, nagu näituseks, niisugustes taludes, milledes töö mitte iseäranis raske ei ole, võivad väiksemad kergema ehitusega tragid hobused kasulikumad olla, sest et nad ülespidamise kulude poolest odavamad on. Hea tööhobuse kehaehitus peab igal juhtumisel kogu poolest tugev, sügav ja lai olema ja iseäranis tagukeha poolest võimas. Jalgade — iseäranis liikmete ja künnapate — tugevuse ja vastupidavuse peale tuleb palju rõhku panna. Aga välimuse kaunidus ehk tingimatu reeglipärasmus ei ole veotöös käivale tarbehobusele mitte tingimata tarvilikud, kui aga kehaehituses nõrkust eeldavaid või liikumist takistavaid vigu ei esine. Tööhobuse karv ei avalda loomulikult mõju tema tarvituskõlblikkuse peale. Kõige paremas eas olevad hobused on harilikult kõige võimsamad ja vastupidavad; liiaks noored on tööga harjumatud ja võivad rikutud saada, väga vanad aga on enamasti kanged ega püsi nad töös täiesti töövõimsatena. Hobuse vanadust ei määra siiski mitte ära aina üksi aastad, vaid see kuidas tema on säilinud ehk alal hoidunud. Hea tervis on tööhobusele paratamatu eeltingimus.

Kõik sisemised elundid, aga iseäranis soolestik peavad heal ja tasuval hobusel mitte ainult vigadeta vaid ka iseäranis head olema. Liikumiselundid peavad olema terved, nad peavad täitsa vabad olema liikumise peale mõjuvatest vigadest, selle vastu ei tähenda suuremat n. n. iluduse vead nagu kooljaluud või muud mitte mõjuavaldavad muhud, tööhobusele. — Sisemiste omaduste poolest tuleb

tööhobuselt nõuda eestkätt rahulikku iseloomu ja vastupidavust. Ühtlane mõjuv samm tõttamata kuid kindel vedamisviis ja raskel kohal hoogne jõupingutus ning selge ja reegliäärane ning võimas jooksusamm tulevad suureks teeneks lugeda. Sugukonna tähtsust seletades, tähendasime juba, et tarbehobuse sugukonna kohta ei tarvitse iseäralikka nõudmisi ülespanna, kuid tõi siiski, et ka kõige paremad tarbehobused saadakse heaks tunnistatud sugukondadest.

Toredushobusena peetava tarbehobuse hindamine.

Nagu alles tähendasime, võivad mõnikord tööhobuse kujulised hobused võrdlemisi head sõidu- ja ratsahobused olla. Kuid päris tõllahobusteks või peeneteks ratsahobusteks ei pea neid niisuguste hobuste tarvitajad mitte, vaid nõuavad toredushobuselt ka toredushobuse tüüpi, toredushobuse sihvakat kehaehitust ja kaunist kuju kui ka toredushobusele omaseid toredaid liigutusi. Pea peab selle pärast olema peenikeste luiega, õrna ehitusega, kael pikk ja sooneline, keha reegliäärane ja võrdlemisi kergekujuline, jalad kuivad ja hea asendiga, kabjad õigekujulised. Toredushobuse karva peale pannakse palju rõhku; ta peab selge ja meeldiv olema, omaniku maitse asi on missugusest värvist ta kõige enam lugu peab. Niisugustele nõuetele vastavad harva ja vaevalt millaski muud kui niisugused hobused, kelle soontes tuntaval määral Idamaa toredushobuste veri voolab. Selle pärast tarvitataksegi toredushobusteks harilikult poolverd või katäisverd hobuseid. Niisugused palava verelised hobused omavad sündimisest saadik toredust peale välimise kuju ka liigutustes, kuid lõpulikult oleneb

nende tarvituskõlbulikkus ja iseäranis nende sihvakas ja sulav liikuvus kasvatuses ja õpetuses.

Tõllahobustelt nõutakse tavalikult eelpool mainitute omaduste lisaks võrdlemisi suurt kogu ning võrdlemisi suurt kuigi sihvakat tugevust.

Päris traavliteks tarvitatakse ainult niisuguseid, kes ses suhtes iseäranis silmapaistvad on. Harva tulebki neid teiste tõugude hulgas ette, kui eriliste traavlitõugude keskel (Orlovitõug ja Ameerika traavlitõug).

Peenteks ratsahobusteks aga kõlbavad ainult niisugused toredushobused, kelle selg on iseäranis kindla ehitusega, turi hästi arenenud, jalad kuivad ja vastupidavad, liigutused nõtked, kindlad ja kaunid. Suguhobuseid hinnates tuleb tüübi poolest kõige suuremaid nõudmisi asetada; suguhobune peab nimelt selle tõu tüübile vastama, keda ta edustab. Tüübile vastava kehaehituse, tõule kuuluva karva, põhjalikult tervete ja eluvõimsate elundite peale kui ka tõule kuuluvate sisemiste omaduste ning kõige pealt usaldatava sugukonna peale tuleb panna kõige suuremat rõhku.

Suguhobuse hoolsal hindamisel on nimelt palju suurem ulatus, kui tarbehobuse hindamisel. Suguhobuse hindamine kuulub otse hobuse tõuparanduse alale, mille juure järgnevas peatükis asume.

Hobuste tõuparandus.

Hobuste tõuparanduse all mõeldakse niisuguseid toimetusi millete abil püütakse hobustes häid omadusi alal hoida ja arendada ja nendest nõrkusi kõrvaldada.

Hobuste materjaal ei ole ialgi nii hea, et teda tarvis ei oleks parandada. Soomes tarvitab ta veel suuresti parandust. Soome hobused on suuruse, kehaehituse, karva ja sisemiste omaduste poolest väga mitmekesised ja nende tüüpki ei ole ühtlane.

Sellepärast ongi hobusekasvatus Soomes peaaegu tänapäevani veel enamvähem ebakindlal alusel olnud. Kuid selle järele kuidas iga hobusekasvataja peajoontes tundma õpib sugutusõpetuse saladusi ja tegelikult nende ja omast kogemusest saadud juhtnõõride järel käib, selle järele võib loota, et Soome hobuse tõug paremaks, ühtlasemaks ja pärivuse poolest kindlamaks muutub ja selle järele edeneb kogu maa hobuste parandustöö, sünnib praegusest parandamatust maahobusest Soome p a r a n d a t u d m a a t õ u g, pärandav tõug, mis tüübi, kehaehituse, tuseduse ja sisemiste omaduste poolest nõuetele vastav ja kuhu kuuluvad loomad oma vahel võimalikult samalaadilised on.

Hobuse tõuparanduse peaülesandeks peab olema niisuguse tõu väljaarendamine, mis maa oludega hästi kokkusünnib ja sellepärast hästi kosub, edeneb ja tervena püsib ning

kelle head omadused võimalikult kindlasti parandusena põlvest põlve edasi saavad antud. Peale selle peab igalpool, kus hobuseid müügi tarbeks kasvatatakse, neid väljanägemise ja kehaehituse poolest, see on üldse välimuse poolest niisuguseks arendama, et nad ostjate nõudmistele vastaksid.

Hobuste tõuparandamise alused.

Hobuse tõuparandus põhjeneb samade loodusseaduste peal, mida elulises looduses igal pool leiame. Samad seadused, millele järele aegade jooksul tuhandeid liike taimi ja loomi on sündinud, maksavad veelgi looduses, nad maksavad ka koduloomade tõuparanduses.

Nii loomad, kui ka taimed sünnivad seemnest. Seemnest, millest elav olevus areneb, justkui peitub tulevane olevus väiksel kujul. Ja kui seeme pääseb soodsatesse olutingimustesse, areneb sellest väiksest kujust uus, enam vähem samasugune olevus kui oli, see, kellest seeme alguse sai. Uute olevuste sündimine, lisandumine, käib siis ses suhtes reegli järele, et igast liigist sünnib sama liiki kuuluv järeltulija. See tuleb olevuste pärivusest. Pärivus on see ga looduses ilmuv kaldumus endiste kujude ja muudegi omaduste alalhoidmiseks.

Kuna aga kõrgemas looduses järeltulija kahest eriolevusest — isast ja emast — algainet, seemet saab ja kuna mõlemad vanemad pärivuse seaduste järele oma omadusi järeltulijatele jätta püüavad, järgneb sellest, et kui vanemates vastukäivaid omadusi on, need omavahel vastolusse satuvad. Millest see tuleb, kumma, kas isa või ema omadused võidule pääsevad ja millest tuleb, et sama järeltulija ena-

masti pärib ühed omadused isalt, teised jällegi emalt, ja et järeltulija võib mõnikord omadusi pärida mitme põlve tagant isa või ema sugukonnast, see on küsimus, mida tegelik kogemus ja pärivusuurimisteadus on katsunud selgitada ja mis talle ka osalt on õnnestanud, kuigi veel palju hämara peidus on.

Nüüdisaegne pärivusuurimine (genetika) õpetab, et päritav omadus ei tarvitse mitte tingimata ilmuda üksikus loomas ega isegi mitmes sugupõlveski kuigi selle ollused (genid) olemas on ja salaja ehk varjatuna päranduvad ja alles mõnes hilisemas põlves jälle avalikult ja selgesti ilmsiks võivad tulla.

Nii siis ei pärandu otse omadused, küll aga nende ollused. Pärivusuurimine paneb sellepärast peärõhku olluste pärandamise peale, selle peale vaatamata, kas need ollused varjatuna püsivad või arenevad nad omadusteks. Et ollused võiksid areneda omadusteks, selleks nõutakse välimisi kui ka sise-misi eeldusi. Nii näituseks pärandab traavelhobune traavli ollused järeltulijale. Kuid need ollused võivad jääda varjatuks ka sel põhjusel, et järeltulijas ei ole tahetud või osatud neid arenendada traavli omaduseks ehk traavli anneteks, või on jäänud ollused varjatuks sel põhjusel, et neil ei ole olnud arenemisvõimalusi selles loomas. Kuid kõigest hoolimata võib niisugune jooksjaollustega varustatud üsna halva käiguga hobune häid jooksjaid sünnitada. Rohkesti seda asjalugu tõestavaid näitusi võiks Soome traavlite sugukondadest üleslugeda.

Üksikud uurijad on tõendanud, et juhusliste muutuste läbi tekkinud omadused võivad kui samad tingimused mitu põlve järgimööda mõjumas on, vähehaaval tõesti päritavateks muutuda, kuid laiemas ulatuses tehtud uuemaaja katsed on näidanud, et see

üldiselt ometi mitte nii ei ole, mispärast selles küsimuses äraootavale seisukohale tuleb asuda.

Pärivusuurimise erivooludest on katseline ristpaaritusuurimine ehk mendelism — uuemal ajal kõige suurema tähelepanu osaliseks saanud. Kõige järel otsustades sünnitab see vool koduloomade tõuparanduses pöörde. Tähtsamad katsed selles tegi voolu looja Austria munk ja loodusuurija Mendel (surn. 1884. a.) taimeomaduste pärivust uurides. Oma katsete najal tegi ta kindlaks mõned n. n. pärivusseadused, millele järele elulises looduses omaduste ollused päranduvad. Mendeli seadusi on mitmed uuemaaja uurijad katseid jätkates arendanud ja järelproovinud. Need seadused on leitud peajoontes tõele vastavateks, mitte ainult taimede vaid ka nende loomade omaduste pärivuse kohta, kellega suuremas ulatuses katseid on tehtud.

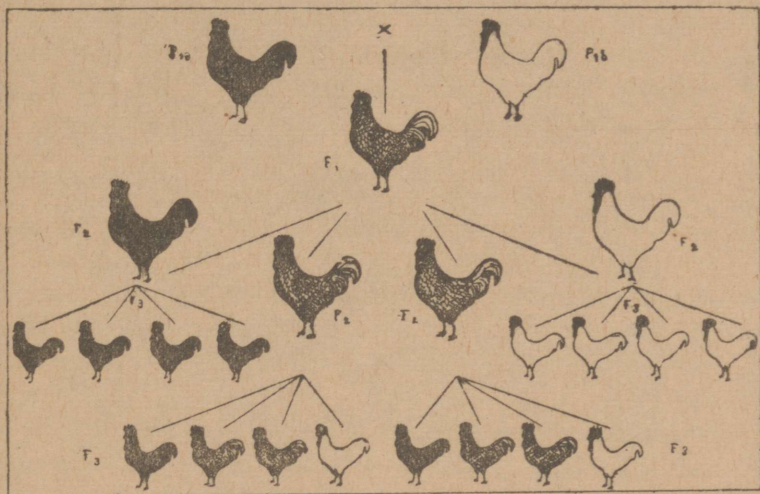
Hobustega ei ole vist millaski selle laadilisi katseid iseäraldi veel tehtud, vaevalt on ka teaduslikka tähelepanekuidki sel määral tehtud, et nende valgusel otsustada võiks, kuivõrd Mendeli seadused kobusekasvatuses maksvad on. Kuid juba see asjaolu, et kõne all olevad seadused on tõestatud maksvatena kõigi katsealuste taimede kui ka nende loomaliikide kohta, kellega võimalik on olnud küllalt suurel määral katseid teha, tohiks küllalt mõjuvatena tõendusena olla selle kohta, et Mendel'i seadused ka hobuste omaduste pärivuse suhtes maksvad on.

Laiemaid uurimisi, mis loomadesse puutuvad, on küll kanadega ja meresigadega toimetatud, kuid on ka juba kõrgemate koduloomadega muu seas eriti karja tõugudega katseid või nende kohta tähelepanekuid tehtud. Suuremaid raskusi sünnitab katsete te-

gemisel see asjaolu, et neid tarvis on iseäranis suurel määral teha, enne kui tagajärge võib loota.

Mil viisil niisuguseid katseid on tehtud, mille järele tagajärjed on äramääratud ja seadused moodustatud, selgub järgmistest näitustest.

Näitus nr. 1. Näitus tehtud Andaluusia kanadega, keda leidub kaks puhast tõugu, nimelt mustad ja valged.

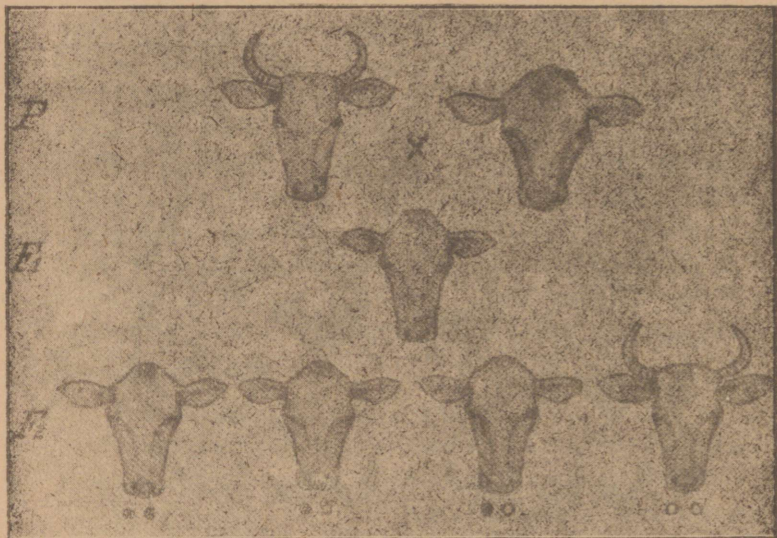

Pilt 43. Mendeli katsed kanadega.

On tähelepanud, et ristpaaritus nende keskel annab esimeses põlves sinetavaid halle järeltulijaid. Need esimese põlve järeltulijad on sellega kõik ainult vahekujud. Sellest võidakse teha lõpuotsus, et need omadused (must värv ja valge värv) on oma vahel ühe jõulised.

Kui neid halle sega tõugu kanu paaritatakse oma vahel, siis pannakse tähele, et sellest paaritusest saadakse — teises põlves — keskmiselt umbes neljas osa ($\frac{1}{4}$) muste, neljas ($\frac{1}{4}$) valgeid ja kaks

neljandikku ($\frac{1}{4} + \frac{1}{4}$) ehk pooled halle. Kolmandas põlves annavad (vahekuju olevad) hallid $\frac{1}{4}$ muste, $\frac{1}{4}$ valgeid ja $\frac{2}{4}$ ehk pooled jälle halle. Kuid hallidest kanadest sugutatud mustad kanad annavad selle vastu omavahel paaritatuna järjekindlalt muste ja samuti annavad hallidest kanadest sugutatud valged

Pilt 44. Mendeli katsed karjaga.

kanad omavahel paaritatuna peaaegu erandita valgeid järeltulijaid.

Seda laadi katsete najal on tõestatud järgmine Mendel'i seadus:

a) Kui paaritatakse kaks looma, kes ühe püsiva pärandatava kalduvuse poolest on ühejõulised, siis tulevad järeltulijad esimeses põlves vanemate vahekujujulised; teises põlves on pooled vahekujujulised, neljas osa

pärib ühe sugu-vanema ja neljas osa teise sugu vanema omadused.

Niisuguseid tagajärgi on saadud siis, kui on oma vahel loomi paaritatud, kellel mõlemil see üks omadus (värv) on põlvest põlve püsiiv olnud, nii et kui näituseks neid puhastõulisi muste kanu on oma vahel paaritatud, on nad annud aina muste järeltulijaid, valged aga on oma vahel paaritatuna annud valgeid. — Nende vahekujul (hallidel kanadel) on vastav omadus (hall värv) selle vastu püsimatu.

Järgmine katse (pilt 44) aga näitab, et omadused võivad päranduda ka teistegi reeglite järele.

Näitus nr. 2. Katsed nii tehtud, et puht sarvilist sugu olev kari on paaritatud puht nudi sugu oleva karjaga. Esimeses põlves on saadud ainult nudi järeltulijaid, millest järeldati, et nudi olek on võimsam, kui sarvilisus, s. o. et nudi olek on sel sel juhtumisel valitsev (domineeriv) omadus ja sarvilisus on selle teelt taganev (recessiivne) omadus. Teises põlves ehk kui neid (sarvilise karja ja nudi karja segamisest sündinud) nudisid oma vahel paaritatakse, sünnib neljas osa ($\frac{1}{4}$) sarvilisi ja kolm neljandikku ($\frac{3}{4}$) nudipäid.

Selle laadiliste katsete najal on tõestatud järgmine Mendeli seadus

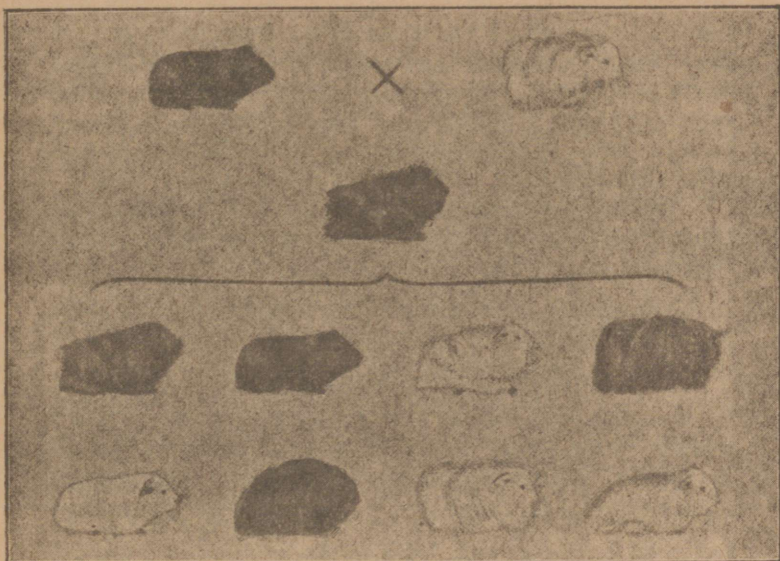
b) Kui paaritatakse oma vahel kaks looma, kes ühe püsiva päritava kalduvuse poolt üksteise vastased on, kuid teise omadus valitsev (domineeriv), kuna aga vastav omadus teises taganev (recessiivne) on, siis tulevad järeltulijad esimeses põlves täiesti teise (valitseva omadusega varustatud vanema) sarnased, kuna aga vastav omadus näib kaduma; teises põlves tuleb kolmneljan-

dikku ($\frac{3}{4}$) järeltulijaid valitsevate omadustega varustatud esivanemate sarnaseid ja ainult neljäs ($\frac{1}{4}$) osa taganevate omadustega varustatud esivanemate sarnaseid.

Nendes katsetes on arvesse võetud ainult üks ainus päritav kalduvus, eelmises (kanades) värv, järgmises (karjas) sarvilisus ja selle vastav nudi-olek. Järgmine katse näitab, kuidas päritavad kalduvused päranduvad, kui omadusi mitu on.

Näitus nr. 3. Need katsed on tehtud kahte laadi omadusi omavate meresigadega (väiksed närijad), kellest ühed kuuluvad mustade, siledate lühikeste karvaga tõugu, teised aga valgete sasis, pikakarvaliste tõugu. Vastavad omadused enk omadus paarid on siis 1) must värv ja valge värv, 2) siledakarvasus ja sasiskarvasus, 3) lühikekarvasus ja pikkkarvasus. Järgnevas näeme, et igaüks neist omadusest pärandub eraldi eelmainitud seaduste järele.

Esimeses põlves: sünnib ainult ühtlaadi meresigu. Nagu pilt näitab, on need mustad lühikese karvaga, kuid sasised. Need on siis pärinud omadusi kummastki vanemast. — Vaatame ligemalt, kuidas eri-omadused on pärandunud. — Must värv on võitnud valge, lühikekarvasus on võitnud pikakarvasuse, sasiskarvasus aga on võitnud silekarvasuse. Pildi peal üleval pahemal pool olev must meresiga on pärandand järeltulijale musta värvi ja lühikese karvakatte, paremal pool olev valge meresiga on aga pärandand sasiskarvasuse. Sellest võime järeldada, et esiteks must värv on valitsev, valge taganev, teiseks lühikekarvasus on valitsev, pikakarvasus taganev ja kolmandaks sasiskarvasus on valitsev, silekarvasus taganev.

Pilt 45. Mendeli katsed meresigadega.

Teises põlvnes: sünnib mitmelaadilisi järeltulijaid. Eelmainitud esimeses põlvnes saadud mustad, lühikese karvaga sasis meresead on nimelt pärinud peale nende nähtavate omaduste ka varjatuid ollu-
 seid vanematelt. Ja teises põlvnes tulevad need varjatudki ollused selgesti tähelepandavate omadustena nähtavale.

Nii sünnib siis teises põlvnes mõlemate esivanemate sarnaseid, kuid ka suur hulk uusi vahekujusid, milledes eri omadused mitmel eri viisil rühmitunud.

Nii võib 1) must värv rühmituda pikakarvasuse ja sasis-
 karvasusega ja siis moodustub must, pika karvaga, sasis meresiga. Ka võib 2) must värv rühmituda pika-
 karvasus ja silekarvasusega, mil puhul sünnib must pika
 karvaga, sile järeltulija; 3) võib valge värv rühmi-
 tuda lühikse silekarvasusega, mille tagajärg on valge,
 lühikse karvaga, sile meresiga; 4) võib omaduste
 rühmitus niisugune olla, et valge värv, silekarvasus ja pika-

karvasus ühte satuvad, siis sünnib loomulikult valge, sile ja pika karvaga järeltulija; 5) valge värv võib ka rühmituda lühikse karvasuse ja sasis karvasusega, millal sünnib valge lühikse ja sasis karvaga järeltulija; edasi võib veel juhtuda sama rühmitus, kui esimeses põlves, siis 6) must, lühikese karvaga, sasisid.

Nende lisaks võib loomulikult ka juhtuda algupäraste esivanemate sarnaseid ehk 7) muste, lühikese ja sileda karvaga ja 8) valgeid, pika ja sasis karvaga.

Niisuguste katsete najal on tõestatud järgmine **Mendel'i seadus**:

c. Kui paaritatakse kaks isikut, kes kahe või mitme päritava omaduse poolest omavahel lahkuminevad on, siis päranduvad eri omadused üksteisest täiesti rippumatult ja siis võivad üksikud omadused rühmituda järeltulijais eri viisidel.

Mida enam lahkuminevaid omadusi vanemad omavad, seda suuremaks võib mitmesuguste vahekujude arv tõusta. — Selles katses ei ole seda arvesse võetud, kui mitu igat erilaadilist vahekujutu teiste vahekujudega võrreldes sünnib.

Kui vaatame pilt nr. 44 ja selle seletust, märkame, et esimese põlve nudid on saanud ühedesse sugurakkudesse (sarvetu oleku olluseid, teistesse jällegi sarvelisuse olluseid. Samuti on lugu teiseski põlves mõlemate all keskel olevate nudidega. Niisugusel korral, s. o. kui mõne isiku eri sugurakud on mingisuguse omaduse poolest üksteisest lahkuminevate ollustega varustatud, öeldakse, et niisugune isik on omaduste poolest heterozygodine ehk segaolluline. Kui isik on mingisuguse omaduse poolest heterozygodine, siis on selle omaduse pärandamine küsitav, sest see ole-

neb sellest, kumma ollusega — käesoleval juhtumisel kas sarvetu oleku või sarvilisusega — varustatud sugurakk juhtub ühinema paaritatava isiku sugurakuga. Kui meie samas pildis (44) pahemal pool all olevat nudi vaatleme, siis näeme, et siin kõik sugurakud on nudi olluslised. Samuti all paremal pool oleval sarvikul loomal kõik sugurakud sarvilisolluslised. Niisugusel korral, kui ühes isikus kõik sugurakud on mingisuguse omaduse poolest samalaadiliste ollustega varustatud, öeldakse, et isik on selle omaduse poolest homozygot ehk puhas olluline.

Teoreetiliselt vaadates peaks täiesti puhtates loomatõugudes — iseäranis n. n. „puhtates liiniates“ — homozygotsus kõikide omaduste poolest tagatud olema. Kuid tõeks tehtud on siiski, et ka kõige kindlamates loomatõugudes kõrvalekaldumisi ette tuleb. See tuleb kindlasti sellest, et õigeid puhtaid liiniaid loomades ei võigi olla. Puhta liinia all mõeldakse nimelt taimeparanduses ühest ainsamast seemneüksusest alguse saanud ja selles puhtana edasi arendatud taimetõugu. Ja loomakasvatuses ei ole see mitte võimalik, kuna sugu jätkamiseks looma riigis kahte isikut tarvis on.

Sama loom võib loomulikult ühede omaduste poolest homozygodine olla, teiste poolest aga heterozygodine (Mendel'i III seaduse järele). Kõige soovitamam müdugi oleks, et suguloom oleks heade omaduste poolest homozygodine ja nõrkuste poolest heterozygodine, sest siis päranduksid esimeste ollused kindlasti teiste ollused aga ei päranduks mitte igal paaritusel.

Ristpaarituse tähtsus tegelikus tõuparandustöös on selles, et tema abil võidakse häid omadusi järeltu-

lijatele mitmelt alalt ühendada, nii luuakse sel teel uusi kujusid, kes kasulikumaid omaduste rühmitusi omavad, kui kumbki esivanemaist. Koduloomade tõuparanduses on eesmärgiks igal eritjuhtumisel neid omadusi ühendada katsuda püüda, mis loomadele tarbeväärtuse annavad.

Kuid arvesse tuleb võtta ka see asjaolu, et niisugusel ristpaaritusel suurem osa järeltulijaist niisuguseid omadusrühmitusi omandavad, mida meie ei soovi, ja üsna väike osa järeltulijaist, juhtub just need omadused saama, mida soovime ja mida arendada püüame. Selleks, et ühendamise tagajärgi püsivateks ja põlvest põlve päritavateks teha, peame sugulooma valikut arvamata hoolsasti ja järjekindlalt toimetama ja seda põlvest põlve jätkama. — Mida rohkem omaduste poolest esivanemad lahku lähevad, seda raskemini asi õnnestub.

Siin mainitud katsetes on saadud kogemusi ainult selgesti nähtavate omaduste poolest, nagu värvi, karvalaadi j. n. e.

Niisuguseid omadusi on võrdlemisi hõlbus üksteisest eraldada ja tõestada. Palju raskem on loomulikult katseid teha koduloomade sisemiste omaduste seisukohast vaadates. Need on igatahes palju mitmekesisemad. Paljude omaduste sündimise peale võivad mitmed pärivusasjaolud mõjuda. Nii võib kindlasti mõnigi omadus astmeliselt lisanduda sellest olenedes, kui mitmel esivanemal samad omadused on olnud.

Kuidas üksikud pärivusollused sündinud on, ei ole teada. Siiski on mõnikord, kuigi väga harva nähtavasti tõestatud, et uusi päritavaid omadusi võib sündida sel teel, et endised omadused hävinevad.

Nii hämarad ja salapärasusse peidetud kuigi pärvus seadused veel esialgul on, peab mõõndama, et viimaste aastate pärvusuurimised on igal juhtumisel avanud uusi radasid loomakasvatuse mitmekesisel tööväljal. Lai tööväli on teaduslikul pärvusuurimisel igatahes veel ees.

Tegelikus tõuparandustöös tuleb ikkagi kasutada neid tulemusi, mida senise pärvusuurimise saavutused pakuvad. Ja kuigi senini teaduslik pärvusuurimine veel puudulik on, võidakse siiski juba tema abil valgust heita paljude pärvusküsimuses ettetulevate nähtuste peale, mis meile senini võimatud näisid ära seletada, näisid n. n. looduse tujudena.

Tegelik hobuste tõuparandustöö.

Mõistliku tõuparanduse esimeseks tingimuseks on, et hobuse tõuparandaja põhjalikult seda hobuse materjaali tunneb, mida ta kavatses parandama hakata. Sellest ei ole küll, et ta pealiskaudselt neid suguloomi tunneb, keda ta mõtleb parandustöös põhiainena ehk lähtekohana tarvitada, vaid ta peab põhjalikult teadma, missugused nähtavad ja märgatavad omadused kui ka salajas peidetud kalduvused neil suguloomadel on. Sest nagu eelmises peatükis seletatud katsetest selgub, võivad salajas peidetud kalduvused järgmises põlves sagedasti avalikult nähtavatena, täiesti arenenud omadustena ilmuda. Kui siis suguloom on vanemait või esivanemait kuigi sala kalduvusi niisugusteks omadusteks pärinud, mida meie ei soovi, siis ei ole meil mingisugust kindlust selleks, et need kalduvused järeltulijais mitte

ebameeldivate omadustena ilmsiks ei tuleks. Teisest küljest jällegi võime loota, et kui sugulooma päritolek tagab temas peidetud kujul soovitavaid kalduvusi olevat, siis võivad need järeltulijais sündsapaarituse abil väga tähtsaks paremuseks areneda. Kõige paremad lootused on meil loomulikult siis, kui suguloom omab nähtavatena omadustena kõik soovitavad head küljed ehk paremused ja kui need samad omadused on ühtlasi täielikult välja arenend tähelepandavalt tema mõlemates vanemates, või koguni kõigis esivanemateski mitmest põlvest saadik. Selle vastu kui suguloomaks tarvitatud loom omab ise mitmeid ebasoovitavaid omadusi ehk nõrkusi ja kui tema mõlemad vanemad või koguni mitmedki esivanemad on samu nõrkusi omanud, siis oleks liiaks julge loota, et niisugune loom järeltulijaid annaks, kelles need omadused meile soovitavas sihis täiesti oleksid parandatud. Iseäranis tähtis on sellega hobuse tõuparanduse kordaminekule, et sugutamiseks tarvitatud loomade päritolek oleks tuntud, s. o. et teada oleks, missuguste omadustega eriti kumbki vanemaist ja ka iga üksik viimaste põlvede esivanemaist on varustatud olnud. Alles siis, kui tuntakse põhjalikult sugulooma ennast ja sama põhjalikult ka tema sugukonda, alles siis võidakse sugulooma tõelist suguväärtust hinnata. Veel paremini, kui suguvõsa põhjal võime järeltulijate põhjal sugulooma tõelist väärtust hinnata. Need äraproovitud sugumärad ja sugutäkid, kes näitavad, et nad peaaegu reeglipäraselt järeltulijaile väärtuslikka omadusi edasi annavad, need peetagu suures hinnas, olgugi neis enestes vähem väljaarenenud omadusi. Neis võivad igatahes esivanemaitl päritud kal-

duvusid mainitud heade omaduste poole olla. — Sagedasti ongi juhtunud, et algul võrdlemisi väheväärtuliseks peetud suguhobune on ootamata kujunenud iseäranis väärtuliseks suguloomaks. Ja kui siis on — kuigi pärast poole — tema vanemaid ja esivanemaid uurima hakatud, kõigi nende omadusi, siis on sagedasti - niivõrd kui sugukonna kohta on selgusele jõutud — tähelepanud, et niisuguse sugulooma esivanemate hulgas on olnud kas üks või mitu nende samade väärtuslike omadustega varustatud looma, kes samuti sagedasti on järeltulijaile neid samu väärtuslike omadusi suutnud pärandada. Sellepärast peab sugukonna uurimisi ettevõttes mitte ainult seda tähelepanema, missuguste omadustega keegi esivanemaist on varustatud olnud, vaid ka seda, mil määral keegi neist on suutnud häid omadusi muile järeltulijaile edasi anda, peale küsimuse all olevale sugukonnas esinevale. Suguhobuse tõelist suguväärtust uurides peab sellepärast arvesse võtma ka tema sugulasi.

Niisugust suguhobust, kes näib kindlasti oma omadusi pärandavat ehk kes üldse, nagu öeldakse, jätab ühtlase järelsoo, niisugust hüütakse kindlasti pärandavaks. Enamasti põhjeneb see kindla päritoleku peal, s. o. sugutabel näitab, et selles sugukonnas esinevad isikud, kes samu omadusi on omanud ja neid m. s. küsimuse all olevale suguloomale pärandanud. Ja niisugusel korral on pärvus sugukonna peale põhjenev pärvus. Kui mõni kuigi väga ebakindlast sugukonnast sündinud hea suguhobune, kelle sugukonnas harilikult nimetamisväärlist pärvust ei ole, just kui kogemata — vastu ootusi — tähelepanemisväärt kindlasti oma omadusi järeltulijaile pärandab, siis tuleb see niisugu-

sel korral isiklisest pärivusest. Kui seda viimaks mainitud nähtust Mendeli pärivusseaduse valguses vaatlеме, siis leiame selle kohta väga hästi arusaadava seletuse: see isik on sellega uue õnnestunud omadusrühmituse kindlasti päritav tulemus. Samuti kui iga üksik loomatõu parandaja põhjalikult sugumaterjaali, mille peale ta tõuparanduse põhjendab, tundma peab, samuti peaksid ka juhtivad mehed suuremas tõuparanduse piirkonnas katsuma selgusele jõuda, missugune sugumaterjaal üldse olemas on, missugune sugumaterjaal tõuparanduse piirkonna üksikus osades olemas on ja kui võimalik, missuguste omadustega tõuparanduse piirkonnas üksikud hobuste sugukonnad varustatud on. Iseäranis tähtis on, et juhtivad mehed üksikasjaliselt tunneksid tõuparanduse piirkonna paremate sugukondade paremateks peetud loomi, s. o. neid suguhobuseid, kelle peale kogu tõuparanduse piirkonna lootus põhjendatakse. **Teine tingimus** tõuparanduse õnnestumiseks on see, et tõuparandaja peab selgusel olema, missuguseks ta mõtleb parandatavat hobuse tõugu arendada, s. o. missuguse tüübi, missuguse kehaehituse ja karva poole ta mõtleb püüda, ja kõige pealt, missuguseid sisemisi omadusi ta sooviks tulevaid hobuseid omavat. Niisugune selge siht, kindel eesmärk on kõige tõuparanduse tähtsam eeldus. Mida pikemat aega hobuse tõuparandaja samas sihis tööd teeb, seda kindlamad on kordamineku võimalused. See hobuse tõuparandaja, kes aina aga sihti muudab, püüdes kord ühe, kord teise tüübi, kehaehituse, kogu ja teiste omaduste poole, sel ei õnnestu asi kindlasti millalgi, ta ainult segab ja hävitab hobuse tõust needki head omadused, mis tal enamalt on olnud. Kes niimoodi teeb, see ei ole hobuse tõuparandaja nime väärt. Kui küsimuse

all on kogu maakoha või suurema hobuse tõuparanduse piirkonna hobuse materjaali ühtlaseks arendamine, üldistele nõudmistele vastavaks, siis tuleb niisugusel korral töösiht selgeks teha, eesmärk, kuhu püütakse, kindlaks. Niisugused tõuühisused, kes umbkaudu ilma ühise püüdeta toimetavad, ei jõua iialgi eesmärgile, vaid kobavad sinna tänna, vahel ehk juhtumisi kordaminekut saavutades, teine kord aga tagurpidi minnes. — Mida laiemas loomakasvatuse piirkonnas aina sama sihi poole püütakse, seda paremad on edu võimalused, sest siis võivad tõuparanduse piirkonnas tegutsevad ringkonnad kui ka üksikud hobusekasvatajad teistelt abi saada. Samad omadused on ju siis kõigi tõuparandajate püüdesihiks. See, kes kõige enam suudab paremaid tulemusi saavutada, võib neid ka teistele pakkuda. Ja ühes hobuse sugukonnas saavutatakse ühe omaduse poolest edu teises teise poolest. Sündsalt ja õnnelikult neid üksikuid saavutusi ühendades võib tagajärg olla mitme võrra edukam, kui siis, kui tõuparandaja üksi oma sihi poole püüab.

Kolmas tingimus: Hobuse tõuparanduse kordaminekuks on, et tõuparandaja põhjaliku kava välja töötab, selle kohta, mil kombel ta oma peaesmärgi mõtleb saavutada. Kui ta teab, missugused omadused keegi tema suguloomadest omab ja kui ta ka teab missuguseid omadusi tema peaesmärgile vastavad parandatud hobused omama peavad, siis tõuseb küsimus, kuidas seda muudatust saavutada. Ka siin tuleb täielik kava kokku seadida. Tuleb ette kavatseda, missugusest sugukonnast või missugustest sugukondadest kõige paremini puuduvaid häid omadusi parandatavasse hobusetõugu saada võiks. Kuid sellest ei ole küllalt. Tuleb hoolega uurida ja kindlaks teha, et neis sugu-

kondes, keda parandustöös abiks mõeldakse tarvitada, niisuguseid nõrkusi, niisuguseid ebasoovitavaid omadusi ei ole, mis ehk hävitaksid need paremad omadused, mis parandatavas hobusetöös juba ennemalt olid. Peab meeles pidama, et Mendel'i seaduse järele iga eri omadus päranduda võib teistest olenevata. Sellepärast ei tulegi katsuda korraga kõiki nõrkusi kaotada, vaid hobusetöös parandustöö tuleb teha astme viisi. Põlv põlvelt tuleb katsuda lisada, kas üht või, kui õnnestub, mitut head omadust korraga, ettevaatlik olles, et endiseid saavutusi mitte hävitada. Järeloomõtteleja hobuse tööparandaja teeb sellepärast, nagu juba tähendasime — kauemaaegseid kavatsusi, missugusest sugukonnast ta katsub mingisugust head omadust muu retseda, seda parem kui ta samast sugukonnast mitut ühe korraga võib saada. Oma määra mõne niisuguse tükuga paaritades, kes üldiselt rahuldavalt hea on, kuid hästi varustatud on selle omaduse poolest, mida eestkätt tarvis oleks parandada, tükuga, kelle sugukond või järeltulijad või ka mõlemad tagavad, et tema omadused ja iseäranis küsimuses olev paremus ka pärandatud saavad, võib ta loomulikult juba esimese katsega soovitud omadused järeltulijaisse saada. Ka õnnelisel juhtumisel ei või selles saavutuses täiesti kindel olla. Tuleb nimelt meeles pidada, et niisugused omadused, mida ema poolt ennemalt ei ole, võivad hõlpsasti järgmises põlves hävineda, sest ema sugukonna nõrkused võivad ehk vastu panna ja kindlamini päranduda, kui is poolt saadud paremused. Sellepärast ongi tarvilik saadud järeltulijad veel samasuguste omadustega varustatud suguloomaga paaritada. Kõige kindlam tagajärg saadakse muidugi, kui eelmises paarituses saadud järeltulija jälle samasse sugukonda kuuluva

hobusega paaritatakse, nagu eelmiselgi korral. Nii-sugust teguviisi nimetatakse sugu kindlusta-miseks.

Tõuparanduses peab sellega püüdma: 1) muretseda üht või ka mitut soovitud omadust hobuse tõugu ja teiseks kinnitada seda. Alles kui eelmised saavutused on saanud kindlustuks ja tõesti päritavaks, alles siis tuleb püüda uusi häid omadusi muretseda, mis jälle sel kombel kindlustada tulevad. Nii jõutakse aste astmelt ja põlv põlvelt peaesmärgile.

Kõik eelmainitud asjaolud mõjuvad suuresti pä-rivuse lisamiseks. Kuid tähelepanna tuleb siiski, et kuigi vars vanemalt kui tahes kindlaid kalduvusi pä-rind on, ei saa need kalduvused siiski täielikult välja areneda, kui mitte olu tingimused selleks are-nemiseks võimalust ei anna. Nii mõjuvad ilma-d, karjasmaa tingimused, toit-mine, ravitsemine, liikumine, tar-vitamine j. m. õige suuresti selleks, et kalduvused areneksid võimalik-kult täielikult. Kui mõni vars vanemalt pä-rinud on kalduvuse tugevaks kehaehituseks, ei saa ta siiski mitte täiesti tugevaks hobuseks areneda, kui mitte ravitsemine otstarbekohane ei ole; temast tuleb nõrgemalgi ravitsusel küll ka enam vähem tüse loom, kui ta kord vanemalt pärinud on tugevuse kalduvused, kuid alles siis, kui ta oma kalduvuse kohase ravitsemise osaliseks saab, alles siis saab temast areneda niisugune võimas loom, missugusena ta seemnes väikesel kujul peitub. Nii ei tule heaan-delisest traavlisälust head jooksjat, kui teda mitte selles sihis ei suudeta arendada. Loomulik on ka, et näituseks väljamaa tõugu parandatuist hobusist sündi-

nud varsad oma täielikuks arenemiseks samasuguseid olutingimusi nõuavad, missuguste osaliseks küsimuses olev tõug kodumaal on saanud. Kui meie siis mitte samasugust toitu ja ravitsemist ja samasugust ümberkäimist ja tarvitamist pakkuda ei suuda, kui need on, milledes võõras tõug kodumaal on arenenud, siis ei maksa meil hakata paaritamist väjamaa tõugudega, sest mõne põlve jooksul kustuvad kindlasti selle väljamaa tõu omadused õige tuntavalt. Siis läheb meie hobusekasvatamine tagurpidi või ei lähe korda seda kätte saada, mida püüti ning olutingimused ja kasvatusviis suruvad oma pitsari meie kasvandikkude peale.

Hobuse tõuparandaja peab siis hobuste olutingimused toitmise, ravitsemise ja tarvitamise niisugusteks korraldama, et loomade kalduvused headeks omadusteks täiel määral võiksid areneda.

Paaritusviisid.

Hobuseid võidakse parandada peasjalikult kahte eri paaritusviisi tarvitades, nimelt ristpaaritust või puhast paaritust.

Ristpaarituseks nimetakse niisugust paaritusviisi, kus paaritatakse oma vahel lahku minevaid omadusi omavaid loomi. Siin siis just kui segatakse kahte erilaadilist seemet. Harilikult mõeldakse ristpaarituse all seda, et paarituseks tarvitakse eri tõugu loomi.

Ristpaarituse abil tahetakse üldse kahe tõu häid omadusi ühendada. Siin on tegemist loomadega, kellel on mitmest tõust päritavaid isesuguseid omadusi. Sellega on ristpaarituse hobuse tõuparanduses eba-

kindel abinõu ja nõuab igal juhtumisel tema tarvitalt suurt osavust ning ettevaatust. Iseäranis tuleb tähelepanna, et kui soovitakse ristpaarituse abil püsivamaid tagajärgi saavutada, peab tõuparandaja suutma ristpaarituse teel saadud järeltulijale sama häid ja otstarbekohaseid elutingimusi (ravitsemine, toitmine, tarvitamine ja muud) pakkuda, nagu nad on olnud selle parandatud tõu kodumaal, kelle abil parandust mõeldakse ette võtta. Esimeses põlves võidakse küll sagedasti mõistliku ristpaarituse abil häid tagajärgi saada (vaata Mendeli s.). Nii on näituseks Soomes mõnedes Lõuna-Soome suurtes mõisates õige tusedaid otstarbele vastavaid tugevaid tööhobuseid saadud Soome märasid väljamaalt toodud Belgia täkkudega paaritades. Kuid nende n. n. „pool-ardenide“ tarvitamine omavaheliseks jätkuvaks paarituseks üldiselt ei õnnestu.

Kui ristpaaritust ainult kord tarvitatakse, nimetatakse seda **juhusliseks ristpaarituseks**. See võib — nagu juba mainitud — anda häid tagajärgi siis, kui ainult tarbeloomi soovitakse saada, keda edaspidi suguloomadena enam ei tarvitata.

Jätkuvaks ristpaarituseks kutsutakse niisugust paaritust, kust igakord sama võõrast tõugu parandusainena tarvitakse. Niisugune teguviis on tarvilik näituseks mitmesuguste poolverd toredushobuste tõugude moodustamisel (vaata pilt 34). Korratut ristpaaritust, kus sugutamiseks tarvitakse ilma iseäralise sihita mitmesuguseid eri tõugu, või segatõugu olevaid või tundmatut tõugu olevaid loomi tõuparanduse aineks, kutsutakse **segapaarituseks**. See viis tuleb aina hukka mõista. Segapaaritusega on paljudes maades maa algupäralised hobused peaaegu hävitatud ja sellega väga raskesse seisukorda jõutud.

Puhaspaaritus on niisugune paaritusviis, kus suguloomad sama segamatut tõugu on. Juba see ütetus eeldab, et kui puhaspaaritus tõuparanduse abinõuks on valitud, siis ei tohi sugutamiseks niisuguseid loomi tarvitada, kelle tüüp, kehaehitus või muud omadused tõendavad, et siin mitte ainult teiste tõugude segu ei ole, vaid võõra tõu omadused veel koguni selgesti esinevad. — Puhaspaaritus on aja jooksul kõige kindlam, sest samatõulised loomad on kümnetes põlvedes samas sihis arenend. Kuna nii olles sama laadiline arenemine kummagi looma poolt pärivuse põhjaks on, kuna siis isa ja ema ning nende suguvõsad sarnased on, on püsimine puhtas tõus mitme võrra kindlam, kui ristpaarituse abil parandatud maa tõul. Peale selle on puhaspaarituse abil parandatud maa tõul, suguloomadena palju suurem väärtus, kui ristpaarituse kaudu saadud paremailgi tõugudel. Puhast paaritust võime tarvitada kas oma maa maatõugu hobuste keskel või väljamaalt toodud puhast tõugu looma keskel, viimaks mainitud juhtumisel siiski eeldades, et suudame, nagu juba sai tähendud, sellele väljamaa tõule samasuguseid olusid pakkuda, kui tal kodumaal olid. Kodumaa maahobune on üldiselt põllutöö ja hobusekasvatuse arenemisega ühel arenemisastmel, mille läbi meie maahobuseid pidades ja neid ajajooksul puhaspaarituse abil parandades saame hobuse tõu, mis meie põllutöö ja hobusekasvatusega ühtlasi areneb. Niisugune tõuparandus nõuab tõsi küll aega, kuid on kõige kindlam. Puhast paaritamist tarvitades paaritatakse, nagu mainitud, oma vahel sama tõugu ja võimalikult ühte laadi loomi, loomi, kelle sugukonnaski esineb võimalikult suur ühtlus. Kõige enam üks teise sarnased, on harilikult samast sugukonnast või sama tõugu

olevad loomad. Sugulaste vahelist paaritust nimetatakse sugupaarituseks. Peaaegu kõikide hobusetõugude juures on sugupaaritust tarvitatud, mõnikord väga lähedaltki. Sugupaarituse abil saadakse nimelt omadused kõige kindlamini päritavateks. Sugupaarituse kaudu võidakse sellega tõuparanduse tagajärgi päritavateks teha ehk kindlustada. Sugupaarituse abil võime siis pärivusvõimet tõsta ja juure muretsetud omadusi tulevate põlvade kasuks kindlustada. Kuid lähedas sugupaarituses peitub ka hädadoht. Sest samuti kui sel teel kindlamaks muutub heade omaduste pärimine, samuti tulevad ka sugukonnas olevad nõrkused ikka enam silma paistvamaks ja päritavamaks. Sellega siis head küljed paranevad, kuid halvad küljed pahenevad. Sellepärast õnnestub väga lähedane sugupaaritus üldiselt harva. Kaugem sugupaaritus õnnestub selle vastu õige sagedasti, kui aga paaritatakse loomad muidu üksteisega sobivad.

Kui kaks ühest täkust või ühest mārast alguse saanud ja mõnes põlves üksteisest lahus arendatud suguhobust jälle ühendatakse, näituseks sel kombel, et mõni eri suguharusse kuuluv täkk teise suguharusse sugutäkuks viiakse temaga viimaks mainitud suguharusse kuuluvaid sugumārased paaritades, siis kutsutakse niisugust teguviisi vereühendamiseks. Sest siin ühinevad kahe suguvanema vered jälle uuesti. Nagu eelmisest näeme, võime sugupaaritusi samuti vereühendamise abil, kui seda oskame õieti tarvitada, suuri tagajärgi saavutada, kuid sugupaaritust — iseäranis lähedat — tuleb tarvitada jälle ainult täielikumais sugukondes ja igapidi hästi arenenud loomade keskel.

Suguloomade valik.

Eespool sai juba tähendatud, et kogu tõuparandus põhjeneb suuremalt osalt suguloomade valikul. Sellepärast peab võimalikult hoolsasti määrasid valida, kelledest kavatseme varsu jätta ja veel hoolsamini täkkusid, keda mõeldakse sugutäku vastutavaks tegevuseks tarvitada. Ja põlv põlvelt tuleb tõu jätkajateks niisuguseid valida, kes kõige paremini tõuparanduse sihile vastavad. Juba tähendasime, et mida põhjalikumalt iga üksiku kõiki, nii nähtavaid kui ka peituvaid omadusi tunneme ja mida hoolsamini tunneme nende sugukonda mitmest põlvest saadik, seda kindlamini võime valikut tarvitada ja seda suuremad on heade tagajärgede võimalused.

Tõuparanduse eesmärki silmas pidades peab suguloomade valikul kõik asjaolud arvesse võtma, mis nende sündsuse, tasuvuse, suguvõime ja pärivuse peale mõju võivad avaldada. Suguhobune peab igapidi hea hobune olema, nii tüübi, kehaehituse, kogu, karva kui ka sisemiste omaduste poolest võimalikult täielik ja oma ülesannetele sünnis; peale selle peab ta keha rammu pidama, vastupidav, vaba päritavaist tõbedest ja töövõimuline olema, nii et ta igapäevases töös ja toimetuses ajajale head meelt valmistab. Kuid sellest ei ole küllalt. Peab eeldusi olema, et ta need head omadused parandusena järeltulijaile jätab, ja mitte ainult oma järeltulijaile, vaid järeltulijate järeltulijaile mitmest põlvest saadik. Iseäranis tähtis on sellepärast arvesse võtta missugusesse hobusetõugu ja sugukonda suguhobune kuulub. Mida rohkemast põlvest meie oma suguloomade vanemaid tunneme ja teame, et nad head ja üks teise sarnased on olnud, seda kindlamini võime neist häid järeltulijaid loota. Täielikud ja kindlad teated suguloomade

sugukonna kohta on paratamatud. Meie peame teadma oma täkkude ja märade vanemaist, vanemate vanemaist ja koguni veel nende vanemaist, missugune igaüks on olnud, missugune väljanägemise poolest, missugune oma võimiste ja tasuvuse poolest, missugune sugu- ja pärivusvõime neil on olnud j. n. e. Alles siis kui looma nii põhjalikult tunneme, alles siis võime tema suguväärtust enamvähem hinnata, Kuid alles siis võime tema täielises suguväärtuses kindlad olla, kui ta juba oma järeltulijaga on tõesti näidanud, et ta suudab tema peale pandud lootusi täita. Nii vahel juhtubki, kuigi harva, et heast soost olev ja ise hea loom, ometi võrdlemisi vähe kõlbulik suguloom on, vahel aga juhtub ka ümberpöörduvalt, et niisugune hobune, kes ise hea on, kuid kelle sugu võsa iseäranis häid pärivus-võimeid ei eelda, ometi kõigest hoolimata väga väljapaistev suguloom on (isiklik pärivus). Need viimaks mainitud juhtumised tulevad siiski eranditeks pidada. Reegliks tuleb pidada, et heast soost olev suguhobune pärivusvõime poolest kindlam on, kui segatud soost olev hobune. Kui meie oma lootuse erandite peale põhjendame, siis õnnestub meil ka ainult erandina.

Mõnikord leiame segatõugu hobuste hulgas niisuguse tugeva looma, kes meile ütlemata meeldib ja keda sellepärast nii mõnigi sugutamiseks hakkab tarvitama, ses lootuses, et niisugune hea hobune ka hea varsa annab. Ei või salata, et niisugusel korral mõnikord ka õnnestub, iseäranis kui teda paaritakse mõne temale sündsä, kindlasti puhtatõulise suguloomaga. Kuid väga sagedasti ja — võime öelda — kõige sagedamini jäävad lootused siiski juba esimeses põlves täideminemata. Igatahes on niisugune paaritus nagu juba on tähendud ristpaaritus. Selle-

pärast ei pea mitte imestama, kui puhaspaarituse põhimõtteid nõudvad auhinnakommisjonid näitusel niisugusest ristpaaritusest saadud heagi järeltulija ärapõlgavad. Selleks on nemad õigustatud kui ka sunnitud. Sest niisugused ristpaarituse ja veel enam segapaarituse kaudu saavutatud õiged teed ei vii milgi juhtumisel hobusekasvatust püsivalt edasi vaid ümberpöörduvalt viivitavad kindlate tagajärgede saavutamist.

Sugutäkk.

Meie oludes on harilik, et sugutäkku hinnates pearõhku kehaehituse ja enam arenenud hobusepidajate keskel ehk ka tüübi peale pannakse. Kui täkk lisaks veel hea karvaga, kogu poolest tüse ja hea käiguga on, siis peetakse teda juba õige heaks sugutäkuks. Kõigis neis maades, kus õnnelikus seisukorras ollakse juba välja arendatud tõugusid parandada, hinnatakse sugutäkku siiski teiste põhimõtete järele, s. o. arvesse võttes ka asja teisi külgi. Võime peaaegu öelda, et nii tähtsad omadused kui näituseks kehaehitus ja karv ka on, jäävad nad selles hindamises siiski teisele kohale. Esimesele kohale asetatakse korralikus hobusekasvatuses täkk hinnates nõudmine, et täkk peab isa kui ka ema poolest headest usaldatavaist ühelaadilisist sugukondadest põlvenema; ta peab kuuluma hobuste sugukonda, kes juba on kindlustunud nii, et nende omadused on pärandatavad, ta peab niisugusesse kindlustunud sugukonda kuuluma, kes oma töu parematest ja tüübilisematest sugukondadest väljavali tute hulka loetakse. Kui täkk tundmatust või sega sugukonnast on või kui ta kuulub niisugusesse sugukonda, kes mingisugust tähelpanu ei ole

suutnud äratada ei omaduste ega ühtluse poolest, veel vähem pärivuse poolest, siis ei anna kogenud hobuseparandaja niisugusele tükule suuremat väärtust, ka siis mitte, kuigi tema kehaehitus oleks haruldaselt hea, karv kui hiilgav tahes ja kuigi tema muud omadused tunduksid headena. Ta nimelt ei usalda tema pärivusvõimet enne kui täkk võimalikult järeltulijate kaudu tõendab, et ta haruldaselt suure pärivusvõime omab; sugukonna peal põhjenevat pärivust ei või niisugusel tükul milgi juhtumisel olla ja sellepärast on tema pärivusvõime üsna väikene. — Kui täkk tähtsasse sugukonda kuulub ja iseäranis, kui tema ema paljude ja väljapaistvate järeltulijate kaudu näidanud on, et ta heast sugukonnast on ja kui tema isa üldiselt tüübilisi ja häid varsu on jätnud, siis võidakse noore täku kui sugutäku peale teatavaid lootusi panna, kuigi tema kehaehitus igas suhtes eeskujulik ei ole. Kuid alles siis kui niisugusesse sugukonda kuuluv täkk on oma kuulsa sugukonna parem ja tüübilisem edustaja ja kui tal ühtlasi selge täku välimus on, alles siis võime temast esimese klassi sugutäkkku loota, täkkku, kes suudab oma sugukonna keskel häid omadusi kindlustada ja kes eduga suudab oma kuulsa sugukonna omadusi vähem väärtusliste sugukondade hulka külvata ja neid sellega parandada.

Sai tähendatud, et sugutäkul peab olema t ä k u vä l i m u s. Selle all mõeldakse, et sugutäkk peab oma väljanägemise poolest paistma — tükuna, tal peab olema isasele loomale omane energiline pea ja selles lahtise vaatega ausad silmad, tugev reeglipärane täku kael, võimas tihe keha ja tugevate liikmetega jalad. Ja tal peab olema täku seisak. On tähelepanud, et niisugune täkk, kelle kogu väljanägemine isasele loomale omast mehisust — jõudu ja ta-

gasi hoitud energiat avaldab on väiksematest keha-
vigadest hoolimata sugutäkuks väärtuslikum kui pa-
rema ehitusega ja loomupoolest meeldivamgi ruuna
sarnane täkk. Selle kõigega ei taha meie sugugi
öelda, et sugutäku kehaehituse peale tarvis ei ole
rõhku panna. Kaugel sellest! Meie püüe on ainult
hobuse kasvatajate tähelpanu selle peale juhtida, et
sugutäkku valides tuleb teda otsi-
da ainult headena tuntud sugukon-
dadest ja nende hulgast tähelpanu
pöörata tõesti täkkudena paistva-
te loomade peale, niisuguste tāk-
kude peale, kes üldisjoontes usal-
dust äratava ja võimsa sugutäku
mulje jätaavad. Alles selle järele tuleb keha-
ehitus üksikasjalisemalt järelvaadata ja selle keha-
ehituse järelvaatuse juures ei pea meie mitte väi-
kestest vähemtähtsatest üksikasjadest kinni hakkama.
Juba eelpool mainitud täku välimusse kuuluv täku
tūse kuju eeldab üldist tugevust kehaehituses.

Loomulik on, et kehaosad niisugusel korral on
enamvähem suhtelised ja tugevad. Ühe või teise
asja kohta võivad siiski esineda mõnesugused soo-
vid. Kuid kui kehaehituses mitte just mõndasugust
nõrkust avaldavaid kohte ei leita, ei tule täkku siiski
mitte ära põlata. Kui tema kehaehituses hea ja
kokkukõlalise üldmulje kõrval mõni tähelepandav
paremus esineb, siis kaalub see rohkem kui mõnesse
asjasse vähe puutuvad kehavedad. Mitmed väljamaa
hobusetundjad tõendavad, et see hobune, kelle keha-
ehituses midagi laita ei ole, omab vaevalt midagi tä-
helepandavalt head omas kehaehituses. Sest kui mõ-
ned kohad iseäranis hästi on arenenud, siis paista-
vad keskmiselt arenenud kehaosad juba puudulikku
dena ja annavad põhjust märkuste tegemiseks; ehk

teisiti öeldes : see hobune, kelle kehaehituses midagi laita ei ole, on igast kohast keskpärane. Kuid meie oludes, kus hobuste tõuparandamine veel alles algastmel on, peab vähemaid ehitusvigu esialgul andeks andma, sest kui meie seda ei tee, jõuame omas tõuparandamises kergesti eksiteele. Kus aga võimalik, tõstetagu nõudmisi ka ses suhtes.

Ja selle juures ei tohi ühtegi kahtlust tõusta sugutäku tervise juures. Tema läikiv karvakate ja kõhu ümargune kuju peavad tõendama toiduseedivuse laitmatust ja vilgast ainevahetust, selge hingamine hingamiselundite tervist, rahulik, kuid siiski erk ja väle loomus, ergukava kindlust ja tasakaalu ning kogu luustiku kokkukõlaline ja loomulik arenemine, seda et ta vaba on vähematest kondinõrkustest ja vigadest.

Kui noor täkk eelmainitud nõudmisi täidab, tuleb teda sõiduks katsuda. Tuleb selgusele jõuda, kas hobune sellele vastab, mida tema väliskoor lubab, kui ta ühetaoliselt ja tasaselt, kuid erksasti tugevat koormat veab ja kui tema jooksumine on hoogne ja selge ja loomus aus ning kui tema ka pikemal teekonnal väsimatuna ja erksana püsib, siis võib sellest järeldada, et teda ei ole tegevuseta üleskasvatatud. Siin võidakse ka soovida, et tema siseomadused vastaksid meie tõuparanduse eesmärgile. Kuid kui tema selle lisaks teekonna kui ka sõidu katsetes igapidi vastupidavana töö ja sõidu hobusena näib, ja mitte ainult võiduajukangelane ei ole, siis on seda enam tagatise et temas Soome hobuse kadajasitke sisu elab ja et tema künnapad ja liikmed kui ka lihaksed on esiisade lumes ja pakases karastatud aimest.

Eelmises oleme katsunud lühidalt seletada, mille järele sugutäkke üldse tuleb hinnata. Kuid kui täkk tuleb valida teatava maakoha tarvis üldiseks tarvitamiseks sugutäkuna, siis tuleb lisaks veel üks väga tähtis tegur. Siis tuleb veel hoolsasti arvesse võtta, et täkk oleks niisugune ja niisugusest sugukonnast, kes küsimuses oleva määrade sugukonna parandamiseks sünnis on. Siin on määrajateks kohalikud paremad hobuste sugukonnad. Kui koduste täkkude hulgas on rahuloldavaid häid, siis ei pea mitte merest kaugemale kalale minema.

Kuid kui kodune tõug abi tarvitseb, kas üleliigse sugupaarituse ärahoidmiseks või mõnesuguste päritavate puuduste parandamiseks siit tuleb hoolt kanda, et uus täkk omaks peajoontes need suguomadused, mis enamalt koduste määrade sugukonnal olemas on ja et tema ja tema sugukond oleksid veel lisaks hästi varustatud nende omaduste poolest, millede poolest endine hobusetõug puudulik oli.

Tähelpanna tuleb siiski, et ehituse viga ei saa parandada vastuvea abil, vaid reeglipärase kuju abil. Sellepärast ei saa nõgusselga parandada küürseljaga, vaid õige seljaga ei ka kõveraid põlvi mõök-jalgadega, vaid reeglipärase ja iseäranis tugevate esijalgade abil jne. Tähendada tuleb ka seda, et üldse raske on heale määrade sugukonnale niisugust sündsat täkku leida, kes ja kelle sugukond kõigis neis omadustes välja paistev on ja selle lisaks oleks haruldaselt hästi varustatud kõigis neis suhetes, milledes määrade tõug ehk parandust tarvitseks. Sellepärast tuleb rahul olla sellega, et üks täkk suudaks paran-

dada ainult ühe vea, sest et kui katsuksime ühe täku omaduste abil mitut viga korruga parandada, võib hõlpsasti nii minna, et temal on teisi niisuguseid vigu, mida märade sugukonnas enamalt ei ole, ja sellega parandab täkk ehk kaks koguni kolmgi viga, kuid parandab selle asemel märade sugukonda niisuguseid nõrkusi, milledest see enim vaba on olnud. Niisugune teguviis ei ole tõuparanduse otstarbete kohane.

Kui üksikule märele tuleb täkku valida, tuleb peajoontes samade põhimõtete järele käia, nagu juba eespool sai seletatud. Tuleb ka siingi hoolega järel uurida, et täkk oma sugukonna ja teiste omaduste poolest märele ja tema sugukonnale kohane oleks. Ka siin tuleb katsuda täkku saada, kes neid häid suguomadusi ei hävitaks, mis märele juba enamalt on, vaid kes nende lisaks suudaks parandada mõnda neist puudustest, mida märele ja märele sugukonnast tahetakse kõrvaldada.

Sugumära.

Täiesti ustav sugumära peab põlvenemise poolest sama valju nõudeid täitma, nagu eespool sugu täku kohta sai seletatud. Ta peab olema mitmes põlves silmapaistvast ja ühtlasest sugukonnast, sest alles siis võib loota, et temas leiduvad head omadused paranduvad ka varsadele. Peale selle peab kogu tema väljanägemine emase looma kohane olema. Samal põhjusel, mil sugu täkul isase looma ilme olema peab, peab olema sugumäral märele ilme emase looma välimus: „naiselik“ pea, mära kael, sugumära pikk, iseäranis tagant lai ja sügav keha ja suhteliselt lühikesed, reeglipärased ja vastupidavad jalad. Et tugev sugumära olla, peab ta igakülgse võimsalt ja hästi arenenud ja ühtlasi teataval

mõõdul lahtise kehaehitusega olema, sest see on hea piimaanni tundemärk, mis iseäranis tarvilik omadus varsa imetamisel on.

Sugumäral ei loeta seda sellepärast veaks, kui temal vähe pikapoolne selg on ja viimase küljeluu ja puusanuki vaheline osa ehk näljakoobas enam vähem avar; kui aga selg ja iseäranis lanne lai ja võimas (vaata pilt 29). Muidu tuleb mära kehaehituse nõuete kohta sedasama öelda, mis täku ehituse kohta sai tähendatud. Mis sugumära keha tervisesse puutub, siis ei saa ka siin rohkem mahakaubelda, kui sugutäku tervise suhtes. Sugumära poolest peaks ümberpöörduvalt, kui võimalik, veelgi valjum olema, sest kui näituseks ema seedimine nõrk on, kuidas võidakse siis loota, et ta tiinena loodet küllalt tugevaks suudab arendada ja kuidas võib ta oma varsa tugevaks ja priskeks imetada. Selle lisaks pärandab ta veel sagedasti nõrga seedimise järeltulijale.

Kuiva karvaga, mittetiinena kitsa kõhuga ja halvasti söövad märad tulevad tingimata suguloomade hulgast kõrvaldada, sest nendega rikutakse hobuse tõugu äraarvamata määral. Peab aga kahjuks tähendama, et niisuguseid märasid päris üldiselt suguloomadeks tarvitatakse. Neid paaritatakse mitte nii palju varsa pärast, kui selleks, et nad tiinena paremini söövad. Kui laiduväärt see on, et mära sel põhjusel sugutakse, et ta paha seedimisega on ja ainult tiinena heas korras püsib, on enesest selge.

Loomuse poolest peab ka sugumära rahulik ja vaikne, kuid loomulikult ka mitte tiine olles priske ja meeldiv olema. Närvilised ja tigidad märad ei ole harilikult sugumäradeks mitte sündsad, seda vähem veel äkilised ja hoopis tujukad. Nemad pärandavad

need halvad omadused aga peaaegu ikka järeltulijatele, kõige selgemini täkk-varšadele. Peale selle heidavad nad loote ära, kui seegi veel alal hoidub, siis varsa. Nad on ka mitmeti kardetavad talitajale, iseäranis esimesel ajal poegimise järele. Paljud erguhaiged märad ei saa siiski — õnneks — mitte kergesti tiineks; nende munasarjades leitakse nimelt haiglasi muudatusi (harilikult rakkusid).

Igakülgseid nõudmisi täitev sugumära on Soomes veel haruldane nähtus. Sellepärast peab neid niisama kõrgelt hindama, kui sugutäkkugi. Kust saaksime häid sugutäkke, kui märade hulgas ei oleks häid emasid, kes häid omadusi pärandada suudavad. Kui loeme, ükskõik missuguse hobusetõu ajalugu, siis näeme, et peaaegu ilma erandita on iga täiesti tubli täkk mõnest haruldasest heast sugukonnast põlvunud ja tubli sugumära poeg olnud. Sagedasti öeldakse, et mära ei tarvitse mitte nii hea olla kui täkk, sest täkk annab aastas kümneid järeltulijaid, kuna aga mära ainult ühe või ka sedagi mitte. On küll tõsi, et asjalugu nii on, samuti nagu ka seegi tõsi on, et sugumäradeks palju teisejärgulisi märasid tarvitama peame — sest hobuseid on palju tarvis — kuid hobuse tõu astmelises tõuparandustöös on tõesti head sugumärad sama tähtsaks teguriks, kui täkkugi. Esimesejärguline mära sünnitab nimelt, kui õnnestub teda sündsä täkuga paaritada, teisi esimesejärgulisi märasid ja täkke. Need aga just kui külvavad teistessegi sugukondadesse häid omadusi, mida nad võib olla suuremalt osalt emalt on pärinud. Eriti sugutäkkude emadena on headel sugumäradel iseäranis vastutusrikas ülesanne.

Nagu öeldud, peab rahulduma nii mõnegi sugumäraga, kes põlvenemise poolest ka mõõdukaid nõudmisi ei täida. Samuti peame sagedasti ehituse ja mõne muugi omaduse poolest nõudeid märksa alandama. Kui mitte ei õnnestu täiesti head sugumära saada, siis peame vähemalt mära leidma, kes üldiskuju ehk tüübi poolest sarnane oleks kohalikkude paremate sugumäradega; kõige pealt aga oleks iga pidi terve, rammupidav ning töös ja toimetuses põllumehe nõuetele vastav. Sellest tuleb välja minna. Kui niisuguse mära siis näituseks mõne paremaks peetud kohalise sugukonna parema tükuga paaritame, võime sellest paaritusest — kui hästi läheb — sugumära alguse saada, kes oma omaduste poolest paremategi märadega võrdluse välja kannatab.

Suguelu.

Oleme juba ennemalt tähendanud, et loote sigimine sünnib seemnest, ema munasarjast erinenud munast, mida isa seemnega sugutakse.

Vaatame ligemalt, kus, millal ja mil kombel see nähtus sünnib.

Märal on välistes suguosades häbeduse liigidal tupp ehk eeskoda, kuhu paaritamise korral täku suguliige tungib seemne vedelikku pritsides, millel ülesandeks on pojakotta jõuda. Eeskoja ja pojakoja vahel, eeskoja põhjas on kitsas käik, n. n. pojakoja suu, millest seemne vedelik peab läbi pääsema. Sellepärast ongi normaalne pojakoja suu otsimise ajal avatud, kuna ta muil aegul enam vähem kindlasti kokku on tõmmatud. Mida paremini mära kiimal on, seda enam avatud on pojakoja suu, nii et osa seemnest juba paaritamisel otse pojakotta saab pritsitud. Kuid veel tähtsam, kui pojakoja suu ava-

rus on see, et pojakoja suu mära häst kiimal olles just kui imeb seemet.

Veel paarituse järele jätkub see imemistegevus. Kui aga pojakoja suu paarituse algul kõvasti sulutud on, nagu sagedasti liiga lihavatel või kehvadel või liig kaua ahtrana olnud märadel, või kui ta sel põhjusel sulutud on, et mära mitte korralikult kiimal ei ole, jääb kogu seemnevedelik tuppe, kust ta vähehaaval kusega ja muul kombe välja voolab. Kuid kuigi pojakoja suu olekski avatud ja mära täiel kiimal, võib suur osa seemnevedelikust ühes täku suguliikmega välja tulla, sest tugevalt täkult voolab seemnevedelikku niivõrd rohkesti, et ainult osa võib pojakotta jõuda, lõpuosa voolab tarbetult välja. Seemnevedelikku on pojakojas ainult üsna vähe tarvis, mära tiineks saamine ei olene sellega siis mitte seemne rohkusest.

Vaatame veel vähe ligemalt suguelundite siseosaid ja s u g u t a m i s e k ä i k u.

Pojakoda jäguneb kahte hargu, mida pojakoja hargudeks kutsutakse. Mõlema sarve otsast viib peenikene käik väikeste rahkude juure, mida munasarjadeks kutsutakse. Kiima ajal lahkub munasarjast mära seeme ehk maramuna, mis nii väikene on, et teda silm vaevalt seletab. See muna lahkub praegu mainitud väikest käiku mööda tasakesi pojakoja sarve kohta. Kui muna täku seemne mõjul sigitatud ei saa, kuivab ta ja hävineb, kuid kui tema sigitatud saab, hakkab temast loode arenema. Sigitus aga sünnib järgmisel viisil: täku seemne vedelikus on väiksed, silmale nägematud elava olevuse sarnased seemnerakukesed, mis oma kuju kui ka liikumise poolest vee loikudes ujuvaid konnapoegi meele tuletavat. Kui mikroskoobi alla üsna värsket ja sooja täku seemne vedelikku panna, siis näeme, et neid

seemne rakukesi on igas seemne vedeliku tilgas mitu, vahel kümnekond, ja nad liiguvad oma „saba“ abil limases seemne vedelikus kiiresti edasi tagasi, nagu kunagi konnapojad kevadel veeloigus. Sel loomusunnilisel liikumise teel nad just kui otsivad munasarjast lahkunud määramuna. Tugevamad ja elavamad seemnerakud tungivad iga pojakoja voldi ja sopi sisse. Nii sünnib, et ka mõned selles võitluses satuvad sellesse väiksesse käiku, mida mööda muna aegapidi kuid kindlasti veereb munasarjast pojakotta. Kui mõned seemne rakukesed viimaks muna lähedusse jõuavad, hakkavad nad loomusunniliselt just kui vaimustuses värisema, võidu muna poole tõtates. Mõni neist jõuab esimesena ja tungib muna külge, temaga ühinedes ja üheks keraks sulades. Nüüd on sigitus sündinud. Loote algus on sellega saanud vähe ainet emast (muna) ja vähe ainet isast (ühe ainsama silmale nägematu seemerakukesest). See sigitatud muna laskub ikka edasi käiku mööda pojakotta, kus ta looteks arenemist algab. Kuna see sigitustegevus nüüd seletatud on, võime paremini aru saada, mil kombel paaritamist tuleb toimetada, et paaritamine kõige paremini soovitud tagajärge annaks, see on tiineks saamise.

Mära ei jää mitte nii hõlpsasti tiineks kui mõned muud koduloomad. Sellepärast peab aga mära omanik — kui ta soovib, et tema mära kandjaks saaks — hoolega iga sugutamiseks tarvitatava mära suguelu uurima, nagu tema olekut ja loomust harilikul aegadel ja seltsi otsimise ajal tema vahekorda teiste hobuste, iseäranis täkkude vastu, kuidas ta sööb ja heas korras püsib ahtrana ja tiinena, kuidas ta oma varsa vastu on, kuidas mõni päev poegimise järele seltsi otsimine jälle ilmub, kui kaua otsimine kestab ja kui sagedasti kordub, kui mära tiineks ei saa jne.

Iseäranis tuleb tähelepanna, missuguseid kalduvusi märal viisiks siis on avaldada, kui otsimise aeg algab. Harilikult märgatakse mära otsimisaega sellest, et loom vähe rahutum on, kipub teiste hobuste, iseäranis isaste hobuste seltsi, tema välispidised suguosad on vähe pundunud, vähe limased, neist võib voolata lima, iseäranis hobust tagandades või käänates, ta heidab sagedasti ja vähehaaval vett jne. Mõned märad on otsimise ajal tigidamad kui harilikult. Mõnedel aga avaldub otsimise aeg nii nõrgalt, et teda vaevalt on võimalik märgata. Iseäranis suure hoolega tuleb niisuguste märade oleku järele valvata, et võimalik oleks otsustada, millal neil otsimise aeg on.

Niisuguste märade kiimalolekut märgatakse sagedasti ainult sellest, et nende suguosad harilikult vähe limasemad on ja et näituseks pöörates ja aisa reie külge puutudes neil suguosadest lima voolab. — Nii pea, kui kiimalolekut vähegi märgata on, tuleb mära kohe täku juure viia, et ta sinna jõuaks kiimaloleku kõige ägedamal ajal, sest paaritus peab sündima siis, kui pojakoja suulahti on ja muna just munasarjast lahkunud. Kui paaritus sünnib enne, kui kiimalolek nii ägedaks on jõudnud, kui ta kellegil märal tulla võib, siis ei ole pojakoja suu ehk niivõrd avanenud, et seeme pojakotta pääseks; kui aga paaritus liig hilja sünnib — aina kiimaloleku lõpul — siis võib muna juba „vananeda“, nii et seemne rakukesed enam ei suuda teda sigitada. Kõige kindlam oleks muidugi märat paaritada mitu korda samal otsimise ajal — näituseks kord päevas nii kaua kui otsimise aeg kestab — sest siis satuks mõni paaritus kõige soovitamama aja peale,

nii sünnib see ka looduses. Kuid täkkude omanikud ei ole loomulikult mitte nõus sama mära ühel otsimise ajal mitu korda paaritama ja sellepärast peavad mära omanik kui ka täkupidaja asja niimoodi korraldama, et iga mära saaks kõige soovitamamal hetkel paaritatud. Otsimisaaja vältus on üksikutel märadel mitmesugune. Mõned avaldavad otsimisaega kõige selgemini ainult mõne tunni jooksul, mitmed paar ööd-päeva, kuid on märasid, kellel kiimal olek nädal ja kauemgi kestab. Kõige paremini harilikult tiineks saavad need, kellel otsimisaeg paar ööd-päeva avaldub ja siis ägedalt. Kui mära siis umbes 12—20 tundi sellejärele paaritatakse, kui otsimisaeg algas, see on ajal, kui kiimalolek kõige ägedam on, siis tabatakse kõige kindlamini õiget aega. Raskem on neid märasid jõuda õigel ajal paaritada, kelle otsimisaeg ainult mõned tunnid vältab, samuti nagu raske on õiget aega paaritamiseks tabada neil märadel, kelle otsimisaeg nädala päevad kestab, sest raske on siis teada, mil päeval muna munasarjast lahkub. Sellepärast oleks ka kõige parem nii pika kiimalisi märasid mitu korda paaritada, vähemalt iga kolmandal päeval nii kaua kui nad täkku tahavad. Kuid on ka veel niisuguseid märasid, kes siis täkku tahavad ja kiimalolekut avaldavad, kui nad täku lähedusse juhtuvad. Niisugused saavad harilikult kõige raske mini tiineks, sest siis on võimata otsustada, millal muna munasarjast lahkub. Sellepärast on see ainult õnnekaup, kui niisugune mära tiineks saab. Kõige parem on niisugust mära mõne vähe väärtuslisema täku seltsis kuuks ajaks karjamaale lasta, et teda tiineks saada, sest kui ta iga päev täku seltsis lahti on, satub mõni paaritus paraja aja peale.

Kui siiski niisugune mära mõnikord kiimalolekut üksi olles avaldab, — kui ta näituseks mõnikord teistest hobustest kaugel olles käänates või taganedes suguosadest lima välja heidab või karjamaalt ära jookseb takku otsima, siis võib oletada, et õige otsimise aeg nüüd käes on ja siis võib teda hea sugutäku juure viia.

Kuid mõned märade omanikud tõendavad, et nende mära ka sala tundemärke ei avalda. Niisugustele loomadele tuleb loomaarsti abi otsida. Pojakoda pärasoole kaudu hõõrudes või mõningaid rohte tarvitades võib nimelt loomaarst uinuvaid suguelu tundeid äratada.

Kuid kõik niisugused vägivaldsed toimetused tulevad suvel teha soojal ajal, hobuse olles värskel rohutoidul, sest soe ilm ja värskel rohi on omased kiimatunnused äratama, iseäranis sel põhjusel, et see looduse seadustega kokkukõlas on. Sellepärast peabki mära omanik iseäralise hoolega mära kiimal oleku järele valvama soojail päivil mära karjamaal olles. Kiimal oleku peale mõjub ka töö raskus. Niisugune mära, kes iga päev väga raskes töös käib, otsib harva enne kui tal hõlpsamad päevad kätte jõuavad. Hiljuti poeginud mära otsib harilikult seltsi mõni päev peale sünnitust. Enam jagu otsivad umbes 7—9 päeva järele peale poegimist, kuid on märased, kes 4—6 päeva järele selgesti kiimal olekut avaldavad. Otsigu hiljuti poeginud mära nii pea kui tahes, ta tuleb siis kotte täku juure viia, sest siis saab ta kindlasti tiineks. See vana vaade, et poeginud mära alles 9—12 päeva pärast peale poegimist täku juure tuleb viia, on üldse alusetu. Kui tahetakse mõnda kindlat päeva määrata, millal poe-

ginud märad enamasti kiimal on, siis tabaksime kõige kindlamini tõtt, kui ütleksime, et poeginud mära tuleb kaheksamal päeval peale poegimist paaritada, s. o. kui täis nädal on mööda läinud poegimisest. Sagedasti juhtub, et mõne päeva vanust varsa hoidev mära neil aegul sugugi kiimal olekut ei avalda.

Kui soovitakse mära uuesti iineks saada, tuleb ta 8-mal päeval täku juure viia, avaldagu ta kiimal olekut või mitte. Võib juhtuda, et ta täku juure toodunagi avaldab kõike muud kui kiimal olekut, kuid kui ta rahulisemaks jääb, täidab siiski loodus oma ülesande. Sagedasti olen paaritanud niisuguse mära ka siis, kui ta täku lähenedes end õige vastumeelsena on näidanud, siiski on ta kõigest hoolimata paigal seisnud, nagu otsija mära kunagi ja iineks saanud, kui aga täkul julgust on olnud karata.

Eelpool sai juba selgitatud, mil kombel kellegile märrale sünnis täkk tuleb valida. Siis, kui kiimal olek juba ilmunud on, ei ole enam aega nõu pidama hakata, missuguse täku juure mära viia tuleb, see asi peab juba ennemalt hoolega ja rahulikult läbi arutatud olema. Sel mära omanikul, kes igasuguste pähepistete järele oma arvamist täku valimises muudab ei saa kindlasti millaski kordaminekut olema, tõelises tõuparanduses.

Kui siis mära täku asukohta viiakse, peab viimine rahulikult ilma hobuse väsitamata sündima, sest väsinud ei tohi mära siis olla, kui teda paaritatakse, väsinud mära suguiha ei ole nimelt küllalt äge ja eluvõimeline. Kui mära tallu on jõudnud, kus temale valitud täkk asub, tuleb teda rahulikult natukene heinu süüa ja puhata lasta, enne kui tema paaritushimu katsutakse. See mära suguiha proovimine tuleb võimalikult rahulikult ja ruttamata toime-

tada, sest mõni mära — iseäranis kui ta noor on ja sellega harjumatu — läheb hõlpsasti rahutuks, kui täkk liiaks hoolimatult tema lähedale pääseb. Mida rahulikum täkk on seda selgemini avaldab mära oma suguiha, mõni veel kõige paremini, kui ta täku ligidal heinu saab süüa, kuid siiski mitte nii lähedal, et täkk ulataks talle külge puutama. Mõned tsement või kivi pörandaga harjumatud märad kardavad pörandakobinat ja lähevad seal liikudes araks, sellepärast on parem, et koht, kus mära suguiha proovitakse, oleks ilma pörandata või vähemalt pehme, nii et ta mitte ei kõmiseks. Iseenesest selge on, et selle proovimistoimetuse juures üleliigseid — iseäranis valju häälega — inimesi mära loomulikku tungi eksitamas ei tohi olla. — Märade suguiha proovimine on täkkudele väsitav, sagedasti väsitavam kui paaritus ise, ja sellepärast tarvitakse sagedasti iseäralisi proovimise tükke, et iseäranis niisugused täkkud, kellega palju paaritatakse, saaksid hoitud äritavast ja väsitavast märade äritamisest. Niisuguseks katsetäkuks tarvitatakse harilikult mõnda väheväärtuslist, rahuliku loomuga täkku, keda ühtlasi võidakse tarvitada raskesti tiineks saavate märade paaritamiseks.

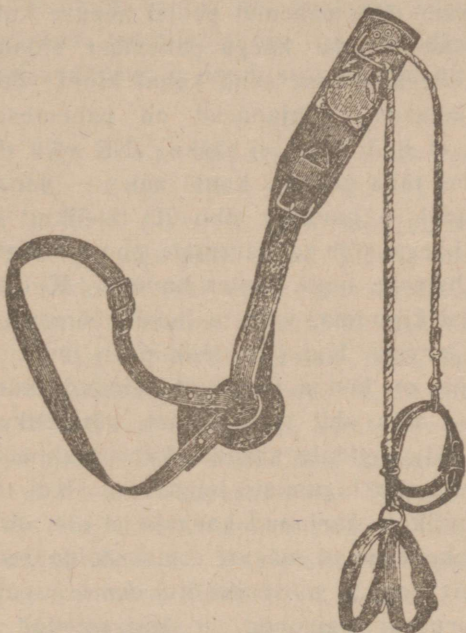
Kui nüüd mära võimalikult selgesti kiimal on, järgneb paaritamine. Enne seda tuleb siiski täkku käitada vähemalt veerand tundi, veel parem 1—2 tundi. Mõni täkk, kes otse tallist võetuna väga visalt kargab, toimetab liikumise järele oma ülesande väga hästi. Ja kuigi täkk ilma eelkäiva liikumiseta kargab, on siiski tarvilik teda käitada sel põhjusel, et kargamine täkule ja iseäranis tema tagumistele jalgadele väga väsitav on. Kui teda tallist otse paaritusele viiakse, võib kogu keha ja iseäranis tagujalad selle all pika peale

kannatada. Peale selle edendab veelkäiv liikumine kahtlemata ka täku tervise seisukorda ja mära tii- nekssaamist, sest kõik keha elundid saavad liikumise läbi elavamale tegevusele ergutatud ja kogu täkk muutub erksamaks. Kõige otstarbekohasem oleks aga täkku enne kargamist kerges töös käia lasta, siis ei lähe hobuse ega mehe aeg kaduma.

Kui nüüd mära kui ka täkk igapidi, selles seisukorras on, et paaritamine võib sündida, viiakse mära sündsasse rahulikku paika. Kõige parem on selleks otstarbeks valida kivideta tasane koht, kõige parem kusagil hoonete taga, kus talu töös olev rahvas, lapsed ja muud toimetust ei eksita ega ise saa eksitatud.

Nüüd varustatakse mära p a a r i t u s r i h m a d e g a. Selleks on sünnis tarvitada kolmveerand tollilist kanepikõit. Kummagis paaritusrihma otsas peab harilik kõie silmus olema, mida õhukese vasika nahaga kaetakse, et siis kui silmused mära tagajalgade sõrgatsite ümber kinnitatakse, jalad mitte ei hõõrduks. Kui kõite silmused tagajalgadesse on kinnitatud, tõmmatakse mõlemad kõied esimeste jalgade vahelt läbi ja ümber kaela umbes rangide kohalt ja seotakse sõlme. Iseäranis kiidetakse pildil 46 kujutatud blokiga varustatud paaritusrihmu. Rihmade silmus tuleb mära kaela rangide kohale ja blokiga rihm mära rinna alla. Neil rihmadel on see hea külg, et mära võib käia kuid ei saa mõlema jalaga lüüa. Kui paaritusrihmu mitte väga pingule ei tõmmata, vaid nii, et mära jalad loomulikus seisusendis on, ja kui nende kinnitamist rahulikult ja ettevaatlikult toimetatakse, ei takista rihmad vagusalt seisvat kiimast mära sugugi. Kuid kui mära püüab täkku lüüa täidavad rihmad oma ülesannet.

On liiaks hädaohtlik kõrgehinnalise täkuga rautatud mära paaritada ilma paaritusrihmadeta, sest on võimata ettearvata, millal mära — kui pealt näha rahulik — võib täkku lüüa, kas tõsisel põhjusel või sagedasti just kui mängides just sel silma-

Pilt 46. Paritusrihmad.

pilgul, kui täkk mära seljast maha laskub. — Kui veel sabajõhvid on keerutatud sabarootsu ümber ja selle ümber siis seatud kas õhukene nõör või nahkrihm, et ükski sabajõhv ei pääseks paaritusel mära suguosadesse ja kui saba selle rihmaga on kõrvale tõmmatud ja kui teine mees rahulikult mära päitsetest kinni peab, võidakse täkku „lasta“. Täku laskmiseks tarvitatakse mitut eriviisi. Ühed ajavad teda

taga, teised talutavad kahe mehe vahel, nii et üks mees peab ühest ohjast, teine jälle teisest. See viis võib kõige parem olla tigatedele, vihastele või täkkudele, keda usaldada ei või. Kõige paremaks peetakse nüüdsel ajal talutamise ja ajamise vahekuju. Laskja käib täku pahemal pool hobuse kubeme kohal ja peab pahema käega pahemast ohjavarust ja parema käega hobuse selja kohal kinni võttes paremast ohjavarust. Ohjapärad on pahemasse kätte kogutud, et nad jalgu ei jääks. Nii võib täkulaskja sel kombel täku kubeme kohal käies — üsna pahema külje ligidal — hariliku täku üle täielikult valitseda. Parema käega võib ta paremale poole käänta pahemaga pahemale, nagu ajades kunagi. Kui täkk hakkab vägisi kippuma, võib ta ilusti pöörata teda kuhu millaski tarvis. Kui jälle täkk püsti tõuseb või ägeduses lööb, on laskja täielikult kaitstud, kuna ta parempoolse ohja abil võib ennast võimalikult täku pahema külje ligidale suruda, kuhu täkk ei saa lüüa ei esimeste ega tagumiste jalgadega. Kui täkk mitte väga rahulik ja harjunud kargaja ei ole, on soovitatav teda natukene maad märast eemal hoida seniks kuni ta „valmis“ on, s. o. seniks kui tema suguliige on täie suuruseni paisunud ja kangestunud. Noored täkid on sagedasti liiaks ägedad, kuid neid võidakse õpetada oma meelt taltsutama. Hea hoidja võib peaaegu iga noore täku rahulikuks ja vaikseks kargajaks taltsutada. Vanemas eas on see küll palju raskem. Kuid on niisuguseid täkke, kes väga visad on kargama. Hea hoolekanne ja korrapärane väsitav töö kui ka tagasihoidmine liialdasest paaritamisest ja kõige pealt liialdaselt märade suguiha proovidest aitab harilikult kõige paremini.

Üldine arvamine on, et visad kargajad ka halvavad sugutajad on. Kuid see arvamine on siiski —

nagu juba ennemalt sai tähendatud — eksiarvamine. Überpöördult on tähelepanud, et niisugused tähed, kui neilt korraks seeme lõpulikult voolab, pea-aegu kindlamini sugutavad, kui need kes aga aina valmis on. Seda võib sellega seletada, et kuna visa kargaja lõpulikult valmis on, on mära suguiha äärmiselt äritatud, tema pojakoja suu on sellest äritusest täiesti avanenud ja imeb seemne vedelikku hoogsasti.

Kui täkk on täiesti valmistunud, lastakse teda rahulikult ja aegamööda mära juure. Kui täkk on kord tõusnud mära selga, siis peab ohjad täiesti lõdvaks lastama, sest täkku ei tohi nüüd mitte eksitada. Mõni täkk teeb kogu toimetuse ilma abita, ega soovi aitamist, nii et kogu toimeetus pooleli jääb, kui laskja kätega tema suguliiget puudutab. Kuid mõni täkk soovib ja tarvitab abi. Laskja võtab siis ettevaatlikult ja rahulikult tema suguliikme tüvepoolest kinni ja juhib selle mära suguosadesse. See on iseäranis tarvilik siis kui mära argusest reied kokku pigistab ja selja küüru tõmbab. Kui päris toimeetus on alanud, ei pea ka mära liiaks kinni pidama, vaid tema pea tuleb vabaks lasta. Üldse on inimese abi nüüd ülearune ja eksitav. Laskja peab aga hoolega tähelepanema, et seeme tõesti voolab. Seemne voolu märgatakse sellest, et täkk natukene aega töötades just kui vaigistab oma töö tahtmist ja tema saba teeb väikseid korralikke liigutusi, iga liigutusega tagumiste jalgade juure vajudes, ja sellest, et täkk selle järele just kui uinub rahulisena mära seljas. Kuid ka sõrme ettevaatlikult täku suguliikme altpoolt külje ligi pidades võidakse seemne voolu seemnekäigu tuksumisest selgesti tunda. Kuid minu meelest on loomulikum, et täkku lastakse eksitamata

oma asja toimetada ja seemne voolu vaadatakse saba liigutusest, millest teda niisama hästi märgata võib, kui seemnekäigu tuksumisest.

On täkke, kes on väga ägedad kargama ja valmistuvad ruttu ja kargavad kui ikkagi täkk, kuid kellel seeme ei taha voolata. Niisugused täkud jätaavad toimetuse äkki pooleli ja hüppavad — sagedasti karjatades — ruttu mära seljast maha, kuid sama hooga toimetust uuesti algades. Niisugusele paaritusele ei või tiinekssaamine loomulikult mitte järgneda. — Hoolas mära omanik peab tähelepanelikult paarituse käiku jälgima ja kõige pealt kindlasti teada saada, kas seeme tõesti on voolanud. Kui seeme on voolanud ei pea täkku mitte kohe ära tõmbama, vaid lastakse teda mära seljas olla niikaua kui ta ise tahab laskuda. Nüüd alles tõmmatakse täkk rahulikult tagurpidi ja jalutatakse vähe aega enne kui ta talli viiakse, kus tema tarvilise ravitsemise osaliseks saab. Kohe kui täkk mära seljast maha on laskunud, tehakse paaritusrihmade sõlmed lahti ja selle järele päästetakse nad ka tukaliikme ehk sõrgatsi juurest lahti. Vabastatakse ka saba rihm. Kõik see tehakse nobedasti, kuid siiski rahulikult, sest mära ei tohi paarituse järele rahutumaks teha. Harilik on, et mära omanik selle järele, kui täkk on laskunud, hakkab kohe vehklema ja hüüdma, sest ta kardab, et mära laseb seemne välja ja sellepärast paaritusel mitte tagajärge ei ole.

Kuid see kartus on siiski asjata, sest — nagu juba ennemalt sai tähendatud — voolab paljudelt täkkudelt nii rohkesti seemet, et osa sellest vägisi pojakojast tagasi tuleb. Kuid niipalju jääb teda ikkagi, et jätkub muna sigitamiseks ja see osa seemet, mis kord pritsitud saab pojakotta, jääb sinna igal juhtumisel, iseäranis kui mära rahulik paarituse järele

lastakse olla. Kuid tuleb nimelt meeles pidada, et pojakoja suus sünnib eelpool nimetud seemne ime-mine veel mõnda aega paarituse järele, kui mära ei ehmatata, hüüdmistega, vehklemistega, ämbriga vett visates ja kõigi teiste abinõudega, mis väga harilikud on. Vaikselt ja rahulikult peab māraga ümberkäidama, kui teda paarituse järele käitama hakatakse.

10 kuni 15 minutilise kõnnitamise järele võidakse teda oma pead heinu sööma jätta või lastakse üksikult lahti karjamaale. Umbes tunni aja järele võidakse hakata koju sõitma ja siiski tuleb sõita aina sammu. Kõige parem on ka kodu teda ööpäeva jooksul kõigist rasketest töödest ära hoida. Kõige kindlam on kui mära lastakse üksikus paigas vaba olla või üksikul karjamaal, et teda teised hobused enam ei saaks äritada.

Kui mära paaritatud, tuleb teda veel mõne kuu jooksul silmas pidada, sest võib võimalik olla, et sellele paaritusele veel tiinekssaamine ei järgne. Paljudes väljamaa hobuste kasvandustes korratakse paaritust juba siis, kui seltsi otsimine kauem kui kaks ööd-päeva paarituse järel edasi kestab, sest peetakse kindlaks, et kui mära kord tiineks saab, otsimine juba teise ööpäeva jooksul järele jääb. Oleks Soomeski põhjust samuti teha, sest Soome täkkude sugutus protsent on üldiselt tüütavalt halb ja õige paljude heade märade aeg läheb sugumäradena kaduma. Kui otsimine mööda on läinud, kordub ta — kui mära tiineks ei ole saanud — mõne aja pärast uuesti. Enamasti kordub otsimine umbes kolme nädala järele. Vaevalt ilmub ta millaski üheksa päeva järele, kuigi see üldine arvamine paistab olevat. On küll tõsi, et mära võib mõnikord üheksandal päeval paarituse

järele seltsi otsida, kuid siis tuleb see erandita sellest, et kiimalolek on jätkunud selle aja ühtesoodu. Nii kui kirjandusest selgub ja nagu oma täkkudest ja Kurkijoe kooli tallu asetatud riigi täkkudest kogemust olen saanud, peab paaritatud mära iseäralise hoolega silmas pidama 3-aal, 20-aal, 21-sel ja 22-sel päeval paarituse järele ja niipea kui kiimalolekut ühel mainitud päeval või mõnel muul ajal märgatakse, tuleb ta kohe uuesti paaritusele viia. Selle järele tuleb mära järele jällegi üleval mainitud päivil valvata, nüüd aega viimasest paaritusest arvates.

Viimaks tuleb tähendada, et mära mittetiineksaamise põhjus on enamail juhtumisel, kas märas eneses või mära omaniku hoolimatuses, kuigi enamasti selles täkku süüdistakse. Kui täkk kord üldse ennast on sugutusvõimsana näidanud, on tema seeme „elav“, siis oleneb tiineks saamine harilikult kas sellest, missugune mära tiineksaamise poolest on*) või sellest, kas ta õigel ajal täku juure viiakse. Loomulikult võib ka täkupidaja suuresti tiinusprotsendi tõusu peale mõjuda. Kui tema on vilunud ja asjatundja mees, võib ta isiklikult igal eri juhtumisel mära omanikule nõu anda, kuidas ta millaski peab toimetama. Peale selle võib ta oma täkku igapidi korrapärast pidades kui ka paaritust täkule kui ka igale paaritusele too-

*) Väga harilik on, et mära sel põhjusel tiineks ei saa, et pojakoja suu kiima ajal ei avanenud ja seeme pojakotta ei pääsenudki. Kui niisugune kahtlus tõuseb, tuleb mära enne paaritust loomaarsti juure ravitsemisele viia. (Pojakoja suu avamine ja eeskoja uhtumine sooda veega).

dud määrale sündsä aja peale määrates, tagajärgi tuntavalt tõsta. Kui tähtsat osa vilunud ja asjast huvitatud täkupidaja ses suhtes etendab, selle tõenduseks on need mitmed täkud, kes vilumatu pidaja käest hea ja osavõtliku pidaja hoole alla sattudes, on oma sugu-
 tusprotsenti üsna uskumatult parandand. Kuid alles siis, kui nii kaugele jõutakse, et iga märaomanik juba talve ajal järele mõtleb ja otsustab, missuguse täkuga ta järgneval kevadel mära paaritab ja kui ta aegsasti talvel ja kindlasti sellest täkupidajale teatab, alles siis võib viimane paaritust määrale sündsä aja peale määrata ja paaritust võimalikult hästi korraldada. Ta võib asja nagu omaks teha, et tema hoole alla usaldud märad saaksid — kui võimalik — tiineteks, ja et tema ja kogu tema talu ei tarvitseks end tülitada lasta igapäevasist täku küsijaist ja ootajaist ja neist ümberkolavaist märade omanikkudest, kes sõidavad ühe täku juurest teise juure ja paaritavad oma mära missuguse täkuga juhtub ja millal juhtub.

Kui mära enam sugu ei otsi ja iseäranis kui ta mõni nädal peale viimast paaritust suguosadest lima välja heidab, just nagu kiimal olles, täkku aga siiski ei taha, siis võib juba loota, et paaritus soovitud tagajärgi on annud. Muud tiinuse tundemärgid on, et mära muutub üldiselt rahulisemaks, kuid on aga teiste hobuste vastu vähem leplik, sööb paremini ja muutub sellepärast täielikumaks. Kuid siiski ei saa meie enne mingit kindlustust tiinuse kohta, enne kui tunneme loote liigutusi. Loode hakkab selgesti liikuma umbes 5½ kuni 6 kuu vanusena. Neid liigutusi võib kõige selgemini tunda siis, kui loode elavamini põksub, näituseks hommikuti, kui mära joodetakse. Kui mõni minut kämmalt mära kõhu all eespool udarat peame, mitte üsna keskel, vaid natukene pahemal pool, siis võime loote põksatavaid li-

gutusi tunda sel juhtumisel, kui mära tiine on ja loode sel korral juhtub liikuma. Sel kombel mitu hommikut järgi mööda katsudes võidakse väikse kogemusega peaaegu kindlasti otsustada, kas mära tiine on või mitte. Kõige kindlam otsus saadakse aga loomulikult siis, kui loomaarst pärasoole kaudu mära järele katsub. Kui tiinus pikemale areneb, algab ka mära kogu välimus ja olek nii selgesti tiinust näitama, et siin harilikult eksitust ei juhtu, kuigi loote liigutusi ei olegi uuritud.

Tiine māraga tuleb korrapäraselt ja tema seisukorrale vastavalt ümber käia. Tema peab saama häid kõval põllul — kõige parem savipõllul — kasvanud heinu, sest loode tarvitab luustikku kasvatavaid aineid, mida savipõllul kasvanud heintes rohkem on kui madalmaa heintes. Samal põhjusel peab ta saama umbes poole kilo kliisid iga päev rammutoidu hulgas ja et kindlam oleks, on soovitatav anda umbes supilusika täis kondijahu päevas. Ka muidu tuleb tiinet mära paremate toiduainetega sööta. Kuid neid ei pea mitte enam andma, kui et mära püsiks parajas rammus harilikus tööseisukorras. Ema üleiligne lihavus, samuti kui lahjuski, on loote arenemisele kahjulik. Tiine mära peab olema hästi hoitud, sileda karva ja terve väljanägemisega, kuid mitte nii lihav, et küljeluude peal rasva oleks. Temale peab andma korra pärast iga päev liikumise võimalust, mis teda aga mitte väga väsitada ei tohi. Tiinuse esimesel poolel võib teda põllutööle tarvitada sama korralikult kui muidki hobuseid, tuleb talle ainult niisugust tööd valida, milles ta üleliig ei tarvitseks oma jõudu pingutada ega enesele viga teha. Ka tiinuse teisel poolel võib teda poole päeva jooksul kergele tööle tarvitada ja võimalikult — kui töö hõlbus on —

ka kogu päevgi, kuid teda tuleb veel rohkem kui ennemalt kaitsta vigasaamiste ja järsude või väsitavate liigutuste eest. Üsna ebakohane on tiinet mära tallis paigal pidada. Selle all kannatab ta ise ja iseäranis kannatab selle all loode; sellepärast peab tiine mära kuni poegimispäevani liikuda saama, kuid ettevaatlikult liikuda.

On märasid, iseäranis tugevaid maatõugu, kes enne aega ei sünnita, kuigi neid ei tea kuidas väsitakse ja missugusel konarlisel pinnal nendega ka ei töötata, kuid igal juhtumisel tuleb ka neid hoida, kui sooviakse saada võimalikult tugevat ja hästi arenenud varsa. Mõned märad heidavad aga loote üsna tühisel põhjusel ära. Õige tõenäoline on, et õige mitmed märad, kes kevadsuvel tiineks on saanud, omanikust tähelepanemata väikse loote suve või sügise jooksul ära heidavad ja sellega ahtrate kirja jõuavad. Kahtlus selles võib iseäranis siis tõusta, kui paaritatud mära suve jooksul kordagi seltsi ei ole otsinud, kuid sügisel seda teeb. Sest raske on uskuda, et mära, kes korraga sügise külmal ajal kiimal on, seda kesksuve ajal, millal ilmad soojad ja rohi lopsakam ja millal märad looduse seaduste järele kõige sagedamini otsivad, mitte ei oleks avaldanud. Alles kui mära loote tiinuse aja lõpupoolel ära heidab, vast siis märkab seda omanik ja vast siis teab ta oma halba õnne kahja seda.

Tähtis on teada, millal poegmise aeg ligikaudale jõuab, sest siis peab mära eest iseäranis hoolt kandma, et ta mitte, kui seda tarvis peaks olema, ilma abita ei jääks. Viimase paarituse päeva järele on harilikult võimalik välja arvata, missuguse aja peale poegimine ligikaudu satub. Mära kannab nimelt harilikult natuke üle 11 kuu (keskmiselt umbes 340 päeva).

Kuid on märasid — iseäranis noori — kes sellest ajast kaks nädalat varem poegivad ja teisi, kes aasta täis kannavad või koguni vähe ülegi, sellepärast peab muude tundemärkide järele otsustama, millal mära sünnitusaeg tõenäoliselt tulemas on. Juba mõni nädal enne seda hakkab see „tunduma“. Udar läheb täielisemaks, iseäranis, kui mära paigal seisab — laudja lihaksed hakkavad allapoole vajuma ja lödvenema, kuna välised suguosad ülespunduvad. Kui udaras veel piima vedelik valgeb, siis on sünnitusaeg tavalikult üsna ligidal. Nii paika pidavad kui need tundemärgid üldse ongi ei ole nad kõikide märade kohta siiski mitte kindlad. Vahel läheb nimelt nõnda, et mära — iseäranis esimest korda poegiv — poegib enne kui mainitud tundemärgid täiesti nähtaval on, teine kord aga ootab mära neist tundemärkidest hoolimata veel nädalaid. Sellepärast on tähtis, et hobusekasvataja oma mära iga omaduse ses suhtes tähele paneks, sest sellest võib tal kasu olla järgmisel poegimise korral.

Mära tuleb sagedasti enne poegimist avarasse latresse panna, milles rohkesti head aluspõhku tuleb pidada, peal pool aga üsna puhtad õled. Rauad tulevad temalt alt ära võtta. Ja kui vähegi põhjust on arvata, et sünnitusaeg ligidal on, tuleb teda silmas pida. Sest lugemata palju kahju on sellest tulnud, et mära — iseäranis esimest korda sünnitaja — üksi sünnitama on jäänud.

Sünnitus. Sünnitus algab õrnade ja lühikeseajaliste väitustega. Algul on nad vaevalt märgatavad, nii vähesed on nad. Mära natuke nagu peatab söömisel ja tõstab pisut tagajalgu, mõne sekundi pärast jälle uuesti sööma hakates. Mõnekümne minuti pärast käib uus, seda korda tunduvam ja pisut pike-

maajalisem väitus. Nii jätkub neid sel kombel, et väitused vähehaaval kõvenevad ja kestavad kauem, nende vaheajad aga lühenevad. Nende, s. o. ettevalmistavate väituste ajal valmistuvad mära suguosad ja poeg pojakojust lahkumiseks. Suguosad valmistuvad sel teel, et pojakoja suu avaneb, poeg aga valmistub sel teel, et ta pojakojas seliti lamades, pea kui ka jalad kronksus keha peal — pöördub vähehaaval kõhu peale ja sirutab esijalad sünnitusavause poole ja pea ning kaela nende peale või — kui poeg juhtub tagurpidi olema — sirutab ta tagujalad sünnitusavause kohta.

Kui ettevalmistavad väitused on mõnda aega kestnud, tuleb häbedusest nähtavale hall vesipõis, nõnda nimetud vesipea. Nüüd algavad tavalikult pärisväitused ehk lükkamisväitused. Pojakoja seintes olevad lihaksed pigistavad pojakoja kokku ja suruvad sel kombel poja välja. Paari, kolme, harva nelja, viie võimsa ja kiiresti üksteise järele käiva lükkamisväitusega lahkuvad poeg pojakojust ja maaslamava ema taha ilmub nüüd sünnituskestadega kaetud vars.

Kui mära ei eksitata, hakkab ta — natuke ohtes — aegamööda ja rahulikult üles tõusma, vaatab taha poole ja selles asendis seistes rebib sünnituskestad hammastega katki, kui need juba mitte sünnituse ajal või varsa liigutuste läbi enne avanenud ei ole. Nii katkestab ta ka ettevaatlikult hammastega nabanööri, kui see juba sünnitades katkenud ei ole ja selle järele hakkab mära oma noorukest lakkuma ja sel teel kuivatama. Sel kombel ja võrdlemisi nõbedasti käib kõik kogenud, mitukorda poeginud mära juures — kui sünnitus loomulik ehk normaalne on. Loomusunnilikult tegutseb ka esimest korda poegija, kui hästi läheb, just samal viisil. Kuid tähtis on,

et mära sünnitusajal ei eksitata, sest kui teda eksitatakse, ruttab ta ja võib ainult sel põhjusel õige ettevaatamatult talitada, mille läbi tagajärg väga küsitavaks saab.

Ta võib nimelt — kui ta rutab — end latres järsult liigutada ja sellega juba lükkamisvõituste ajal poega vastu seina pigistada, kui osa pojast väljas on. Või ta võib kohe kui vars sündind on, järsku üleshüpata ja nabanööri nii moodi läbirebida, et ta ebasündsast kohast katkeb, või ta võib varsa tallata j. n. e. Kõigil neil põhjusil peab lastama mära üsna üksi kogu sünnitust toimetada. Juba looduse kord näitab sinna poole. Sest sünnitus juhtub enamasti ööajal ja sünnitaja otsib selleks korraks üksildust ja rahu.

Kuid juba eespool tähendasime, et poegija mära järele tuleb valvata. Nii see ka ongi. Teda tuleb silmas pidada, kuid alles, kui ta abi tarvitab, alles siis peab inimene nõusse asuma. Sellepärast peab ka poegiva mära järele sel kombel valvama, et mära ise seda ei märka, et teda silmas peetakse. Kui tallis näituseks riistade kammer või toiduruum on, või kui mõni muu sünnis ruum talliga ühenduses on, võib vaht seal piiluda selle ja talli vahel olevasse seina tehtud august, mida soovitatav on salaruuduga varustada, salamahti mära toimetuse peale pilku heita ja kui sünnitushoog algab, siis hoolega, kuid märast tähelepanemata sünnituskäiku jälgida. Alles kui ägedad võitused liiaks kaua kestavad, või kui ema ei näi oskavat sünnituskestasid avada või nabanööri katkestada j. m. s., alles siis peab vaht välja tulema ja appi tõttama. Kuid ka siis peab ta liikuma iseäranis vaikselt ja rahulikult ning sõbraliku häälitsemisega mära rahustama. Kui vahks on olnud heatahtlik talitaja, kellest mära lugu

peab, ei muutu ta selle lähenemisel harilikult mitte rahutuks, vaid näib ennemini talitaja aitajat kätt igatsevat, sest ta märkab nüüd isegi, et abi tarvis on.

Kui mära talitaja märkab, et sünnitus takistatud on ja et märele iseäralist sünnitusabi tarvis on, ei pea ta mitte ise abi hakkama andma, sest mära suguosad on iseäranis õrnad verekihvtituse vastu, millele võib järgneda mära surm.

Kui nii siis sünnitusabi tarvilik on, peab kiiresti loomaarsti abi muretsema ega tohi oskamatu aita-
jate peale lootma jääda, sest hobune on ses suhtes palju õrnem kui näituseks lehm ja võib hõlpsasti nii minna, et kuigi vars kiire abiga kindlamini päästetud saab, võib selle asemel ema oskamatu abi pärast hukka saada. Kuid hobuse talitaja võib ise — kui tarvis on — juba sündind varsa sünnituskestadest päästa. Kui aga nabanöör juhtub aga nii paks olema, et ta iseenesest ei katke, või et mära teda ei saa katkestada, võib talitaja ta läbi lõigata. Enne katkestamist tuleb nabanööri siiski hoolsasti kõva (10%) lüsooli veega puhastada ning kinni siduda siidi-
niidiga või häda korral piginiidiga mitu korda ümber nabanööri ja tugevasti. Kui nabanöör katkestada tuleb, peab teda niisugusest kohast siduma, et ülespoole — kõhu ja sidumiskoha vahel umbes 5 cm. vahet jääb ja siis katkestatakse ta — kõige parem rebides — nii kaugelt, et teda umbes 15 cm. varsa kõhu alla rippuma jääb. Sest kui nabanöör liiaks lühidalt katkestatakse, võib sellele verejooks järgneda ning võib tema lahtiseid veresooni mööda mustus otse varsa vereringvoolu sattuda, millele veremürgitus ja surm järgnevad. Kui siis poegiva varsa järele valvatakse, peab talitajal igaks juhtumiseks kange lüsool-vesi ja siidi- või piginiit ja

ühed nürid käärid olema, milledega ta nabanööri võib läbi lõigata, kui see kätega rebides ei peaks katkema. Hea on ka natuke puhast tõrva tagavaraks pidada, millega nabanööri lahtist otsa kaitseks mustuse vastu võib võida. See on tarvilik iseäranis kui nabanöör paks on ja veresooned sellega avarad. — Põhjuseks, miks nabanöör rebides või nüride kääridega tuleb katkestada, on see, et sellega verejooks takistatud saab; teravate kääridega ja iseäranis terava noaga katkeksid veresooned liiaks kergesti, nii et nende auk jääks terveks ja lahtiseks, nagu näituseks terava noaga läbilõigatud õlekõrs.

Vars. Kui vars on õnnelikult sündinud ja ema ja poeg rahulikud on ja silmapilgukohaselt terved välja näevad, ei pea neid mitte eksitama. Mõistlik mära hoiab varsa isegi küllalt. Ta lakub ta kuivaks ja hoiab teda hellalt; mõlemad on kõige õnnelikumad, kui neid lastakse kahekesi olla. Vast umbes tunni aja pärast võib emale kas vett või magedat kaerajahu jooki ning heinu anda ja latresse uusi puhtaid õlgi panna, enne seda siiski kõike vahepeal välja tulnud mära puhastust ja muid sünnituskeste ära korjates. — Kui vars on vähe erksamaks saanud, hakkab ta jalule püüdma. Mõnede ebaõnnestunud katsete järele pääseb terve vars harilikult püsti ja hakkab oma kohmetanud sammudega ema poole sihtima. Ta otsib ja otsib loomusunniliselt ema udarat ja ema — kui ta hea varsa hoidja on — juhib teda ses ettevõttes. Sagedasti kestab mitu tundi, enne kui vars esimese, tavalikult õige vähese toiduosa saab, sest ta ei oska veel õieti imeda ja kaotab ühte tihti jälle vaevaga leitud nisa. Mõni hobusekasvataja tõttab ka siingi tarbetult heatahtlikku abi andma. Vaevalt on vars sündind ja kuivand, kui juba paar sõbralikku inimest hakkavad teda jalule aitama ja

teda ema udara juure vedama. Igal viisil katsutakse varsa ikka jälle uuesti imetada, nagu see teda tugevamaks teeks. Seda laadi ja varajane abi on siiski tarbetu ja otse kahjulikki. Sest varsa tõstes võidakse hõlpsasti puudutada ja määrda alles veel värsket nabanööri, millest naba mädanemine ja veremürgitus võivad tulla. Looduse seaduste järele peab vars ainult vähe haaval toitu saama. Peab nimelt meeles pidama, et vars lootena oma toidu hoopis teisi teid kaudu on saanud, nimelt nabanööri kaudu ema verest ja et tema nõrk soolestik on hoopis harjumatu iga toiduga — ka piimaga. — Sellepärast peab ta toitu saama üsna väikestes annustes, ainult teelusika täis korraga, vahete vahel, nii kui sündinud vars seda ka oma pead imedes saab.

Piima puuduse pärast vars ei kannata, kuid piima liialduse pärast kannatab ta kahtlemata. Ema esimene piim mõjub õrnalt lahti tegevalt. Tema ülesandeks on varsa soolestikust loote pigi kõrvaldada. Kui vars liiaks piima saab enne, kui loote pigi lahkunud on, siis jääb ta hõlpsasti ummuksesse ja saab muid soolestiku haigusi. — Nagu seliest selgub, ei pea varsa tarbetult aitama ega imetamist kiirendama, sest kui ema varsa korralikult hoiab ja vars terve on, täidab loodus oma ülesande paremini kui inimene.

Kuid vahel võib inimese abi ja kiire inimese abi tarvilik olla, kuigi vars õnnelikult sündinud on. Mõnikord võib nimelt vars sündides nii nõrk olla, et ta ei jäksa mitte kõrvagi liigutada. Siis peab appi tõtama!

Siin võib nimelt põhjus selles olla, et nabanöör on sündides viga saanud või keerdu läinud enne kui vars päevavalgust on näinud ja õhku kopsudesse on saanud. Vars on lämbumas. Temaga peab ümber käima kui uppunuga. See tähendab, et tema suu ja

kurk tulevad kiiresti puhastada, temale peab kunst-
likku hingamist tegema, ning keha hõõruda. Ta-
valikult hakkabki vars hõlpsasti hingama, kui ta
mitte üsna surnud ei ole.

Inimese abi võib ka tarvilik olla, kui ema varsa
eest hoolt ei kanna. Niisugused on mõned esimest
korda poegijad ja leidub vahel ka niisuguseid juba
ennemalt poeginud, iseäranis närvilikkude märade
hulgas. Niisugusel korral võib mära latre teist otsa
kinni siduda ja varsa hästi ära kuivatada, siiski et-
tevaadates, et mitte nabanööri puudutada. Mõne tunni
pärast, kui vars jalule pääseb ja ema juure hakkab
püüdma, peab hakkama ema ja varsa vahekorda so-
bitama. Kui mära on kommete poolest vähegi ho-
buse sarnane, siis õnnestub see võrdlemisi hõlp-
sasti. Sagedasti teeb suuremaid raskusi imetamise
algus, sest mära udar võib olla hell. Siis on soovi-
tav udarat hõõruda ja ettevaatlikult lüpsa, enne kui
varsa nisa juure juhatakse. Vahel on ka otstarbekoha-
ne ema teist esimest jalga imetamise ajal üleval hoida.

Mõnikord leidub ka niisuguseid märasid, kes
oma varsa otse kardavad. Niisugusel juhtumisel peab
katsuma mära vaigistada. Selles mära painutamis-
toimetuses tuleb mõnikord ka sundimisabinõusid tar-
vitada. Peab mära kõvasti kinni siduma, huulepigis-
taja huule panema ja esimese jala ülestõstma enne
kui vars ligidale tuuakse. Kui imemisega on hak-
kama saadud, võidakse huulepigistaja lõdvemale
lasta. Kui nii mitu korda toimetatakse, võib ema
vähe haaval õppida arusaama, milles küsimus sei-
sab ja peagi hakkab ta varsa omaks pidama. *)

*) Võib ka metsiku ema rahustamiseks umbes 30 gr.
kloraali anda. Seda ei saa siiski ilma loomaarsti määruseta.
Tuleb ka tähelepanna, et varsale niisugusel korral riitsinus
õli tuleb anda, sest muidu jääb ta kõhust kinni.

Peaasi on, et ei tüdinetä, vaid rahulikult ja kindlasti ning väsimata jätkatakse töötamist, selles sihis kuni asi õnnestub. Igal juhtumisel on võrdlemisi vähe lootust, et nii ebaloomulikust määrast millaski arusaaja ja hell varsa ema tuleb. Esimesil päivil peab lastama varsa ja mära parajas soojas, tõmbuseta ja puhtas, avaras latres olla. Neid peab hoidma külmetuse eest, iseäranis vars on väga õrn külmetuse vastu. Varsa tervist tuleb sellepärast esimesil päivil hoolega silmaspidada ja kohe kui vähematki viga tervises märgatakse, tuleb teda ravitseda. Tavalikumad on soolestiku vead, kõhust kinni või lahtiolek ning n a b a t a u d.

Kui vars kõhust kinni näib olevat, mis sellest märgatakse, et vars punnitab väljaheiteid, selg küürus, seal juures isegi valuga ähkides siis tuleb temale kohe anda pudeliga umbes 50—75 gr. soojendatud riitsinuse õli. Ja mõned korrad pärasoolikasse pritsida keedetud ja jahutatud seebi vett, ühtlasi sõrmega sõnniku pabulate tulekut järeleidata. Kui tarvidus nõuab, võidakse riitsinuse õli kaks kuni kolm korda anda umbes 5—6 tunnilise vaheaja järele.

Kui aga vars kõhust lahti läheb (harilikult külmetamisest), siis on soovitav keskkeha ümber kohe soojad villased mähised panna ja rohuks tarvitada mõnda kõhtu õrnalt kõvendavat abinõu, nagu näituseks tannalbiini 2 gr. korraga 4—6 tunni takka, pulbrit ema piima hulka segades ja pudeliga sisse andes. Loomulikult on muidugi kõige õigem nende kui ka teiste sündinud varsa tabavate haiguste korral — nagu näituseks eespool nimetud nabahaiguse korral (verekihvtituse hädaoht) — loomaarsti abi tarvitada, sest sündinud vars on üldse nõrk ja väi-

kegi eksitus või kõrvalekaldumine võib surma põhjuseks saada.

Kui vars nädala vanune on, võidakse teda ema seltsis hetkeks välja värskesse õhku viia, kuid seda võib ainult vaikse ja sooja ilmaga. Ainult umbes veerand tunni võib vars esimesel korral väljas olla, ja peab ka siis kogu aeg liikuma. Ennem võib teda mõne tunni pärast uuesti välja viia. Iga päev, kui aga ilm ilus on, lastakse siis varsa ema seltsis väljas olla, iga päev väljasoleku aega pikendades, sel kombel harjutatakse varsa välisõhuga, nii et teda juba paari nädala vanusena võidakse harilikkude kevade või suve ilmadega, kas või kogu päeva ühes emaga väljas pidada. Kuid öösiti tuleb ta siiski tallis pidada, kui mitte iseäranis soodsad ilmad ei ole. Siin ei ole mitte sihiks varsa hellitada, vaid tarvilik on algul ettevaatlik olla ja alles vähehaaval varsa karastada. Ka edaspidi on tarvis hoolega silmas pidada, et varsa kõht korras oleks, kui ta lahti läheb on põhjuseks enamasti külmetamine ja siis tuleb ta ühes emaga talli panna ja sel viisil ravitseda nagu eespool sai seletatud.

Nii kaua kui mära varsa imetab, peab teda loomulikult hõlpsamini pidama kui muid talu tööhobuseid, sest emamära ei suuda ühel ajal varsa ja põldu teenida, iseäranis kui tal veel uus loode on kanda. Sellepärast peakski mära — kui võimalik — teatava osa suvest ühes varsaga aina jõude toitval karjamaal viima. Kuid kuigi võimalik ei ole täit vaheaega lubada, peab igatahes temale hõlpsamaid töid valima ja temale kogu imetamisajal tugeva ja rammusa toidu muretsema, kui soovitakse, et vars hästi kosuks ja kasvaks. Varsa peab üldse laskma kogu aeg korrapärast emaga kõigis töis kaasas käia.

Siis kosuvad nad mõlemad kõige paremini ega igatse üksteise järele.

Siiski oleks vahest õigem varsa kodu jätta kui emal mitmed penikoormad maanteed mööda tuleb sõita. Niisuguseks sõiduks ei pea aga imetajat mära aga mitte tarvitama, kui selleks mitte väga sundivaid põhjusi ei ole. — Varsa imetamise aeg peab kestma võimalikult viis kuud, sest siis saab vars oma arenemisele kindla põhja alla.

Kuid kui ema on uuesti paaritatud, peab ka loote ja selle arenemise peale mõtlema. Ja siis peab imetamisaega teatava võrra lühendama, kuid siiski mitte lühemaks kui neli kuud. Kui vars võõrutatakse näituseks kolme kuu vanusena või kui ema on halva piimaga, peab varsale iga päev lehma piima andma, kuid see ei tasu iialgi täielikult ema piima väärtust. Kui varsale ühel või teisel põhjusel lehma piima antakse, tuleb teda tarvitada seguna, milles on umbes pool värskest lüpsatud lehma piima ja pool keedetud vett ning suhkurt, kõige parem piima suhkurt, umbes teelusika täis iga liitri kohta. Milgi juhtumisel ei tohi anda haput või müretanud piima, sest see teeb kõhu suureks ja rikub soolestiku, nii et vars kiduraks jääb. —

Varsa paremaks arenemiseks võib talle ka kaeru anda juba paari kuu vanusena võib talle neid umbes pool liitert päevas anda, kuid neid tuleb anda hahes või kolmes osas, sest soolestik peab harjuma nii raskesti seediva toiduga. Kolme kuuses eas võidakse kaarte määra vähehaaval kuni terve liitrini päeva kohta lisada. Rohkem kui nimetatud hulk ei tarvita imev vars mitte, kui ema iseäranis kehva piimaga ei ole. Alles siis kui võõrutusaeg läheneb, võidakse kaarte määra tõsta, kuid siiski vähehaaval

just kui märkamata. Üldse peab imevat varsa katsuma pidada parajas rammus ja igapidi heas jõus. Kui vars on terve väljanägemisega ümarguse kehaga ning meeoleolu poolest erk ja rõõmus, siis võime tema seisukorraga rahul olla. Varsa võõrutamine, tema hilisem ravitsemine ja kasvatus tuleb ligema seletuse alla eespool ühenduses hobuse ravitsemisega.

Abinõud Soome hobuse tõuparanduse edendamiseks.

Soome hobusekasvatus on kõigil aegul olnud üksikute ülesandeks, riigi hobusekasvatust pole milliski olnud. Eri aegul on riik siiski abi annud, viimasel ajal on see abi iseäranis tuntav olnud.

Soome hobuste tõuparanduse olukord.

Kuni 19. aastasaja lõpupooleni oli sugutus suuremalt osalt loodussugutus ja kasvatuski oli enamasti looduskasvatus. Hobused — ka täkkud — käisid nimelt enamasti vabalt üldisel karjamaal (veel aastal 1888), tallid olid mitmes kohas pahad, toiduks oli peaaesjalikult aasa heinad ja raiutud toit. Kasvatuse peale nimetamisväärilist rõhku ei pandud. Seal ja teal osutasid siiski mõned üksikud püüdmist parema poole. — Esimesed abiandmise katsed valitsuse poolt tehti juba aastal 1835., millal määrati väike igaaastane summa üksikute kuberneri tarvitada korralikkude sugutäkkude ostmiseks kui ka nendest sündinud varsade auhindadeks. Üksikuid erandid arvesse võtmata ei ole neil abinõudel nimetamisväärilist tähtsust siiski nähtavasti mitte olnud. Alles 1870. aastatel loodi mõnesugune kroonu täkkude korraldus, aastal 1880. oli kogu maas umbes 50 kroonu täkku ja kümme aastat hil-

jem juba umbes 100. Kroonu täkkudeks osteti neil aegul üldse võrdlemisi suuri ja silmapaistvaid hobuseid; tõupuhtuse, sugukonna või vähemalt mingisuguse kindla tüübi peale ei pandud palju rõhku, vaid samas maakohas peeti kord väikseid, tihedaid maatõu kujulisi tække, kord jälle suuri ja raskeid koorimahobuse tüübilisi ja kord võrdlemisi õrnajoonelisi toredustüübilisi tække valitsuse sugutajatena. Kõigest hoolimata mõjusid kroonu täkud kindlasti juba siis hobuse tõu tugevamaks muutmiseks kaasa, kuigi nad teda suurtsugusemaks ei teinud.

Viimase aastasaja lõpu poole (aastal 1870) hakati valitsuse ettevõttel ka teiselgi teel maahobuse tõugu tõstma. See sündis võiduajamiste kaudu. Kuna riiklistest võiduajamistest osa said võtta ainult need hobused, keda auhinna komisjonid kogu ja ehituse poolest sugutuse otstarbeks heaks kiitsid ja kuna võiduajamistes hinnatud hobused elavat rahva poolehoidu saavutasid, siis on hobusekasvatuse võiduajamiste mõjul praegusel ajal tugeva tõuke saanud. Varjuküljena tuleb siiski nimetada, et kuna ka sega tõugu hobused võiduajamisest osavõtma pääsesid ja kuna nad oma võiduga nii mõnigi kord tähelepanu äratasid, leidsid nad ka suguhobuseks rohkem tunnustust kui nad tõuparanduse seisukohalt ära teenisid.

Sel ajal peeti ka, aastast 1893. alates valitsuse poolt täkunäituse peajasjalikult seks otstarbeks, et valitsuse esitaja neil juhtumisel oleks võinud kroonu tække osta.

Ka paljude üksikute hobusekasvatajate huvid käisid eelmainitud valitsuse poolt näidatud rada. Head tarbehobused peeti ühtlasi ka heaks suguloomaks kui ta aga sugutusvõimeline oli. Mitmed üksikud harrastasid otse ristpaaritust. Nii toodi

Soome veel nüüdsel ajal mõnesuguseid väljamaa tükke, kes olid igakord ise tõugu (vaata Soome hobuse ajalugu).

Nagu juba sai tähendatud, ei võinud need abinõud siiski mingit püsivat vilja kanda, sest selles ristpaarituses ei olnud üldse mingisugust järjekindlust. Sellepärast raugesid need ristpaarituse katsed paaris esimeses põlves saadud heade tarbehobuste toodangus. — Kõigi nende abinõude varal saavutati siiski see võrdlemisi väärtusline tulemus, et hobusekasvatuse ja hobuste eest hoolikandmine Soomes paranema hakkasid.

Alles üsna viimase aastaja lõpul võis esimese järjekindla tarbekohase hobuse tõuparanduse püüdeid tähelepanna. Soome maatõu austajate, vennaste Fabritius'e algatusel asutati aastal 1895. Soome esimene tõeline hobusekasvatuse ühisus nimega „Hippos“. Selle eeskavasse kuulus Soome hobuse tõu arendamine puhaspaarituse põhimõtte alusel. Hippos ühisus pani juba rõhku peale hobuse üldise „headuse“ ka teatava tüübi ja päritoleku ka pärivuse peale. Sel otstarbel pidas ta mõnesugust tõuraamatut oma liikmete hobuste tarvis. Kui Turu Hippose otstarbe ja tegevus hakkasid tuttavaks saama, asutati ka mujal Soomes Hippos-ühisusi. Nii sündisid Uusimaa, Tammela, Karjala, Põhja-Karjala, Savo ja Kesk-Soome Hippos ühisused. Kuna kroonu täkkudeks päris segatõulisi tükke enam ei ostetud, siis näis püüe puhaspaarituse poole võrdlemisi kindel olevat, kuigi veel mitte tagatud.

Nüüdsed üldised abinõud hobuste tõuparanduse edendamiseks Soomes. Pea asus ka valitsuski tegevusse. Aastal 1905. avaldati mää-

rus hobuse kasvatuse edendamise kohta ja selle põhjal hiljem Senati otsus abinõude kohta hobusekasvatuse edendamiseks, mille järele „valitsuse püüete sihiks hobuste kasvatuse alal oli maa oludele ja eestkätt põllutöö tarvetele vastavat kodumaa hobusetõugu puhta paarituduse põhimõttel arendada“. Senati otsus määrab, milleks määratud raha tarvitada tuleb ja kuidas tõuparandustöö üldse tuleb korraldada. Selle otsuse järele tulevad määratud summad tarvitada valitsuse täkkude ostmiseks, ühisustele sugutäkkude muretsemise abirahaks, täkunäituste pidamiseks, riikliste võiduajamiste toime panemiseks ning hobuste tõuparanduspüüete toetamiseks kohtade peal. Hobuste tõuparandustöö on korraldatud niimoodi, et tema ülemjuhatus kuulub põllumajandusvalitsuse alla, kus eri ametmees, hobusekasvatuse inspektor, sellele alale kuuluvaid asju juhatab. Ühtlasi on tema kõikide valitsuse abi saavate hobusekasvatuskorralduste ülem järelvalvaja, selle eest hoolt kandes, et valitsuse abirahad määruste ja juhtnõõride järele saavad tarvitatud ja et nende tegevus kokkukõlas oleks üldiste hobusekasvatuse püüetega. Aastast 1919. saadik on valitsuse teenistuses peale selle veel 6 hobusekasvatuse ametnikku, nimelt üks täkkude tõuraamatu pidaja, kes ühtlasi valitsuse konsulendiks, ning 5 märade tõuraamatu pidajat, kes ühtlasi nõndanimetud jaoskonna konsulentideks on. Valitsuse konsulent on valitsuse täkunäitustel ja valitsuse võiduajamisel juhatajaks, toimetab valitsuse sugutäkkude ostmist ning üldse kõik need tööd, mis täkkude tõuraamatupidamisest järgnevad. Jaoskonna konsulendid aga täidavad iga-

üks omas jaoskonnas praegu mainitud kohuseid määrade näitustel ja määrade tõuraamatupidamistel. Nende lähema valve alla kuulub nende jaoskonnas tegutsevate hobusekasvatuskorralduste tegevus, hobustekasvatuse kursuste pidamine, ning — nii palju, kui seks võimalust ja aeg lubab — üksikute isikute hobusekasvatuse juhatamine.

Hobusekasvatuse töö koha peal jääb nimetud määruste järele nõndanimetatud hobusekasvatuse liitude hooleks. Määruste järele peavad teatud maakohas tegutsevad hobusekasvatuse seltsid ühte korraldusse liituma: hobusekasvatuse liitu, kes iga aastast valitsuse abiraha saavad. Niisugused liidud ongi Soomes igale poole tekkinud; suurem jagu nendest töötavad samas piirkonnas, milles kohalikud põllutöö seltsidki. Liidu liikmeks pääsevad need tema piirkonnas tegutsevad täkuühisused, hobuse sõprade seltsid, Hippos-ühisused ja muud hobuse tõugu parandavad ühisused, kes selleks soovi avaldavad ja oma põhikirjades endid kohustavad maa üldiste hobuste tõuparanduse puüetega kokkukõlas töötama. Pääle selle kuulub igasse liitu iseseisva liikmena kohalik põllumeeste selts. Igal hobusekasvatuse liidul peab olema kinnitatud põhikiri tema tegevuse alusena. Nüüd on vist kõikidel liitudel pea-aegu ühesarnased põhikirjad, mis ongi loomulik, kuna nende kõigi tegevus ühtlane on.

Põhikirja järele peab liit iga aasta oma aasta koosoleku, kuhu iga liikmeks olev selts liikmete arvu järele otsusvõimulisi edustajaid saadab. Nendes arutatakse ja otsustatakse möödaläinud aasta tegevuse ja aruannete üle, järgmise aasta tegevuse kuluarvete ja muude üldisemat laadi asjade üle. Nende tähtsamaks ülesandeks on ka liikmete valimine nõnda nimetatud t o i m k o n d a. On nimelt loomulik, et

liit koguni kõiki aasta jooksul esinevaid asju arutada ega tegelikku hobusekasvatuse tööd omas piirkonnas juhatada ei saa; sellepärast jäetakse niisugused asjad eri toimkonna hoole.

Kuid tähtis on, et liidu toimkonda saaksid isikud valitud, kellele hobusekasvatuse püüded täiesti selged on ja kes suudavad seda juhatada. Vasutus hobusekasvatuse hea kordamineku eest liidu piirkonnas langeb kõige pealt toimkonna peale, kuid lõplikult siiski liikmeks olevate edustajate peale, kes toimkonna on valinud. Toimkond omalt poolt täidab oma ülesande sel teel, et valib esimehe, abiesimehe, laekahoidja kui ka auhinna mõistjad liidu piirkonnas peetavate näituste ja valitsuse võiduajamiste tarvis, korraldab mainitud näitused ja võiduajamised ja arutab ja otsustab üldse kõigi jooksvate asjade üle ja teeb aasta koosolekul ettepanekuid üldisemat laadi olevate asjade korraldamise kohta. On siiski loomulik, et toimkond koguna ei saa kõiki asju toimetada, üksikasjalist nõuandmist, kirjavahetust, kantselei tööd j. n. e. Selle tarvis tuleb toimkonnal iseäralik ametnik, liidu nõuandja ja sekretär palgata, kes need tööd teeb. Peaaegu kõige vastutusrikkam ülesanne liidul on olnud see, et tema hoole all on senini olnud kohalikkude märade tõuraamatusse võtmine ja hindamine kui ka tõuraamatu pidamine. Kuid selle järele kui see valitsuse konsulendi ülesandeks on saanud, jätkub liidu oma nõuandjale rohkem aega üksikutele liidu liikmetele nõuandmisteks ja õpetamiseks.

Nii tähtis kui ka igale edurikkale suurtööle osav ja korraldatud juhatamine ka ongi, jääb töö ise siiski üksikute tehtavaks. Nii on ka lugu hobuste tõuparandusega. Tegelik tõuparandustöö oleb kasvatajatest. Iga kasvataja teadmisi

sest, osavusest ja kogemusest kui ka õnnestumisest oleneb, kas tema tõuparandustöö edeneb või mitte ja kõikide hobusekasvatajate üldisest kordaminekust oleneb kogu liidu tõuparandustöö õnnestumine.

Sagedasti on hobusekasvatajal — iseäranis väikepõllupidajal — raske üksi kõigega toime saada, mis tal hobuse tõuparanduse eduks tarvis läheb. Kui tema selle vastu ü h i s t e g e v u s s e astub teiste samas maakohas asuvate hobusekasvatajatega, võib temale sellest mitmeti majanduslist tulu olla. Ühel nõul võivad mitmed hobusekasvatajad sündsaid sugutäkke muretseda, ühiseid täkukopliid täkkvarsadele rentida, korralikka varsanäitusi toime panna, milledes nende töö tulemused arvustuse alla satuvad, võiduajamisi korraldada, milledes hobuste omadused avaliku hindamise alla tulevad j. n. e. — Suur kasu oleks juba sellestki, kui nemad ühisel nõul kohalikud tähtsamad hobuste sugukonnad kindlaks teevad. Sest nende sugukondade peale tuleb kogu kohalik hobuste tõuparandus põhjendada. Neid tuleb alal hoida, neid silmaspidades tuleb üksikasjalik tõuparanduse siht ära määrata, nende järele tulevad sugutäkid valida, nende head omadused tulevad alles hoida, arendada ja jäädavaks teha. Selle järele, kui need paremad sugukonnad alal hoiduvad ja edenevad, selle järele võib neist paarituse abil väärtuslist sugumaterjaali teistegi, algul vähe väärtuslisemate sugukondade tarvis saada. Nii on kõige paremate sugukondade edu kogu ümbruskonna üldine edu. Ühistegevuse tarvis võivad üksikud hobusekasvatajad koha peal mõnesuguse hobuse tõuparanduse ühisuse asutada, nagu täkuühisuse, hobuste sõprade seltsi või mis nimelise tahes. Niisugune ühisus võib jälle oma tegevuse toetamiseks — nagu juba näitasime — liikmeks astuda kohaliku hobuse tõuparanduse liitu.

Eesti hobuse ajalugu.

Enneajaloolisil aegul lahkusid soomlased Urali tagusilt mailt Volga ülemjooksu ümbrusse ja töid sinna enestega kaasa Mongoolia põhitüüpi oleva väikse kuid erksa hobuse. Kuna Soome hõimud hiljemini, rahvaste rändamise ajal, ikka enam põhjapoolle siirdusid ja osa neist (karjalased) Laadoga mail, osa aga (eestlased ja hämelased) Läänemere rannal aset võtsid, viisid nad enestega ka Mongoolia hobuseid kaasa, kuna osa hobustest Volga ääre slaavlastele jäi, kellel siis, kui nad Volga ümbrusse tungisid, arvatavasti üldse hobuseid ei olnud.

Läänemere mail sattus eestlaste ja hämelaste toodud Mongoolia hobune segamise mõju alla Euroopa hobusega, ta omandas eurooplasest ümargusema kuju enam tüsedust, kuid vas upidavus ja väledus püsisid endistena. Arvata on, et Baltimail enne soomlaste tulekut olnud hobune väikest, Põhja-Euroopa kuju oli, samasugune, kui üldse Läänemere ümbruses, väljaarvatud tema edela rand ja Skane, kus taimekasv ja ilmastik soodsamad olid. Sellepärast oli ka sel kombel sündinud Eesti algupärane maahobune vaevalt kõrgem kui 135—140 cm., kuid kauni välimusega, vastupidav, erk ja väle. Niisugusena leidub teda veel praegugi Läänemaa kõrvalisemates kohtades ja Saaremaal.

Kui hiljemini (umbes a. 400 p. Kr. s.) osa Läänemeremaade soomlasi, hämelaste nime all, Lääne-Soome Kokemäe jõe ümbrusse siirdus ja sealt edasi sisemaale, viisid nad neid Mongoolia —

Põhja-Euroopa hobuseid enesega kaasa. Ja nii on Eesti väike hobune ja Häme väike hobune algupära poolest aina sama hobune.

Kui võrratud sõjahobused need Eesti ja Soome (Häme) hobused olid, seda tõestab ka see, et Gustav II Adolphi ajal, millal Eesti- ja Soomemaa Rootsi alla kuulusid, Rootsi sõjaülemad iseäranis hea meelega Eesti ja Soome hobuseid ratsavägedesse korjasid (Hupeli teade).

Prof. Grevingki väite järele on Vene slaavlastel (karjalastel ja eestlastel) hobusepidamist õppinud. Adam Bremenlane räägib ka Liivi- ja Eestimaa võrratutest tolleaegsetest sõjahobustest.

Rüütliaja lõpu poole pääses vististi mõju avaldama keskaja, Kesk-Euroopa algupära olev, tugevam ja tusedam, kuid siiski võrdlemisi kuiv ja erk rüütlihobune kõigil Rootsi riigi maa aladel (siis ka Hämes ja Läänemeremail). Iseäranis kuninglikkudes mõisates kui ka aadeli mõisates ja nende ümbruskonnas leidusid sellepärast Edela- ja Lääne-Soomes kui ka Läänemeremail märksa suuremad ja tusedamad hobused. Tol ajal algas ka Eesti kleperi ja Soome Häme hobuste suurem kuulsus. Peeter Suure, Anna ja Elisabet'i valitsusajad olid Eesti kleperi hiilgeajaks! Teda peeti kogu Venemaa paremaks hobuseks (Hupel). Keiserlikkude käsukirjade põhjal viidi tuhandete viisi Eesti hobuseid Vjatka ja Permi kubermangudesse sealsete maahobuste parandamiseks. Seda suureväärtisilist paremate Eesti hobuste väljavedu ostu ja kingituste teel kui ka sõjasaagina, loeb prof. Unterberger suureks kahjuks Eesti hobuse edaspidisele arenemisele.

Hilisematel aegadel tõid Balti Saksa mõisnikud oma mõisatesse igat seltsi väljamaa tõugusid, mitte

ainult tähtsamaid Inglise ja Saksa tõugusid, vaid ka Belgia, Daani ja Vene hobuseid. Kuna mõisnikkuudel

Pilt 47. Eesti hobune.

Ülesvõte Kuressaare põllutöö-näituselt 1907. a.

ühine tõuparanduse siht puudus, muutus Eesti hobune sissetoodud tõugude mõjul oma väliskuju kui ka omaduste poolest väga kirjuks tõugude seguks.

Ainult Läänemaa kõrvalisemates kohtades ja Saaremaal, kus kehvade majandusliste olude tõttu väljamaa tõugudel pinda ei olnud, jäi Eesti hobune püsima.

Kroonu hobusekasvandusi ei ole Eestis mitte olnud väljaarvatud Liivimaa rüütelkonna poolt Pärnumaal, Toris, valitsuse toetusel 1856. a. asutatud ja ülevalpeetud hobusekasvandus, mis enesele ülesandeks tegi Eesti hobust ristpaarituse abil väljamaa tõugudega nii võrd parandada, et temast tugev töö kui ka sõiduhobune saaks. Rahuldavaid tagajärgi ei saavutatud aga Toris mitte. Ristpaarituseks tarvitati esialgul Araabia, siis Soome, Ardenni kui ka Inglise ratsa- ning Norfolk'i ja Roadsteri tõugusid. Peatama jäädigi viimaks roadsterite, kui keskmise tugevuse ja väledusega töö- ja sõiduhobuse juure. Tori mõjul, kust sugutäkke üle maa laiali saadeti, on roadsterid — iseäranis Lõuna-Eestis tähtsamale kohale tõusnud.

Üksikuid sugutäkke asetati sinna tänna mõisatesse ka Vene riigi hobusekasvatuse peavalitsuse poolt. Kuna aga Vene kroonu selle juures vähem põllumehete tarvidusi, kui sõjaväe huvisid silmas pidas, oli ka kroonu täkkude mõju nende tüübi ja laadi tõttu kohaliku hobuse tõuparanduse mõttes aina eitav.

Enam sihikindlale tööle hobusekasvatuse ja tõuparanduse alal asus Eesti Vabariigi põllutöoministerium. Et selgusele jõuda, mis Eestis õieti tõumaterjaali poolest olemas on, võeti üle maa paremate asjatundjate juhatusel täkkude ja märade märkimine ette. Tuli ilmsiks, et kõige enam mõjule tõusnud ja püsima jäänud on Roadsteri, Ardenni ja Eesti tõug. Et olemasoleva tõumaterjaali põhjal sihikindlamat tõuparandustööd jätkata, asutati põllutöoministeriumi algatusel 3 hobusekasvatavate seltsi, Tori-Roadste-

terite kasvatajate Selts Viljandis, Eesti Ardennide kasvatajate Selts Rakveres, Eesti maahobuste kasvatajate Selts Haapsalus, sest et nimetud linnade ümbuskonnas vastavad tõud kõige enam maad on võtnud. Igal seltsil on piiratud tegevuse raioon, mis-suguses ministeerium vastava tõu arendamist toetab. Tori-Roadsterite raiooni kuuluvad Viljandi, osa Tartu, Petseri, osa Pärnu maakonnast ja Võru maak. ühiselt ardennidega. Ardenni tõu raiooni kuuluvad Harju, Järva, Viru, Võru ja osa Lääne maakonnast. Eesti hobuse asukohaks on Läänemaa läänepoolne osa, Pärnumaa lõuna-lääne osa, Saaremaa ja kõik teised saared.

Seltsid palkavad ametisse eriteadlasi ja instruktorid, peavad tõuraamatut, valivad ja märgivad suguhobuseid, asutavad sugutusjaamu, korraldavad näitusi, kursusi, kõnesid, annavad erikirjandust välja j. n. e.

Hobusekasvatuse seltside tegevust toetab põllutööministeerium aineliselt, neile eriteadlaste palkamiseks, sugutäkkude ostmiseks, näituste korraldamiseks j. n. e. rahalist abi andes.

Eesti hobust kavatakse parandada Soomest toodud sugutäkkude abil. Soome sugutäkkude sisseveoga tehti algust 1921. a.

Sisukord:

	Lhg.
Tõlkija eessõna	3
Eessõna	4
Teise trüki eessõna	5
Sissejuhatus. Hobusepidamise tasuvus	7

I O S A.

Metshobune. Taltsutamine	21
Algkujud	24
1. Idamaa algkuju	26
2. Mongoolia algkuju	30
3. Kesk-Euroopa algkuju	31
Algkujude laialilagunemine, arenemine ja omavahelised seganemised	34
Tõugude moodustumine	34
Toredustõugude moodustumine	35
täisverd	35
poolverd	38
Raskete koormaveotõugude moodustumine	44
Keskmiste ja väikeste tööhobusetõugude moodustumine	51
Soome hobuse ajalugu	57
Hobuse hindamine	67
Hobuste omadused ja nende hindamine	68
Tüüp	69
Kehaehitus	73
Ehituse kuivus	74
Ehituse tusedus	75
Ehituse suhtelisus	77
Ehituse kujud	79
Karv ja märgid	96
Hobuse iga	107
Tervis ja hea seisukord	111
Hobuse sisemised omadused ehk anded	119
Sugukond. — Pärivus	123

	Lhg.
Hobuse üldine hindamine	126
Hobuste tõuparandus	131
Tõuparanduse alused	132
Katseline ristpaarituse uurimine ehk mende- lism	134
Tegelik tõuparanduse töö	143
Paaritusviisid	150
Ristpaaritus	150
Puhaspaaritus	152
Sugupaaritus	153
Tõuloomade valik	154
Sugutäkk	156
Sugumära	161
Suguelu	164
Soome hobuste tõuparandus	192
Eesti hobuse ajalugu	199

.....

K./ü. „MAA”

uuemad raamatud:

V. Ridaia.

Ringi mööda kodumaad.

Ferenc Molnár.

== Pál-tánava poisid. ==

Ungari keelest tõlkinud JULIUS MARK.

NAT. MEY ilustused.

Maif Metsanurk.

== Vahesaare Villem. ==

Romaan. 2. trükk.

M. Sillaots.

== Kodukäijad. ==

Jutustused ja pildid.

Dr. A. Lüüs.

Laste ravitsemise ==

== ja hoidmise õpetus.

2. trükk.

H. Nylander — E. Cajander.

== Lüpsikarjapidamine. ==

Soome keelest tõlkinud A. OLT.

A

3613

122952

MAA